

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΜΕΣΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΗΣΗ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ, ΜΕΣΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

**Η οπλοποίηση της παραπληροφόρησης και οι προσπάθειες
αντιμετώπισής της από την ΕΕ και το ΝΑΤΟ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Κωνσταντίνος Κουτραφούρης

Αθήνα, 2024

Τριμελής Επιτροπή

Παντελής Βατικιώτης, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Ντανιέλλα-Μαρία Μαρούδα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Μπέττυ Τσακαρέστου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Κωνσταντίνος Κουτραφούρης, 2024

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνωμών του συγγραφέα.

σε όσους αναζητούν την αλήθεια

Ευχαριστίες

Η μελέτη και η συγγραφή της παρούσας εργασίας έγινε εν μέσω προκλήσεων σε πολλά και διαφορετικά επίπεδα. Σταθερό στήριγμα σε όλη την πορεία αποτέλεσε ο επιβλέπων καθηγητής μου κ. Παντελής Βατικιώτης τον οποίον ευχαριστώ θερμά για την βοήθεια και την με κάθε τρόπο υποστήριξη του έργου μου. Επίσης θερμά ευχαριστώ τις συμφοιτήτριες μου κ.κ. Ελένη Νοταρίδου, Εβίτα Πολίτη και Μαρία Σερέτη που ήταν πάντα πρόθυμες να δώσουν από τον χρόνο τους και να με βοηθήσουν σε ότι απαιτήθηκε σε αυτό το ταξίδι.

Περιεχόμενα

Πίνακες.....	6
Περίληψη.....	7
Εισαγωγή.....	9
Κεφάλαιο 1: Ερευνητικό ερώτημα - μεθοδολογία.....	15
Κεφάλαιο 2: Η παραπληροφόρηση στην εποχή της Κοινωνίας της Πληροφορίας	19
2.1 Εννοιολόγηση - Ορισμοί.....	22
2.2 Η κοινωνία της πληροφορίας και η πληροφοριακή αταξία	26
2.2.1 Θύλακες φιλτραρίσματος και θάλαμοι αντήχησης.	26
2.2.2 Microtargeting και Στοχοποίηση.....	36
2.2.3 Χρήση trolls και bots.	38
Κεφάλαιο 3: Ανάλυση - Η παραπληροφόρηση ως όπλο.....	42
3.1 Το όπλο και ο ορισμός του	42
3.2 Πληροφοριακές επιχειρήσεις - η σπλοποίηση των media και της παραπληροφόρησης.....	47
3.3 Περιστατικά παραπληροφόρησης την εποχή των μέσων κοινωνικής δικτύωσης.....	53
3.3.1 Εκλογές και δημοψηφίσματα.	54
3.3.2 Καταστάσεις Ανάγκης.	56
3.3.3 Βιαιοπραγίες.....	59
Κεφάλαιο 4: Αντιμετρά στην παραπληροφόρηση	64
4.1 Ανθεκτικότητα	64
4.2 Τεχνολογία, η περίπτωση του Blockchain	67
4.3 Παραπληροφόρηση και NATO	69
4.4 ΕΕ και το πρόγραμμα HORIZON	72
Κεφάλαιο 5: Συμπεράσματα - Συζήτηση	81
Βιβλιογραφία.....	89

Πίνακες

Πίνακας 1. Περιστατικά σπλοποίησης της παραπληροφόρησης	17
Πίνακας 2. Προγράμματα HORIZON ενάντια στην παραπληροφόρηση	74

Περίληψη

Μέσα στην ιστορία η επικοινωνία και τα μέσα έχουν συχνά διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους ή στην έκβαση ενός πολέμου. Με την διαμόρφωση του σύγχρονου επικοινωνιακού περιβάλλοντος την πρωτοκαθεδρία σε αυτό τον ρόλο πήραν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Έτσι συχνά γίνεται λόγος για οπλοποίηση των τελευταίων και ένταξή τους σε μια νέα μορφή πολέμου του πληροφοριακού. Μάλιστα πολλές φορές στο παραπάνω πλαίσιο μιλάμε για οπλοποίηση συγκεκριμένα της παραπληροφόρησης.

Επειδή ο όρος οπλοποίηση έχει πολλαπλές αναγνώσεις, στην παρούσα εργασία, εντοπίστηκαν και ομαδοποιήθηκαν με βάση τα χαρακτηριστικά τους, περιστατικά οπλοποίησης της παραπληροφόρησης την εποχή των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Εν συνεχεία αυτά αφενός αντιστοιχήθηκαν στα τρία επίπεδα του πολέμου (στρατηγικό, επιχειρησιακό, τακτικό) αφετέρου μελετήθηκε αν μπορεί η παραπληροφόρηση να θεωρηθεί ως όπλο με βάση τους υφιστάμενους ορισμούς του τελευταίου. Η εργασία έτσι έρχεται κατ' αρχάς να συμβάλει στην αποσαφήνιση του όρου οπλοποίηση και συνεπακόλουθα στην καλύτερη κατανόηση του φαινομένου με σκοπό την ανάπτυξη εξειδικευμένων αντιμέτρων για την αντιμετώπιση του. Κατά δεύτερον να αποτελέσει πρώιμο μέρος της συζήτησης του κατά πόσον η παραπληροφόρηση πρέπει να θεωρηθεί ως όπλο με βάση το ειδικό καθεστώς που επιφυλάσσει για αυτά το Διεθνές Δίκαιο.

Τέλος εξετάστηκαν ως μελέτη περίπτωσης τα αντιμέτρα που εφαρμόζουν για την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης το NATO και η ΕΕ μέσω του προγράμματος HORIZON ενώ με βάση τα συμπεράσματα που προκύπτουν προτείνονται μελλοντικές ερευνητικές δράσεις πάνω στο θέμα.

Λέξεις-κλειδιά: παραπληροφόρηση, οπλοποίηση, όπλο, αντίμετρα, πληροφοριακές επιχειρήσεις, μέσα κοινωνικής δικτύωσης

The weaponization of disinformation and efforts to counter it by the EU and NATO

Konstantinos Koutrafouris

Abstract

Throughout history communication and the media have often played a key role in determining a state's foreign policy or the result of a war. After the development of the current communication environment the prime role in these field was taken by the social media. Thus, we often talk about their weaponization and their inclusion in a new form of warfare, the informational one. On the same context we often talk more specifically for the weaponization of disinformation.

Since the term weaponization can be understood in various ways in this essay we found and grouped according to their characteristics incidents in which misinformation was weaponized in the social media era. Then on one hand we managed to link them to the three layers of war (strategic, operational, tactical) and on the other hand we examined if misinformation can be seen as a weapon in the base of current weapon's definitions. For doing that this essay is primarily a contribution in determining the meaning of the term weaponization and thus in the better understanding of the disinformation phenomena in order to develop tailored countermeasures to control it. Moreover, this essay stands as an early part of the conversation questioning if misinformation can be understood as a weapon in terms of International Law.

Finally, we present as a case study countermeasures against misinformation taken by NATO and the EU through the HORIZON program while based on the essay results, we suggest future research activities on the field

Keywords: disinformation, misinformation, weaponization, weapon, informational warfare, social media

Εισαγωγή

Η επικοινωνία, η εξωτερική πολιτική, οι διεθνείς σχέσεις και ο πόλεμος είναι έννοιες αλληλένδετα συνδεδεμένες ανά τους αιώνες. Έτσι για παράδειγμα στην νεότερη ελληνική ιστορία έχουμε πολλά παραδείγματα επικοινωνιακής εκβίασης κρίσεων, όπως για παράδειγμα τον ατυχή λεγόμενο πόλεμο του 1897. Όπου ο ελληνικός -έντυπος- τύπος, υποκινούμενος από την «Εθνική Εταιρία», είναι αυτός που έσυρε την χώρα σε πόλεμο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία (Μαρωνίτη , 2009). Η περίπτωση της κρίσης των Ιμίων τον Γενάρη του 1996 είναι μια χαρακτηριστική τέτοια περίπτωση. Η επικοινωνιακή πίεση, η οποία έκανε την κρίση αναπόφευκτη, ξεκινά με την ύψωση της τουρκικής σημαίας από τους δημοσιογράφους της εφημερίδας Χουριέτ και την προβολή του αντίστοιχου βίντεο στο τηλεοπτικό της κανάλι (Νάννος, 2019). Ενώ η εκμετάλλευση της φωτογραφίας, με την εκμετάλλευση της επίδρασής της στην ανθρώπινη ψυχολογία, ήταν η επιτομή της προπαγάνδας με την εφαρμογή του δόγματος «camera never lies» από την εποχή του Ψυχρού Πολέμου μέχρι σήμερα. Χαρακτηριστική η εκμετάλλευση του φωτογραφικού στιγμιότυπου της ύψωσης της σημαίας στην Iwo Zima από τους Αμερικανούς Πεζοναύτες κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο από την κυβέρνηση των ΗΠΑ και τον πρόεδρο Ρούσβελτ για να προσελκύσει επενδύσεις στο έβδομο πολεμικό δάνειο (Bradley , 2000).

Καθώς εξελίσσονται τα μέσα εξελίσσεται και αυτή η σχέση έτσι το 1991 ο Πόλεμος του Κόλπου ο οποίος τυγχάνει ευρείας απευθείας τηλεοπτικής κάλυψης ονομάζεται «TV War» και δημιουργεί ένα νέο φαινόμενο που ονομάζεται «CNN effect» και αποτελεί την ικανότητα της τηλεοπτικής κάλυψης ενός πολέμου ή γεγονότος να οδηγεί τις αποφάσεις της εξωτερικής πολιτικής μιας χώρας. (Kellner, 1992· Taylor, 2003) Το επόμενο βήμα από τους πολέμους που καλύπτονταν από την τηλεόραση το είχαμε στον πόλεμο στην Γιουγκοσλαβία το 1995. Η εμφάνιση του διαδικτύου και η χρήση του από όλες τις πλευρές προκειμένου να μεταδώσουν το αφήγημά τους είχε ως αποτέλεσμα να χαρακτηριστεί ως ο πρώτος «internet war» (Inside the First "Internet War", 1999· Taylor, 2003).

Έτσι με τις εξελίξεις στην επικοινωνία, περνάμε από τον «Επιτάφιο» του Περικλή και την δημόσια ομιλία, στον επίσημο ορισμό της προπαγάνδας όπως έγινε για πρώτη φορά από την Καθολική Εκκλησία και επεκτάθηκε από τον έντυπο τύπο, στις εκδόσεις, την φωτογραφία, το ραδιόφωνο και την τηλεόραση, για να φτάσει στην σύγχρονη εποχή στο διαδίκτυο και στις μέρες μας στα social media (Βαρελά , 2017). Έτσι γίνεται κατανοητό ότι υπάρχουν και άλλα μέσα για να κερδίσεις έναν πόλεμο έκτος των συμβατικών όπλων. Ειδικά στο πεδίο της επικοινωνίας, κατ' αρχάς οι τεχνολογικές εξελίξεις στο διαδίκτυο και εν συνεχεία η διάδοσή των μέσων κοινωνικής δικτύωσης έφεραν στο προσκήνιο τον πληροφοριακό πόλεμο (Farwell, 2020). Για την ακρίβεια η συσχέτιση μεταξύ μέσων κοινωνικής δικτύωσης και του πληροφοριακού πολέμου είναι τέτοια που να φτάσαμε να μιλάμε για οπλοποίηση τους στο πλαίσιο αυτής της μορφής πολέμου στην σύγχρονη εποχή (Nissen, 2015).

Το παραδοσιακό σχήμα θέλει από την μια μεριά τα μέσα να εκβιάζουν την εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης από την άλλη την κυβέρνηση να προσπαθεί να διαχειριστεί τα μέσα ώστε να προβάλλει το δικό της αφήγημα και να διασφαλίσει την πολιτική της. Ο λόγος εξάλλου είναι όπως και σε κάθε έκφραση της δημόσιας πολιτικής είναι ένα από δύο βασικά συστατικά της μαζί με την δράση (Arendt, 2009). Και βέβαια, η προπαγάνδα, το storytelling κατά μια πιο ουδέτερη ορολογία απαιτείται κατά των J. Habermas καθότι «η νομιμοποίηση επιτυγχάνεται διαμέσου του δημοσίου λόγου» (Ψύλλα, 2003). Πέρα όμως από την αναγκαία νομιμοποίηση τόσο στο εσωτερικό μια χώρας αλλά και διεθνώς, το στοιχείο της επικοινωνίας στις μέρες μας έχουν καίριες συνιστώσες και στο πεδίο της δράσης.

Παρότι παλαιότερα οι ερευνητές κατανοούσαν ως κύριο ανταγωνισμό των διαφόρων δρώντων (actors) στην επικοινωνία την μάχη στο πεδίο της υστέρησης πόρων σήμερα τα δεδομένα είναι τελείως διαφορετικά. Τα παλαιότερα χρόνια ο ανταγωνισμός ήταν αν θα καταφέρει κάποιος δρών, ειδικά από τους μη επικρατούντες σε μια χώρα, να μπει ως θέμα σε μια εφημερίδα, να διεκδικήσει ελάχιστο ραδιοφωνικό ή τηλεοπτικό χρόνο για να προβάλλει το αφήγημά του. Στις μέρες μας η καθολική πρόσβαση στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης επιτρέπει όλοι οι δρώντες να έχουν φωνή, εντός η εκτός συνόρων,

με καλυμμένο ή όχι προσωπείο. Έτσι, πολύ περισσότερο, δεν απαιτείται να είσαι κρατικός ή στρατιωτικός φορέας για να χρησιμοποιήσεις την δύναμη των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και του διαδικτύου, που αποτελούν έτσι ένα λεγόμενο «all actors» εργαλείο (Shallcross, 2017). Παράλληλα με την αλλαγή των δεδομένων στην επικοινωνία έχουν αλλάξει και τα δεδομένα όσον αφορά τις πολεμικές επιχειρήσεις. Πλέον ο πόλεμος δεν διεξάγεται μόνο μεταξύ κρατών, αλλά έχουμε και πολέμους ταυτοτήτων και πολέμους αξιών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο λεγόμενος «War on Terror» που ξεκίνησαν οι ΗΠΑ μετά τα τρομοκρατικά χτυπήματα της 11 Σεπτεμβρίου 2001 στον οποίο τα αντίπαλα μέρη δεν είναι μόνο κράτη αλλά και ένα πλέγμα οργανώσεων και δρώντων, και το διακύβευμα δεν έχει μόνο εδαφική έννοια αλλά κυρίως έννοια της επικράτησης ενός συγκεκριμένου αξιακού υποβάθρου και τρόπου ζωής (Lawson, 2014).

Έτσι στην σύγχρονη εποχή με τους παραδοσιακούς ορισμούς να χάνουν την αξία τους και την διαχωριστική γραμμή μεταξύ της τρομοκρατίας, της κυβερνο-τρομοκρατίας, του ακτιβισμού, του υβριδικού πολέμου και του πλήρους πολέμου να είναι πλέον δυσδιάκριτη, ξεπερνάμε την συνήθη χρήση των μέσων στο πλαίσιο του καθιερωμένου «πόλεμου αφηγημάτων». Φτάνουμε πλέον να μιλήσουμε για «οπλοποίηση» των social media με αυτά να χρησιμοποιούνται για μια σειρά από στρατιωτικές δραστηριότητες. (Bialy, 2017· Nissen, 2015· Shallcross, 2017). Απόρροια των ανωτέρω είναι η εμφάνιση ενός νέου είδους πολέμου, του πληροφοριακού (information warfare), ο οποίος λαμβάνει χώρα και στον κυβερνοχώρο. Για να καταλάβουμε την σημασία του θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι για τις ένοπλες δυνάμεις των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής (Η.Π.Α.) ο κυβερνοχώρος, ήδη από το 2011, θεωρείται το πέμπτο πεδίο μάχης δίπλα στην ξηρά, τον αέρα, τη θάλασσα και το διάστημα. Παράλληλα, αποτελεί ένα υπόστρωμα πάνω στο οποίο «πατάνε» όλα τα άλλα πεδία του πολέμου (γη, αέρας, θάλασσα, διάστημα) καθώς και όλα τα επίπεδά του (στρατηγικό, επιχειρησιακό, τακτικό) (Dombrowski & Demchak, 2014).

Σε αυτό το πλαίσιο μπορεί να ερμηνευθεί το ότι εν μέσω της πανδημίας του COVID-19 και της βαθύτατης κρίσης που έχει ξεσπάσει στις ΗΠΑ λόγω των διαδηλώσεων για τον θάνατο του George Floyd από αστυνομική βία, το Twitter κλείνει 32.242

λογαριασμούς που συνδέονταν με κρατικές υπηρεσίες Κίνας, Ρωσίας και Τουρκίας με την κατηγορία ότι εκτελούσαν πληροφοριακές επιχειρήσεις (Hutchinson, 2020). Νωρίτερα την ίδια χρόνια και ενώ η Αυστραλία πλήττονταν από πρωτόγνωρες δασικές πυρκαγιές αναφέρθηκε ότι εντοπίστηκε μια μεγάλη ομάδα trolls και bots η οποία υποστήριζε ότι οι πυρκαγιές προέρχονται από εμπρησμό από ομάδες που θέλουν να τραβήξουν την προσοχή στην κλιματική αλλαγή (Stilgherrian, 2020).

Παράλληλα τα τελευταία χρόνια η μη αναμενόμενη άνοδος λαϊκιστικών κομμάτων και υποψηφίων σε μια σειρά από δημοκρατικές χώρες καθώς και η άνοδος της πολιτικής βίας στην περιοχή της Ινδοκίνας έστρεψε το ενδιαφέρον των ερευνητών στο πως οι ψηφιακές τεχνολογίες και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ενισχύουν την πόλωση και τον εξτρεμισμό (Barberá, 2020). Χαρακτηριστικά η Independent σε άρθρο της τον Νοέμβριο του 2016 αποδίδει την νίκη του Donald Trump στις προεδρικές εκλογές των ΗΠΑ στο φαινόμενο του θαλάμου αντήχηση (echo chamber) των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Το άρθρο εφιστά την προσοχή για το πως τα νέα μέσα και οι θάλαμοι αντήχησης επιδρούν στον περιορισμό της κριτικής σκέψης, την προώθηση της πόλωσης και την υποβάθμιση του δημοκρατικού διαλόγου (Hooton, 2016). Ενώ αντίστοιχο άρθρο της Wired, με αφορμή και πάλι τις προεδρικές εκλογές, εφιστά την προσοχή στους θύλακες φιλτραρίσματος (filter bubbles), και τον κίνδυνο που συνιστούν για την δημοκρατία (El Bertmawy, 2016). Το θέμα αποκτά μια επιπλέον διάσταση εάν συνδυαστεί με την πληροφορία ότι Ρώσοι χάκερς εισδύσαν στο δίκτυο υπολογιστών της εθνικής επιτροπής του Δημοκρατικού κόμματος των ΗΠΑ και θεωρείται ότι μαζί με τις ενέργειες της Cambridge Analytica επηρέασαν τις προεδρικές εκλογές στις ΗΠΑ. Ακολούθησαν αντίστοιχες θεωρίες για το δημοψήφισμά του BREXIT και τις Γαλλικές Προεδρικές Εκλογές. Τα παραπάνω περιστατικά ανέδειξαν έναν νέο υπάρχοντα κίνδυνο, το πως τρίτοι κρατικοί ή μη δρώντες την εποχή του κυβερνοπολέμου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης μπορούν να επιδράσουν στις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις μια χώρας αλλά και την ανάγκη να βρεθούν αντίμετρα που θα αποτρέψουν τις ενέργειές τους ώστε να εξασφαλίσουν την αξιοπιστία των εκλογών που είναι άμεσα συνδεδεμένη με την αξιοπιστία του κράτους και του πολιτεύματος (Guillaume, 2019).

Υπό αυτό το πρίσμα, το φαινόμενο της παραπληροφόρησης, το οποίο παρουσιάζει αυξητικές τάσεις τα τελευταία χρόνια, απασχολεί ήδη αρκετά και θα συνεχίσει να απασχολεί ολοένα και περισσότερο την επιστημονική κοινότητα. Η λεγόμενη «πληροφοριακή αταξία» απαιτεί από τους θεατές των ειδήσεων να παραμένουν σε επαγρύπνηση και να υιοθετούν συγκεκριμένη ανθεκτική στάση απέναντι στη σωρεία πληροφοριών στις οποίες εκτίθενται καθημερινά. Το διαδίκτυο γενικά αλλά και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ειδικότερα, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην διάδοση πληροφοριών και την έκθεση των χρηστών τους σε αυτές, ενώ οι περιορισμοί χρόνου, η έλλειψη γνώσεων αλλά και η αδυναμία επιβεβαίωσης των πηγών, εντείνουν αυτό το πρόβλημα (Born & Edgington, 2017).

Μια πολύ σημαντική παράμετρος όταν εξετάζουμε το φαινόμενο της παραπληροφόρησης, είναι να κατανοήσουμε τις συνέπειες τις εξετάζοντας πως επιδρά αυτή στην κοινωνία. Έτσι, μεταβαίνοντας από το άτομο στο σύνολο διαπιστώνουμε ότι, εάν η κοινή γνώμη έχει πέσει θύμα της παραπληροφόρησης, είναι δυνατόν να επηρεαστεί η διαμόρφωση δημοσίων πολιτικών ενός κράτους (Wittenberg & Berinsky, 2020). Επιπλέον, σε αντίθεση με το παρελθόν οπότε η έλλειψη ενημέρωσης και γνώσης ήταν το μεγαλύτερο πρόβλημα στην λήψη αποφάσεων, π.χ. στην εκλογική διαδικασία, έρευνες δείχνουν ότι μια μεγάλη μερίδα πληθυσμού σχηματίζει γνώμη από πληροφορίες που λαμβάνει και οι οποίες ωστόσο αποτελούν προϊόν παραπληροφόρησης (Kuklinski, et al., 2000). Έτσι, ο αντίκτυπος της παραπληροφόρησης επεκτείνεται σε ολόκληρη την κοινωνία και δεν περιορίζεται σε μεμονωμένους πολίτες ή μόνο τους φορείς της παραπληροφόρησης.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω το σύγχρονο επικοινωνιακό περιβάλλον δίνει στους κακόβουλους, κρατικούς ή μη, δρώντες κάνοντας χρήση της παραπληροφόρησης την δυνατότητα να επιτύχουν μια σειρά από αποτελέσματα εναντίον ενός κυριάρχου κράτους ώστε να πετύχουν τους αντικειμενικούς σκοπούς τους. Αυτές μεταξύ άλλων περιλαμβάνουν την αύξηση της κοινωνικής πόλωσης και του εξτρεμισμού με αποτέλεσμα το ξέσπασμα αναταραχών και την αύξηση της βίας, την μείωση της εμπιστοσύνης στο

πολίτευμα και την αποσταθεροποίηση της κυβέρνησης, την τροποποίηση της εφαρμοζόμενης εξωτερικής πολιτικής, την συμμετοχή ή την απόσυρση από έναν πόλεμο.

Υπ' αυτό το πρίσμα μπορούμε να μιλήσουμε για οπλοποίηση της παραπληροφόρησης (Shu, 2022) και να εξετάσουμε τα χαρακτηριστικά της ως όπλο στο ευρύτερο πεδίο των πληροφοριακών επιχειρήσεων. Στον αγώνα για την διασφάλιση της δημοκρατίας και την διατήρηση της ανεξαρτησίας των κρατών έρχεται η ανάπτυξη των κατάλληλων αντιμέτρων για την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης με λεπτό σημείο σε αυτή την υπόθεση ότι η ελευθερία του λόγου είναι και αυτή θεμελιώδους σημασίας για την δημοκρατία και οποιαδήποτε κίνηση θα πρέπει να γίνει με σεβασμό προς την λειτουργία που επιτελούν και με σκοπό να προστατεύσει την αξιοπιστία τους (EU Hybrid CoE, 2019· Ördén, 2019).

Κεφάλαιο 1: Ερευνητικό ερώτημα - μεθοδολογία

Στην σύγχρονη εποχή τις εξάπλωσης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και της εκτεταμένης εφαρμογής πληροφοριακών επιχειρήσεων από κρατικούς και μη δρώντες παρατηρούμε άμεσες συνέπειες της παραπληροφόρησης στην κοινωνία και τις διεθνείς σχέσεις. Ο όρος οπλοποίηση της παραπληροφόρησης χρησιμοποιείται σε αυτές τις περιπτώσεις τις περισσότερες φορές γενικόλογα επιδεχόμενος πολλαπλές αναγνώσεις. Η παρούσα εργασία με σκοπό να αποσαφηνίσει την χρήση του όρου έρχεται να εξετάσει ποια είναι τα χαρακτηριστικά της οπλοποίησης της παραπληροφόρησης στην σύγχρονη εποχή, πώς αυτά μπορούν να επιδράσουν κατ' αντιστοιχία στα τρία επίπεδα του πολέμου στο πλαίσιο των πληροφοριακών επιχειρήσεων και τέλος αν αντιστοιχούν στην παραπληροφόρηση χαρακτηριστικά του όπλου με βάση τους σύγχρονους ορισμούς ορισμό του τελευταίου (EE1). Η απάντηση στα παραπάνω ζητούμενα θα επιτρέψει αφενός την καλύτερη κατανόηση του φαινομένου της παραπληροφόρησης όπως αυτή χρησιμοποιείται μέσα στις πληροφοριακές επιχειρήσεις και έτσι θα επιτρέψει την ανάπτυξη εξειδικευμένων αντιμέτρων για την αντιμετώπισής της. Αφετέρου φιλοδοξεί να συμμετάσχει στην προσπάθεια εκκίνησης της συζήτησης του κατά πόσο η παραπληροφόρηση, δεδομένων των χαρακτηριστικών της και των κινδύνων που επιφέρει, πρέπει να θεωρηθεί ως όπλο με βάση το ειδικό καθεστώς που επιφυλάσσει για αυτά το Διεθνές Δίκαιο.

Από τον μέχρι τώρα έλεγχο της υπάρχουσας βιβλιογραφίας διαφαίνεται ότι το παραπάνω ερευνητικό ερώτημα δεν έχει ερευνηθεί επαρκώς. Η Βακάκη (2022) κάνει μικρή αναφορά στην παραπληροφόρηση στο πλαίσιο της εργασίας της για τις υβριδικές απειλές χωρίς καμία ανάλυση των χαρακτηριστικών την οπλοποίησής της. Ο Espaliú-Berdud (2023) ενώ παρουσιάζει συνιστώσες της οπλοποίησης της παραπληροφόρησης δεν τις συσχετίζει τα χαρακτηριστικά του όπλου. Η Παπαναστασίου (2019) και η Ördén (2019) εστιάζουν στις γενικότερες πολιτικές που εφαρμόζουν η ΕΕ και οι ΗΠΑ ενάντια

στην παραπληροφόρηση. Αντίστοιχα η εργασία της Αποστολοπούλου (2023) μελετά την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης από το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών.

Για την απάντηση του παραπάνω ερευνητικού ερωτήματος τηρήθηκε η ακόλουθη διαδικασία. Για την άντληση του απαιτούμενου υλικού έγινε έρευνα στο διαδίκτυο που διάρκεσε από 3 έως 29 Δεκεμβρίου 2023 με χρήση των όρων (λέξεις κλειδιά) *disinformation*, *misinformation*, *weaponization*, *weapon* και συνδυασμούς αυτών (*disinformation + weaponization*, *disinformation + weapon*, *misinformation + weaponization*, *misinformation + weapon*) τόσο στο Google Scholar (scholar.google.com) όσο και στους ιστοτόπους επιστημονικών περιοδικών Springer (link.springer.com), SAGE Journals (journals.sagepub.com), Taylor & Francis (www.taylorfrancis.com), Elsevier (www.sciencedirect.com), IEEE explore (ieeexplore.ieee.org), Association of Computing Machinery (dl.acm.org) και Harvard Kennedy School Misinformation Review (misinfreview.hks.harvard.edu).

Από το υλικό που προέκυψε αρχικά μελετήθηκε η έννοια της παραπληροφόρησης ο ορισμός της, οι κατηγορίες της και οι λόγοι που την καθιστούν εξαιρετικά αποτελεσματική στην εποχή μας. Το επόμενο βήμα ήταν να εντοπιστούν στην υπάρχουσα βιβλιογραφία ο ορισμός και τα χαρακτηριστικά του όπλου και να μελετηθούν η σημασία και ο τρόπος ένταξης των πληροφοριακών επιχειρήσεων στο πόλεμο σήμερα.

Κατά την διάρκεια της μελέτης του υλικού καταρτίστηκε κατ' αρχάς πίνακας στον οποίο περιλήφθηκαν με χρονολογική σειρά όλα τα αναφερόμενα περιστατικά παραπληροφόρησης που εντοπίστηκαν στο παραπάνω υλικό. Εν συνεχεία τα περιστατικά αυτά ομαδοποιήθηκαν σε τρεις ομάδες: αυτά που σχετίζονται με εκλογές και δημοψηφίσματα, αυτά που σχετίζονται με καταστάσεις ανάγκης και τέλος όσα αφορούν βιαιοπραγίες. Ακολούθως ξεκίνησε η μελέτη και ανάλυση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών κάθε περιστατικού στην ομάδα που ανήκει. Όταν διαπιστώθηκε ότι τα χαρακτηριστικά επαναλαμβάνονται, θεωρήθηκε ότι έχει επέλθει κορεσμός και επόμενα περιστατικά με αντίστοιχα χαρακτηριστικά δεν προστέθηκαν στην ανάλυση. Έτσι εντοπίστηκαν και αναλύθηκαν ως μελέτες περίπτωσης συνολικά δεκαπέντε περιστατικά

οπλοποίησης της παραπληροφόρησης την εποχή των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, ενώ χρησιμοποιήθηκαν επικουρικά και τρία από την εποχή των παραδοσιακών μέσων (Πίνακας 1), μέσα από τριάντα επτά διαφορετικές βιβλιογραφικές πηγές και άρθρα ειδήσεων στο διαδίκτυο. Στις περιπτώσεις που θεωρήθηκε ότι η υπάρχουσα βιβλιογραφία δεν κάλυπτε επαρκώς το υπό εξέταση περιστατικό αναζητήθηκαν ειδησεογραφικές πηγές για να επιβεβαιώσουν τα ακριβή γεγονότα. Δεν χρησιμοποιήθηκαν δεδομένα από περιστατικά παραπληροφόρησης που αφορούν τις εν εξελίξει κρίσεις προς αποφυγή βεβαιασμένων συμπερασμάτων.

Πίνακας 1. Περιστατικά οπλοποίησης της παραπληροφόρησης	
Χρονιά	Περιστατικό
Εκλογές	
1996	Προεδρικές εκλογές των ΗΠΑ
2016	Προεδρικές εκλογές των ΗΠΑ
2016	Δημοψήφισμα BREXIT
2017	Γαλλικές προεδρικές εκλογές
	Καταστάσεις Ανάγκης
1938	«The war of the worlds»
1980s	Σύνδεση εμβολίου MMR με τον αυτισμό
2012	Τυφώνας Sandy
2013	«Έκρηξη στον Λευκό Οίκο»
2014	Επιδημία Ebola στην Δυτική Αφρική
2015	Βομβιστική επίθεση στον μαραθώνιο της Βοστώνης
2020	Επιδημία COVID-19
2022	Σεισμοί στην Ινδονησία
Βιαιοπραγίες	
2016	Συγκρούσεις έξω από το ισλαμικό κέντρο Da'Wah στο Texas
2016	Υπόθεση Pizzagate
2017	Επιχειρήσεις εθνοκάθαρσης των Rohingya, Myanmar
2018	Λιντσαρίσματα στις Ινδίες
2018	Λιντσαρίσματα στο Μεξικό
2021	Εισβολή διαδηλωτών στο Καπιτώλιο των ΗΠΑ

Αφού εντοπίστηκαν και κατηγοριοποιήθηκαν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των περιπτώσεων οπλοποίησης της παραπληροφόρησης ερχόμαστε στην αντιμετώπιση τους παρουσιάζοντας βασικές έννοιές και τεχνολογίες και αντίστοιχες μελέτες περίπτωσης. Έτσι κατ' αρχάς παρουσιάζεται το κόνσεπτ της ανθεκτικότητας ενός κοινωνικού συνόλου

στην παραπληροφόρηση ως η ικανότητα που έχει ένα κοινωνικό σύνολο να αντιμετωπίζει τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει διατηρώντας την ευημερία του (Hall & Lamont, 2013) και εν συνεχεία η σημαντική τεχνολογική καινοτομία των αλυσίδων κατανεμημένου λογιστικού (blockchain) και οι εφαρμογές της στην αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης. Τέλος ως μελέτες περίπτωσης παρουσιάζονται τα αντίμετρα που φέρονται να έχουν αναπτύξει το NATO και η ΕΕ μέσω του προγράμματος HORIZON, για την αντιμετώπισή της. Για το NATO τα δεδομένα που αντλήθηκαν από τους επίσημους ιστοτόπους του και αντίστοιχα δελτία τύπου ενώ για να εντοπίσουμε τα επιμέρους προγράμματα που αφορούν την παραπληροφόρηση στα HORIZON 2020 και HORIZON EUROPE έγινε αναζήτηση στις 28 Δεκεμβρίου 2023 στο αντίστοιχο πεδίο στον ιστότοπο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τα ερευνητικά αποτελέσματα CORDIS¹ με τις λέξεις κλειδιά misinformation, disinformation και malinformation. Εντοπίστηκαν 17 σχετικά προγράμματα στο HORIZON 2020 και 5 στο HORIZON EUROPE συνολικού κόστους. Στην συνέχεια μελετήθηκαν οι δράσεις των προγραμμάτων οι οποίες παρουσιάζονται συνοπτικά με βάση τα δεδομένα των επίσημων ιστότοπων τους και του CORDIS. Η εργασία κλείνει με συζήτηση και συμπεράσματα επί των ευρημάτων που προέκυψαν εν σχέση με το ερευνητικό ερώτημα καθώς και προτάσεις για μελλοντική έρευνα.

Η απάντηση του ερευνητικού ερωτήματος έγινε με μια σειρά περιορισμούς. Ο κυριότερος ήταν ο χρονική διάρκεια και έκταση μια μεταπτυχιακής εργασίας. Κατά την μελέτη των ερευνητικών ερωτημάτων διαπιστώθηκε ότι υφίσταται μεγάλος όγκος δεδομένων προς ανάλυση και καταβλήθηκε η προσπάθεια να εστιάσει η εργασία στα απαραίτητα ώστε να απαντηθούν τα ερωτήματα στο επίπεδο μιας διπλωματικής εργασίας μεταπτυχιακού επιπέδου. Η έρευνα εκτελέστηκε με χρήση αποκλειστικά διαδικτυακών πηγών οι οποίες εκτιμάται όμως ότι καλύπτουν επαρκώς το αντικείμενο στο επίπεδο που εξετάζεται. Τέλος έγινε προσπάθεια επικοινωνίας με τους προς εξέταση οργανισμούς μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου αλλά λόγω μη ανταπόκρισης στο κάλεσμα η έρευνα περιορίστηκε στις διαδικτυακές πηγές.

---

¹ <https://cordis.europa.eu/> πρόσβαση 12 Φεβρουαρίου 2024

Κεφάλαιο 2: Η παραπληροφόρηση στην εποχή της Κοινωνίας της Πληροφορίας

Το πεδίο των μέσων μαζικής ενημέρωσης έχει διαφοροποιηθεί εντελώς από τις αρχές του εικοστού αιώνα όταν ήταν μια μονοδιάστατη, μονοκατευθυντική και αδιαφοροποίητη ροή πληροφοριών προς μια αδιαφοροποίητη μάζα. Κοινωνική, οικονομικοί και τεχνικοί λόγοι συντέλεσαν στην αλλαγή που μας οδήγησε τόσο σε αυτό που αποκαλούμε «νέα μέσα» όσο και σε ένα σύνθετο διαδραστικό δίκτυο επικοινωνίας, την «κοινωνία της πληροφορίας». Τα νέα αυτά μέσα είναι μαζικά αλλά μπορούν να γίνουν και προσωπικά, ενώ η λειτουργία τους δεν είναι πάντα επαγγελματικά οργανωμένα όπως τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Το ακροατήριο τώρα δεν είναι πλέον μέρος της μάζας, αλλά είναι, είτε μέλος ενός δικτύου που έχει επιλέξει, είτε ένα ανεξάρτητο άτομο. (McQuail, 2010)

Οι παραπάνω αλλαγές καθιστούν σταδιακά εφικτή την πληροφόρηση υπό την μορφή του «daily me». Η ιδέα που διατυπώθηκε από τον Negroponte (1995) αναφέρεται σε μια εξατομικευμένη υπηρεσία ειδήσεων που προσαρμόζεται στα συγκεκριμένα ενδιαφέροντα και προτιμήσεις του χρήστη. Έτσι θα μπορεί να έχει μια εξατομικευμένη εμπειρία ειδήσεων, όπου θα λαμβάνει μόνο το περιεχόμενο που συμβαδίζει με τα προσωπικά του ενδιαφέροντα, πεποιθήσεις και προκαταλήψεις. Κατ' αυτόν τον τρόπο τα άτομα θα είχαν πλήρη έλεγχο επί της ειδησεογραφικής τους κατανάλωσης, λαμβάνοντας άρθρα, απόψεις και πληροφορίες προσαρμοσμένες ειδικά στις προτιμήσεις τους.

Παρά το πρωτοπόρο της ιδέας, εν σχέση με τα παραδοσιακά μέσα, γρήγορα έγιναν αντιληπτοί και οι πιθανοί κίνδυνοι πίσω από του «daily me». Οι άνθρωποι δεν θα εκτίθενται πλέον σε μια ποικιλία απόψεων και οπτικών γωνιών, αλλά θα καταναλώνουν περιεχόμενο που ενισχύει τις υπάρχουσες αντιλήψεις και ενδιαφέροντα τους. Ο Pariser (2011) ονόμασε την κατάσταση αυτή, όπου αλγόριθμοι καθορίζουν το περιεχόμενο που θα σου παρουσιαστεί με βάση της προτιμήσεις σου θύλακες φιλτραρίσματος (filter bubble), με αφορμή τους αλγόριθμους της Google και του Facebook. Τονίζοντας του κινδύνους για μια «διστραμμένη» αντίληψη της πραγματικότητας καθώς αντίθετες προοπτικές και τυχόν κριτική στις υπάρχουσες αντιλήψεις του χρήστη απαλείφονται.

Αυτό το μοναδικό χαρακτηριστικό των μέσων κοινωνικής δικτύωσης η εισαγωγή συγκεκριμένων αλγορίθμων οι οποίοι επηρεάζουν καθοριστικά το ποιο περιεχόμενο θα δει ο κάθε χρήστης. Με μια σειρά από παράγοντες οι οποίοι μεταξύ άλλων περιλαμβάνουν πολιτικές επιλογές, κοινωνικοπολιτικές αξίες και προκαταλήψεις αυτών που φτιάχνουν τον αλγόριθμο, όπως και στα επιθυμητά κέρδη της κάθε πλατφόρμας που τους χρησιμοποιεί. Σε αυτή την περίπτωση μπορεί να μην φτάνουν ψευδή στοιχεία στον χρήστη, αλλά δεν φτάνει και η αλήθεια στο σύνολό της ώστε αυτή να γίνει κατανοητή από αυτόν (EU Hybrid CoE, 2019).

Παράλληλα η διαμεσολαβημένη με υπολογιστές επικοινωνία (computer-mediated communication - CMC) έφερε παράλληλα στο προσκήνιο τις «εικονικές κοινότητες». Είναι κοινότητες που μπορούν να ιδρυθούν μέσω του διαδικτύου από οποιονδήποτε με βάση την προσωπική του επιλογή ή ως ανταπόκριση σε κάποιο ερέθισμα. Η ίδρυσή τους γίνεται από πρόθεση και με βάση κοινά ενδιαφέροντα, που μπορεί να περιστρέφονται γύρω από θέματα που πηγάζουν και από μη ψηφιακούς χώρους. Οι κοινότητες αυτές έχουν τελετουργικά, έθιμα και ηθικούς κώδικες, όπως έχουν αντίστοιχα και οι παραδοσιακές κοινότητες, παρότι το αίσθημα της δεσμεύσεως είναι μειωμένο (Lindlof & Shatzer, 1998). Ο κίνδυνος εδώ είναι αυτές οι κοινότητες να απομονωθούν από διαφορετικές απόψεις με τρόπο που τελικά να ενισχύει τις δικές τους ιδέες και αντιλήψεις σχηματίζοντας έναν θάλαμο αντήχησης (echo chamber) (Sunstein, 2001). Έτσι τελικά υπάρχει ο κίνδυνος, η διάδοση των διαδικτυακών πλατφορμών και των αλγορίθμων που τις υποστηρίζουν να οδηγεί, κατά του Pariser (2011) και Sunstein (2001), σε μια σημαντική μείωση του πολιτικού διαλόγου μεταξύ πολιτών με αντίθετες απόψεις και στην αυξανόμενη πόλωση ανάμεσά τους, υπονομεύοντας τα θεμέλια μιας δίκαιης και δημοκρατικής κοινωνίας. Το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας θα είναι μια κοινωνία βαθιά διαιρεμένη όπου η υπέρβαση των διαχωριστικών γραμμών είναι απίθανη λόγω της αυξανόμενης έλλειψης εμπιστοσύνης στο πρόσωπο των δημόσιων λειτουργών, των μέσων ενημέρωσης και των απλών πολιτών από την άλλη πλευρά του ιδεολογικού φάσματος (Barberá, 2020). Παρά την συστηματική μελέτη του φαινομένου την

τελευταία εικοσαετία οι επιστημονική κοινότητα έχει διχαστεί σχετικά με τον ορθό τρόπο περιγραφής και ανάλυσής του (Kitchens, et al., 2020) .

Τέλος για να κατανοήσουμε τις επιπτώσεις του φαινομένου της παραπληροφόρησης θα πρέπει να ληφθούν υπ' όψη σειρά μελετών που συγκλίνουν στο ότι, εφόσον ο δέκτης έρθει σε επαφή με παραπληροφόρηση δύσκολα θα αντιστραφεί η επίδραση της στην σκέψη του. Μάλιστα έχει παρατηρηθεί ότι, διορθωτικές δράσεις σε κοινό που έχει εκτεθεί σε παραπληροφόρηση, όχι μόνο δεν θα το κάνουν να πιστέψει στην αληθή πληροφορία, αλλά μπορεί να ενισχύσει την πίστη του στο περιεχόμενο της παραπληροφόρησης. Τα φαινόμενα αυτά είναι γνωστά και ως “worldview backfire effect”, “boomerang effects” και “backlash” (Wittenberg & Berinsky, 2020). Παράλληλα, στα πολωμένα περιβάλλοντα, λόγω των διαφορετικών αναπαραστάσεων της πραγματικότητας με τις οποίες έρχονται αντιμέτωποι οι πολίτες, είναι όλο και πιο δύσκολο να ξεχωρίσουν το αληθές από το ψευδές (Swire, et al., 2017· Davidson & Kobayashi, 2022).

Αξίζει να αναφερθεί σε αυτό το σημείο ότι η χώρα μας συγκαταλέγεται από κοινού με την Ιταλία, την Ισπανία και τις Η.Π.Α. στο κατάλογο των χωρών στις οποίες η εξάπλωση της παραπληροφόρησης βρίσκει γόνιμο έδαφος (Humprecht, et al., 2021), ενώ παράλληλα, σύμφωνα με την ετήσια αναφορά του Ινστιτούτου Reuters, η ελληνική κοινωνία φαίνεται να διέπτετε σαν σύνολο από μειωμένη εμπιστοσύνη προς τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (Newman, et al., 2022).

2.1 Εννοιολόγηση - Ορισμοί

Θεωρήθηκε σκόπιμο προκειμένου να επιτευχθεί η καλύτερη κατανόηση της παραπληροφόρησης να παρουσιάσουμε πρώτα το πως ορίζεται αυτή και ποια είναι τα κύρια χαρακτηριστικά της. Για τον ορισμό της παραπληροφόρησης και των δομικών χαρακτηριστικών της έχουν γίνει πολλές προσπάθειες χωρίς να παρατηρείται καθολική συμφωνία των ερευνητών και των εμπλεκόμενων οργανισμών. Οι διαφωνίες αυτές μπορεί να είναι προϊόν των διαφορετικών μεθόδων που χρησιμοποιούνται για την μελέτη της παραπληροφόρησης και δεν αποτελούν κατ' ανάγκη πρόβλημα καθόσον επιτρέπουν διαφορετικές προοπτικές ανάλυσης και κατανόησης του φαινομένου, ο σαφής ορισμός όμως του φαινομένου θεωρείτε κρίσιμος γιατί πιστεύεται θα επιτρέψει την καλύτερη συνεργασία μεταξύ των ερευνητών από διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους και την αποφυγή παρερμηνειών των αποτελεσμάτων (Altay, et al., 2023).

Στην αγγλική εκδοχή του όρου θα δούμε αυτός να διαχωρίζεται κατ' αρχάς σε τρεις επιμέρους όρους. Οι όροι *misinformation*, *disinformation* και *malinformation* χρησιμοποιούνται κατά κόρον στην αγγλική βιβλιογραφία για να περιγράψουν το φαινόμενο της παραπληροφόρησης, στην οποία ενίοτε περιλαμβάνουν και τον όρο *fake news* και *propaganda*, χωρίς πάλι να υπάρχει πλήρης συμφωνία για τον ακριβή ορισμό, την ιεραρχική ταξινόμηση και την οντολογία του κάθε όρου (Altay, et al., 2023). Με έναν συνοπτικό τρόπο οι Santos-D' Amorim & Miranda (2021) τα διαχωρίζουν ως ακολούθως *misinformation* «είναι ανακριβείς πληροφορίες, ανοιχτές σε πολλαπλές κατανοήσεις και χρήσεις, με το πρόθεμα *mis-* να δηλώνει ένδειξη λάθους ή κάτι λάθος», *disinformation* «πληροφορίες που είναι σκόπιμα παραπλανητικές, με σκοπό την εξαπάτηση» και *malinformation* «ευαίσθητες πληροφορίες που χρησιμοποιούνται στρατηγικά ώστε να προσδώσουν το πλεονέκτημα, σε προσωπικό ή θεσμικό επίπεδο». Ο παραπάνω διαχωρισμός δεν γίνεται καθολικά αποδεκτός αλλά μπορεί να αποτελέσει έναν αρχικό οδηγό να μελετήσουμε στην συνέχεια τους επικρατέστερους στην βιβλιογραφία όρους *disinformation* και *misinformation*.

Ο όρος disinformation (Дезинформация (Dezinformatsiya), χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στην Σοβιετική Ρωσία την δεκαετία του 1920 για να περιγράψει την δουλεία μιας ομάδας αξιωματούχων της KGB που διέδιδε ψευδείς πληροφορίες με σκοπό τον έλεγχο της κοινής γνώμης (French, et al., 2023) αλλά από τότε και μέχρι το 2017 ελάχιστες έρευνες και μελέτες είχαν γίνει πάνω στο συγκεκριμένο θέμα. Την ίδια περίοδο ωστόσο εκπονήθηκε μια σειρά μελετών για την προπαγάνδα κυρίως ως προς την ρητορική και ιστορική ανάλυση της, παράλληλα ξεκινά κυρίως από ομάδες ψυχολόγων η μελέτη του misinformation (Freelon & Wells, 2020).

Ο ορισμός που χρησιμοποιείται στην Ευρωπαϊκή Ένωση για το disinformation έρχεται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Πρόκειται για την «ως επαληθεύσιμα ψευδής ή παραπλανητική πληροφορία που δημιουργείται, παρουσιάζεται και διαδίδεται για οικονομικό όφελος ή για την εσκεμμένη εξαπάτηση του κοινού και μπορεί να προκαλέσει δημόσια ζημία. Η δημόσια ζημία περιλαμβάνει τις απειλές για τις δημοκρατικές πολιτικές και τις διαδικασίες χάραξης πολιτικής, καθώς και για τα δημόσια αγαθά, όπως η προστασία της υγείας των πολιτών της ΕΕ, του περιβάλλοντος ή της ασφάλειας» (EU Commission, 2018) το λεξικό Merriam-Webster (nd) ορίζει τον ίδιο όρο ως «ψευδείς πληροφορίες που διαδίδονται σκόπιμα και συχνά συγκαλυμμένα (όπως με τη φύτευση φημών) προκειμένου να επηρεαστεί η κοινή γνώμη ή να συσκοτιστεί η αλήθεια».

Οι Bennett & Livingston (2021) ορίζουν το disinformation «ως σκόπιμα ψέματα ή διαστρεβλώσεις, που συχνά διαδίδονται ως είδηση, για την προώθηση πολιτικών στόχων όπως η απαξίωση αντιπάλων, η διακοπή των συζητήσεων πολιτικής, η επιρροή ψηφοφόρων, η ανάφλεξη των υπαρχουσών κοινωνικών συγκρούσεων ή η δημιουργία ενός γενικού περιβάλλοντος σύγχυσης και πληροφοριακής παράλυσης» (σ. 3). Οι Milhazes-Cunha & Oliveira (2023, σ. 3), εστιάζουν στην από πρόθεση διάδοση της ψευδούς πληροφορίας ενώ συμφωνούν με τον ορισμό των Ruiz & Nilsson (2023) που ορίζει το disinformation ως «μια εκστρατεία ενός αντιπάλου που οπλοποιεί πολλαπλές στρατηγικές ρητορικής και μορφές γνώσης - συμπεριλαμβανομένων όχι μόνο φαλκιδεύσεων αλλά και αλήθειας, μισής αλήθειας και κρίσεων βασισμένων σε αξίες - για να εκμεταλλευτεί και να ενισχύσει διαμάχες που βασίζονται στην ταυτότητα» (σ. 29)

δίνοντας την συνιστώσα της οπλοποπλοίησης της ρητορικής στην συγκεκριμένη κατηγορία παραπληροφόρησης.

Οι French, et al. (2023) βασισμένοι σε πρωτόκολλα του risk management και της κυβερνοασφάλειας προτείνουν μια τυπολογία αξιολόγησης των απειλών παραπληροφόρησης βασισμένοι στην πρόθεση διάδοσης των ψευδών πληροφοριών και στην επίδραση της. Οι Freelon & Wells (2020) εντοπίζουν την παραπλάνηση, την δυνατότητα να βλάψει και την πρόθεση να βλάψει ως τα τρία βασικά χαρακτηριστικά που πρέπει να υφίστανται ταυτόχρονα ώστε μια πληροφορία να συνιστά disinformation. Με αυτή την τυπολογία αποκλείονται τόσο αληθή μηνύματα που σκοπό έχουν να βλάψουν άλλους όσο και μηνύματα που η βλάβη γίνεται εν αγνοία του αποστολέα.

Όσον αφορά το misinformation όπως προτείνουν οι Wittenberg & Berinsky (2020) μπορούμε να χωρίσουμε τους ορισμούς για αυτό σε τρεις κατηγορίες. Η πρώτη ορίζει την παραπληροφόρηση απλά ως ψευδείς πληροφορίες, η δεύτερη για να ορίσει την παραπληροφόρηση (misinformation) δίνει έμφαση στις διαφορές της – ότι δεν έχει σκοπό να βλάψει - σε σχέση με το disinformation, και η τρίτη δίνει έμφαση στην χρονική στιγμή που επεξεργάζεται η πληροφορία της είδησης ως ψευδής κάτι που αρχικά παρουσιάζεται ως αληθές και εν συνεχεία αποκαλύπτεται η ψευδής του ταυτότητα. Με την δεύτερη συνιστώσα των παραπάνω ορισμών, δηλαδή την έλλειψη πρόθεσης διάδοσης ενός ψεύδους και την πρόθεση για πρόκληση βλάβης, έρχονται να συμφωνήσουν και οι Milhazes-Cunha & Oliveira (2023, σ. 3) και Santos-D' Amorim & Miranda (2021, σ. 16)

Υπό ένα άλλο πρίσμα παρότι ο όρος misinformation συνήθως χρησιμοποιείται για να δείξει την έλλειψη πρόθεσης στο διαμοιρασμό ψευδούς περιεχομένου θεωρείται από κάποιους ερευνητές ως όρος που περιλαμβάνει καθολικά την παραπλάνηση και τα ψεύδη αποτελώντας την ομπρέλα που μέσα της βρίσκονται όλες τις κατηγορίες παραπληροφόρησης (dis/mis/malinformation) (Altay, et al., 2023). Σε μια έρευνα ανάμεσα σε 150 ειδικούς στον τομέα της παραπληροφόρησης με μεγάλο ποσοστό συμφωνούν ότι στον όρο misinformation περιλαμβάνονται τα clickbait, οι παραταξιακές

ειδήσεις, οι φήμες, η προπαγάνδα, τα deerfakes, τα ψεύδη, οι θεωρίες συνωμοσίας, και η ψευδοεπιστήμη ενώ η γνώμες φαίνεται να διχάζονται στην περίπτωση των ειδήσεων σάτιρας και παρωδίας. Σημαντικό στην παραπάνω έρευνα είναι η κατάταξη και των παραπλανητικών πληροφοριών, που μπορούν να εξαπατήσουν, στο φαινόμενο του misinformation. Κατ' αυτόν τον τρόπο περιλαμβάνονται σε αυτό οι θεωρίες συνωμοσίας και οι ψευδοεπιστήμη, το clickbait, οι μεροληπτικές και οι κομματικές ειδήσεις (Altay, et al., 2023).

Σε κάθε περίπτωση για να μπορέσουμε να εντάξουμε μια πληροφορία τις κατηγορίες της παραπληροφόρησης θα πρέπει να διακρίνουμε την πρόθεση εκτός από τον δημιουργό της παραπληροφόρησης και σε αυτόν που την αναπαράγει ή αλληλοεπιδρά μαζί της. Έτσι είναι αλλιώς αν ο χρήστης γνωρίζει ότι αναπαράγει περιεχόμενο παραπληροφόρησης και αλλιώς αν δεν το γνωρίζει, όπως επίσης είναι διαφορετικό αν μπορεί να αναγνωρίσει ότι είναι ψευδές και παρ' όλα αυτά αλληλοεπιδρά μαζί του, από το να νομίζει ότι είναι αληθές και να το αναπαράγει για αυτό. Αντίστοιχα για την πρώτη κατηγορία χρησιμοποιείται την βιβλιογραφία ο όρος εξαπάτηση (deceive) και για την δεύτερη ο όρος παραπλάνηση (mislead) (French, et al., 2023).

Η κατανόηση αυτού του σημείου τομής του disinformation και του misinformation είναι καθοριστική στο να καταλάβουμε ότι κάτι που ξεκινά ως disinformation μπορεί να συνεχίσει να διαδίδεται και να λάβει μεγάλο virality ως misinformation. Σε κάθε περίπτωση εφόσον επιτελείται ο σκοπός του εκδότη τα αποτελέσματα θα είναι το ίδιο επιβλαβή και αυτός θα έχει πετύχει τον κακόβουλο σκοπό του. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο διαχωρισμός της παραπληροφόρησης όσον αφορά την επιβλάβιά της σε κακόβουλή ή μη δεν έχει έννοια αλλά θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ένα ενιαίο μπουκέτο. Έτσι ανεξαρτήτως του σκοπού και των κινήτρων του αναμεταδότη μιας ψευδούς πληροφορίας η διασπορά της είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την αντίληψη και την εκπαίδευση του δέκτη σε σχέση με την επαλήθευση και το φιλτράρισμα των πληροφοριών (Karlova & Fisher, 2013). Για παράδειγμα όταν κάποιος αναμεταδίδει μια πληροφορία επειδή δεν την επαλήθευσε, ως μέρος κάποιου είδους σάτιρας, με σκοπό

να εκφράσει κάποια αντίθετη άποψη ή ακόμα και να τη διαψεύσει. Σε κάθε περίπτωση από τη στιγμή που επιλέγει να την αναπαράγει ή να αλληλοεπιδράσει με μια τέτοια πληροφορία γίνεται αυτομάτως μέρος του προβλήματος της παραπληροφόρησης καθώς οποιαδήποτε ενέργεια ενισχύει την περαιτέρω προβολή και διάδοσή της (Ireton & Rosetti, 2018). Με βάση τα ανωτέρω για την παρούσα εργασία θα χρησιμοποιείται στα ελληνικά ο όρος παραπληροφόρηση για να εκφράσει την καθολική εκδοχή του όρου χωρίς να κάνει διάκριση δηλαδή στην πρόθεση ενώ όπου απαιτείται διάκριση θα γίνεται λόγος για σκόπιμη παραπληροφόρηση (disinformation) και μη σκόπιμη παραπληροφόρηση (malinformation) .

2.2 Η κοινωνία της πληροφορίας και η πληροφοριακή αταξία

2.2.1 Θύλακες φιλτραρίσματος και θάλαμοι αντήχησης.

Η έλευση της Web 2.0 εποχής σήμανε μια στροφή των πλατφορμών και τις υπηρεσιών του διαδικτύου προς την διαδραστικότητα, την κοινωνική δικτύωση και το περιεχόμενο που δημιουργείται από τους χρήστες. Ο Pariser (2011) υποστηρίζει ότι η θύλακες φιλτραρίσματος (filter bubbles) αποτελούν δομικό μέρος του Web 2.0 μέσω της διαδικασίας εξατομίκευσης που εφαρμόζεται από τις διαδικτυακές πλατφόρμες προκειμένου να βελτιώσουν, όπως υποστηρίζουν τη συμμετοχή του χρήστη, τη διασυνδεσιμότητα και την κατανάλωση περιεχομένου.

Πρόκειται για μια κατάσταση της διανοητικής απομόνωσης η οποία λαμβάνει χώρα σε τρία βήματα. Αρχικά οι χρήστες αλληλοεπιδρούν με περιεχόμενο στο διαδίκτυο, μέσω μηχανών αναζήτησης όπως η Google ή μέσω κοινωνικών δικτύων όπως το Twitter ή το Facebook. Εν συνεχεία οι αλγόριθμοι μηχανικής μάθησης που χρησιμοποιούν αυτές οι πλατφόρμες αναλύουν τις αλληλεπιδράσεις και τις προτιμήσεις των χρηστών. Τέλος με βάση τις προηγούμενες αλληλεπιδράσεις και προτιμήσεις των χρηστών, οι αλγόριθμοι δημιουργούν και παρουσιάζουν νέο περιεχόμενο που ανταποκρίνεται στα ενδιαφέροντά

τους. Αυτό σημαίνει ότι οι χρήστες είναι πιο πιθανό να συναντήσουν περιεχόμενο που είναι παρόμοιο με αυτό με το οποίο έχουν αλληλεπιδράσει στο παρελθόν, ενώ περιεχόμενο στο οποίο δεν έχουν εκδηλώσει ενδιαφέρον ενδέχεται να αποκλείεται ή να εμφανίζεται με χαμηλότερη προτεραιότητα (Talamanca & Arfini, 2022). Οι θύλακες φιλτραρίσματος εκτός από την εξατομικευμένη πληροφόρηση χρησιμεύουν παράλληλα στο οικονομικό όφελος του παρόχου υπηρεσιών. Τα δεδομένα που συλλέγονται όσον αφορά τις προτιμήσεις και τις δραστηριότητες του χρήστη χρησιμοποιούνται από τις πλατφόρμες για την παροχή στοχευμένων διαφημίσεων.

Εάν η αλγοριθμική δομή των διαδικτυακών πλατφορμών οδηγεί στον σχηματισμό θυλάκων φιλτραρίσματος που προσαρμόζονται στις προτιμήσεις και τις αλληλεπιδράσεις κάθε χρήστη, τότε οι χρήστες δεν θα αντιμετωπίζουν απόψεις και πληροφορίες που προκαλούν τις υφιστάμενες στάσεις και πεποιθήσεις τους. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον, οι χρήστες των ψηφιακών πλατφορμών θα γίνονταν πιθανότατα πιο αδιάλλακτοι στις πεποιθήσεις και πολιτικές τους στάσεις. Αυτή η ριζοσπαστικοποίηση θα οδηγούσε, με τη σειρά της, σε αυξανόμενη πολιτική πόλωση μεταξύ διαφορετικών θέσεων. Η έλλειψη αλληλεπίδρασης με ανθρώπους που έχουν διαφορετικές απόψεις θα οδηγούσε σε μια πλήρη έλλειψη κοινών τόπων και αμοιβαίας κατανόησης. Αυτή η αμοιβαία κατανόηση είναι κρίσιμη για τη λειτουργία μιας δημοκρατικής κοινωνίας, δεδομένου ότι η δημοκρατία βασίζεται σαν πολίτευμα στην παρουσία διαφορετικών προοπτικών η δημιουργία ιδεολογικά απομονωμένων κοινοτήτων θα πλήξει την ουσία του δημοκρατικού διαλόγου (Talamanca & Arfini, 2022).

Οι επιστημικοί θύλακες (epistemic bubble) είναι «μια κοινωνική επιστημική δομή στην οποία ορισμένες φωνές έχουν αποκλειστεί μέσω παράλειψης. Οι επιστημικοί θύλακες μπορούν να σχηματιστούν χωρίς κακόβουλη πρόθεση, μέσω των συνηθισμένων διαδικασιών κοινωνικής επιλογής και σχηματισμού μιας κοινότητας» (Nguyen, 2020, σ. 142).

Οι επιστημικοί θύλακες δημιουργούνται αποκλείοντας σχετικές πηγές γνώσης αντί να τις αποδοκιμάζουν ενεργά. Υπάρχουν δύο κύριοι παράγοντες που ενθαρρύνουν

αυτήν την παράλειψη. Πρώτον, υπάρχει η τάση των επιστημικών δρώντων να αναζητούν πηγές που συμφωνούν με τις δικές τους απόψεις. Φαινόμενο γνωστό ως "εκλεκτική έκθεση" στους κοινωνικούς επιστήμονες. Δεύτερον, υπάρχουν διαδικασίες μέσω των οποίων το ενημερωτικό περιβάλλον ενός επιστημικού δρώντα τροποποιείται από άλλους δρώντες. Όπως για παράδειγμα με συστηματική λογοκρισία ή με έλεγχος των μέσων ενημέρωσης από το κράτος ή άλλους φορείς (Nguyen, 2020) .

Οι θεωρίες σχετικά με τους «θύλακες» αναλύουν τη διπλή φύση ορισμένων γνωστικών καταστάσεων, όπως τα πιστεύω, οι αμφιβολίες και οι ηθικές θέσεις ενός ατόμου. Εξετάζουν πώς αυτές οι γνωστικές καταστάσεις μπορούν να έχουν δύο επιπτώσεις στον άνθρωπο: μπορούν να συμβάλλουν στην επιστημονική ανάπτυξή του, ενισχύοντας την κατανόηση και τη γνώση του, αλλά μπορούν επίσης να γίνουν πηγές απάτης, οδηγώντας το υποκείμενο σε λανθασμένες ή εσφαλμένες πεποιθήσεις. Παράλληλα αναδεικνύουν την πολυπλοκότητα της αλληλεπίδρασης μεταξύ γνωστικών καταστάσεων και τους πιθανούς κινδύνους και προκλήσεις που αντιμετωπίζουν στον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνουν την αντίληψη του ατόμου για την πραγματικότητα και την ικανότητά του να διακρίνει την αλήθεια από το ψεύδος . Οι θεωρίες βασίζονται σε μια σειρά από υποθέσεις: α) οι άνθρωποι υπόκεινται σε λάθη και χρειάζονται σταθερές πεποιθήσεις για να δράσουν σε αβέβαιες καταστάσεις· β) από φαινομενολογική σκοπιά, η πεποίθηση ότι κάποιος γνωρίζει κάτι (που μπορεί να θεωρηθεί ως στερεοποίηση μιας πεποίθησης) και το γνωρίζει πραγματικά εμφανίζονται ως ίδια· γ) συνεπώς, η εμπιστοσύνη κάποιου στις πεποιθήσεις του είναι ενδογενώς επιρρεπής σε σφάλμα και μπορεί να παραπλανήσει το υποκείμενο σχετικά με τη στιβαρότητα και τη νομιμότητα των θέσεων του (Talamanca & Arfini, 2022).

Οι Talamanca & Arfini (2022) μελετώντας το πεδίο εφαρμογής των θεωριών των φούσκων διακρίνουν τις παρακάτω περιπτώσεις:

α. Ο επιστημικός θύλακας (epistemic bubble), ο οποίος έχει σημαντικές επιπτώσεις όταν λαμβάνουμε υπόψη τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αποκτούν γνώση και

αισθάνονται την ανάγκη να το κάνουν. Η προβληματική εδώ είναι ότι οι δρώντες δεν θεωρούν ότι πιστεύουν κάτι αλλά ότι το γνωρίζουν.

β. Ο ηθικός θύλακας (moral bubble), ο οποίος επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι ηθικά αξιολογούν τις πράξεις των άλλων. Κάθε ηθικός θύλακας είναι επίσης και επιστημικός χωρίς να ισχύει το αντίστροφο. Η προβληματική εδώ περιλαμβάνει τις ηθικές πεποιθήσεις μας, την άποψή μας για το ποιες ενέργειες θεωρούνται βίαιες, και έτσι κατατάσσονται ως ηθικές ή ως ανήθικες.

γ. Ο θύλακας της άγνοιας (ignorance bubble), ο οποίος επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι εκτιμούν την άγνοιά τους. Η ανικανότητα να διακρίνουμε ανάμεσα στην πραγματική μας άγνοια και αυτό που νομίζουμε ότι αγνοούμε(οι αμφιβολίες μας, οι αβεβαιότητές μας κλπ.), αποτελεί τον πυρήνα αυτού του θύλακα. Βασίζεται στην φυσική τάση των ανθρώπων να υποτιμούν την άγνοιά τους.

Συνεπακόλουθα ως θάλαμο αντήχησης (echo chamber) ορίζουμε «ως ένα επιστημολογικό θύλακα, στον οποίο οι (συγκεκριμένες) αποδεκτές απόψεις όχι μόνο μεγεθύνονται, επαναλαμβάνονται και ενισχύονται, αλλά και απομονώνονται από αντιρρήσεις είτε μέσω της κατάπνιξης αντιθέτων απόψεων είτε μέσω της απαξίωσης των πηγών αυτών των απόψεων» (Sheeks, 2022, σ. 3). Πρόκειται για μια κοινότητα που δημιουργεί έναν σαφή διαχωρισμό στην εμπιστοσύνη μεταξύ των μελών της και των μη μελών της. Ο διαχωρισμός δημιουργείται αφενός αποκλείοντας τα μη μέλη μέσω της επιστημολογικής απαξίωσης. Αυτό δεν σημαίνει μόνο ότι οι γνώμες τους παραλείπονται ή δεν ακούγονται, σημαίνει ότι ενεργά απαξιώνονται και τους προσάπτεται κάποια επιστημολογική ατέλεια, όπως αναξιοπιστία, δόλος ή ανεντιμότητα. Αφετέρου αναδεικνύοντας τα επιστημολογικά διαπιστευτήρια των μελών της. Η διαδικασία αυτή δημιουργεί ένα φαύλο κύκλο όπου με την συνεχή απαξίωση των «έξω» αναβαθμίζεται συνεχώς η εγκυρότητα των μέσα με αποτέλεσμα κάποιος πολύ δύσκολα να μπορεί να απομακρυνθεί από αυτή την λογική. Ταυτόχρονα η γενική συμφωνία με έναν κοινό πυρήνα πεποιθήσεων αποτελεί προϋπόθεση για την ένταξη στην κοινότητα. Οι πεποιθήσεις αυτές περιλαμβάνουν και τις πεποιθήσεις που υποστηρίζουν την ανισότητα

στην εμπιστοσύνη μεταξύ μελών και μη μελών (Nguyen, 2020). Ουσιαστικά ένας θάλαμος αντήρησης είναι ένας επιστημικός θύλακας ο οποίος εμπεριέχει επιπλέον την έννοια της ενίσχυσης των απόψεων και της προστασίας από αντιθέσεις (Sheeks, 2022).

Ο Nguyen (2020) υποστηρίζει ότι οι επιστημικοί θύλακες απλώς αφήνουν τα μέλη τους σε άγνοια, μια άγνοια που μπορεί να διορθωθεί με απλή έκθεση στις αντίθετες απόψεις. Αντίθετα η λειτουργία ενός θαλάμου αντήρησης είναι να απομονώνει τα μέλη του μέσω της χειραγώγησης της εμπιστοσύνης τους. Αυτό συνεπάγεται ότι τα μέλη ενός θαλάμου αντήρησης δεν είναι απλώς αποκομμένα, αλλά αποξενώνονται ενεργά από οποιοσδήποτε πηγές αντίθετων επιχειρημάτων, συλλογισμών ή αποδεικτικών στοιχείων. Τα μέλη τους εκπαιδεύονται να δυσφημήσουν και να δυσπιστούν σε οποιαδήποτε εξωτερική πηγή. Συνεπώς, η απλή έκθεση σε σχετικές εξωτερικές πληροφορίες δεν θα έχει κανένα αποτέλεσμα.

Οι Talamanca & Arfini (2022) ορίζουν ως θάλαμο αντήρησης «ένα κοινωνικό δίκτυο (δηλαδή μια κοινότητα ανθρώπων που έχουν κοινωνικούς δεσμούς μεταξύ τους) που μοιράζεται μια ή ένα σύνολο απόψεων χωρίς να αλληλοεπιδρά με αντικείμενες απόψεις και προοπτικές» (σ. 6). Ο όρος κοινωνικό δίκτυο, χρησιμοποιείται για να περιγράψει μια ομάδα κοινωνικών δρώντων που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, είτε εκτός σύνδεσης είτε online. Ενώ με τον όρο online κοινότητες, εννοούμε κοινωνικά δίκτυα που σχηματίζονται ειδικά σε ψηφιακές πλατφόρμες με ομάδες δρώντων που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους online. Θεωρείτε ότι παρότι οι θάλαμοι αντήρησης μπορούν να υπάρξουν και offline η online εκδοχή τους θα είχε πολύ μεγαλύτερη επίδραση (Talamanca & Arfini, 2022)

Υπάρχουν δύο σημαντικές διαφορές μεταξύ των επιστημικών θυλάκων και των θαλάμων αντήρησης. Πρώτον οι επιστημικές φυσαλίδες περιγράφουν καταστάσεις πνευματικής απομόνωσης που προκαλούνται αποκλειστικά από αλγόριθμους (οι οποίοι βασίζονται στις επιλογές των χρηστών). Αντίθετα, οι θύλακες αντήρησης δημιουργούνται από τους ίδιους τους χρήστες. Μπορούν να υπάρχουν και offline, αλλά διευρύνονται στον ψηφιακό χώρο: οι χρήστες ψηφιακών τεχνολογιών αλληλεπιδρούν μόνο με άτομα

που συμμερίζονται τις ίδιες πεποιθήσεις και αξίες και αποκλείουν διάφορες οπτικές. Δεύτερον, οι δύο έννοιες εφαρμόζονται σε διαφορετικά επίπεδα: ο επιστημικός θύλακας αποσκοπεί στην περιγραφή της κατανάλωσης περιεχομένου και έκθεσης σε πληροφορίες στο διαδίκτυο από την ατομική προοπτική του χρήστη, ενώ ο θάλαμος αντήχησης εφαρμόζεται στην αλληλεπίδραση εντός μιας κοινότητας (Talamanca & Arfini, 2022). Οι θάλαμοι αντήχησης λειτουργούν παρασιτικά απαξιώνοντας δρώντες χωρίς να λαμβάνουν υπόψη την πραγματική επιστημική αξία των απορριπτόμενων θεσμών ή ατόμων. Η απαξίωση αυτή εφαρμόζεται αμυντικά, προς όλους τους εξωτερικούς δρώντες απλά με βάση την αρχή ότι είναι εξωτερικοί. Αφού η απαξίωση έχει εδραιωθεί σαν πεποίθηση, οι επόμενες απόψεις και ενέργειες των μελών των θαλάμων αντήχησης είναι εκπληκτικά λογικές. Πρόκειται για εναλλακτικά σενάρια τα οποία θα ήταν κατάλληλα και αληθοφανή εντός των πεποιθήσεων του θαλάμου αντήχησης (Nguyen, 2020).

Έτσι οι επιστημικοί θύλακες δεν είναι κοινωνικά δίκτυα, αλλά το αποτέλεσμα της διαδικασίας με τον οποίο οι αλγόριθμοι μιας πλατφόρμας επηρεάζουν τις πιθανότητες ενός ατόμου να αλληλεπιδράσει με πληροφορίες. Αντίθετα, οι θάλαμοι αντήχησης είναι κοινωνικά δίκτυα που επηρεάζονται είτε από την επιλογή κάθε ατόμου μέσα στο δίκτυο είτε από την αλγοριθμική δημιουργία πληροφοριακής απομόνωσης (Talamanca & Arfini, 2022). Οι επιστημικοί θύλακες μπορούν να δημιουργηθούν ακούσια. Ωστόσο, τα χαρακτηριστικά τους καθιστούν πιθανή και την κακόβουλη δημιουργία και εκμετάλλευση τους. Οι θάλαμοι αντήχησης αποτελούν εξαιρετικά εργαλεία για τη διατήρηση, ενίσχυση και επέκταση της εξουσίας μέσω του επιστημικού ελέγχου. Έτσι, είναι πιθανό να έχουν δημιουργηθεί εκ προθέσεως, ή τουλάχιστον να διατηρούνται, για αυτόν τον σκοπό (Nguyen, 2020).

Παρότι οι θύλακες φιλτραρίσματος και οι θάλαμοι αντήχησης φαίνεται να εξηγούν φαινόμενα όπως η εκλογή του Donald Trump στις προεδρικές εκλογές των ΗΠΑ ή το BREXIT, αποτελούν πιθανότατα μια απλούστευση περιγραφής του θέματος και όχι ενδελεχής ανάλυση του. Μια απλούστευση που τείνει να μεταφέρει την ευθύνη για τα κοινωνικά προβλήματα στην τεχνολογία, υπό μορφή ενός τεχνολογικού ντετερμινισμού, και όχι να κατανοήσει τα βαθύτερα αίτια τους (Talamanca & Arfini, 2022).

Οι Guess, et al. (2018) εμφανίζονται περισσότερο επιφυλακτικοί σχετικά με την επίδραση των θαλάμων αντήχησης στην κοινωνία εξετάζοντας ως μελέτη περίπτωσης τις ΗΠΑ. Αμφισβητούν τη γενικευμένη εφαρμογή των αποτελεσμάτων in vitro ερευνών που αναδεικνύουν το πρόβλημα των θαλάμων αντήχησης και παρατηρούν ότι απαιτούνται δεδομένα μεγαλύτερης κλίμακας για εξαγωγή πραγματικών συμπερασμάτων και ότι η πραγματικότητα διαψεύδει τις έρευνες. Θεωρούν ότι ενώ τα ψηφιακά μέσα αποτελούν γόνιμο έδαφος για την δημιουργία θαλάμων αντήχησης για μειοψηφίες με συγκεκριμένη ιδεολογία και κίνητρα, η πλειονότητα των πολιτών όμως φαίνεται να συνεχίζει να πλοηγεί σε ένα μεικτό, κεντρικό, μιντιακό περιβάλλον. Ακόμη και αυτοί που αναζητούν να ιδεολογικά ακραίες πηγές ειδήσεων φαίνεται ότι έρχονται σε επαφή με «αντίθετο» περιεχόμενο κατά την περιήγηση τους στα ψηφιακά μέσα. Τέλος δεν υπάρχουν ακόμη αξιόπιστα στοιχεία για την επίδραση των θαλάμων φιλτραρίσματος που προκαλούν οι αλγόριθμοι στην πολιτική.

Η θέση που διατυπώνεται είναι ότι στην συζήτηση γύρω από την πολιτική και την κοινωνική πόλωση δίνεται πολύ μεγαλύτερη βαρύτητα στους θαλάμους αντήχησης και τα ψηφιακά μέσα. Πρόκειται για έναν «echo chamber για τους echo chambers», με αποτέλεσμα να αγνοείται ο ρόλος που παίζουν τα εκτός διαδικτύου κοινωνικά δίκτυα. Που όντας συχνά περισσότερο ομογενή ιδεολογικά σε σχέση με αυτά που αλληλοεπιδρούμε διαδικτυακά, και στην γκετοποίηση των ειδήσεων και των πληροφοριών που καταναλώνουμε (Guess, et al., 2018).

Το αλγοριθμικά προσωποποιημένο περιεχόμενο που παρέχεται από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ενισχύει τις προϋπάρχουσες πεποιθήσεις του χρήστη ενώ παράλληλα έχει παρατηρηθεί ότι καταναλώνεται παθητικά. Δεδομένου ότι το περιεχόμενο ταυτίζεται με τις πεποιθήσεις του ο χρήστης δεν μπαίνει στην διαδικασία κριτικής ανάλυσής του και το καταναλώνει παθητικά, έτσι γίνεται περισσότερο δεκτικός σε κάθε είδους πληροφορίες συμπεριλαμβανομένης και της παραπληροφόρησης. Οι ομογενοποιημένες ροές δεδομένων που σχηματίζουν οι θύλακες φιλτραρίσματος κάνουν τους χρήστες να είναι πιο εύπιστοι στις ψευδείς ειδήσεις εν σχέση με χρήστες που

εκτίθενται σε ειδήσεις που παρουσιάζουν διαφορετικές προοπτικές των γεγονότων (Rhodes, 2022).

Η μελέτη τόσο των προεδρικών εκλογών στις ΗΠΑ όσο και του δημοψηφίσματος για το BREXIT στο ΗΒ το 2016 έδειξε ότι υπήρξε εκμετάλλευση των θυλάκων φιλτραρίσματος για επίτευξη του επιθυμητού αποτελέσματος. Στην πρώτη περίπτωση ψευδείς ειδήσεις, οι οποίες ήταν κατά κύριο λόγο υπέρ του Τραμπ ή κατά της Κλίντον, κυκλοφόρησαν ευρέως στις πλατφόρμες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Η επιλεκτική έκθεση σε αυτές τις ειδήσεις ώθησε άτομα που είχαν ήδη την τάση να υποστηρίξουν τον Τραμπ ή να εναντιωθούν στην Κλίντον να εδραιώσουν περαιτέρω τις πολιτικές τους απόψεις και συνέβαλε στην πόλωση. Στην δεύτερη περίπτωση γκρουπ που ήταν τόσο υπέρ όσο και εναντίων του BREXIT στοχοποιήθηκαν με περιεχόμενο που ήταν σχεδιασμένο με βάση τους φόβους και τις προκαταλήψεις τους με αποτέλεσμα να είναι δύσκολη η πρόσβαση σε αντικειμενικές πληροφορίες και να αυξηθεί η πόλωση στην κοινή γνώμη (Sprohr, 2017). Ο Rhodes (2022) διεξήγαγε αντίστοιχα μια έρευνα στο πως οι αλγόριθμοι στο Facebook και το Twitter δημιουργούν θύλακες φιλτραρίσματος και το πως αυτές επηρεάζουν την διάδοση της παραπληροφόρησης και την ιδεολογική πόλωση. Η έρευνα επιβεβαίωσε της δημιουργία θυλάκων φιλτραρίσματος οι οποίοι απομόνωναν τους χρήστες σε περιεχόμενο που ευθυγραμμίζεται με τις υπάρχουσες απόψεις του, ενώ οι χρήστες εντός αυτών βρέθηκαν περισσότερο εκτεθειμένοι σε περιεχόμενο παραπληροφόρησης εν σχέση με χρήστες που εκθέτονταν σε ειδήσεις από πολλές διαφορετικές προοπτικές, ενώ στους πρώτους παρατηρήθηκε αύξηση της ιδεολογικής πόλωσης.

Η λειτουργία των cookies και οι προσωποποιημένες διαφημίσεις με βάση το ιστορικό περιήγησης εντείνουν το φαινόμενο του θύλακα φιλτραρίσματος και της απομόνωσης του χρήστη. Μάλιστα κινήματα όπως το αντιεμβολιαστικό με την χρήση τέτοιων στοχευμένων διαφημίσεων έχουν καταφέρει να μεταδώσουν αποτελεσματικά παραπληροφόρηση εντός συγκεκριμένων ομάδων (Joshi, et al., 2022). Οι Srba, et al., (2023) διαπιστώνουν ότι η φυσιολογία του θύλακα φιλτραρίσματος μπορεί να τον κάνει να μετατραπεί σε αυτό που ονομάζουν θύλακα φιλτραρίσματος παραπληροφόρησης

μιας «κατάστασης πολιτισμικής απομόνωσης σε ψευδής πεποιθήσεις και χειραγωγημένες προοπτικές της πραγματικότητας» (σ. 4). Σε ερευνά τους που αφορούσε τον αλγόριθμο προτάσεων του YouTube μελέτησαν χρηστές που είχαν εκτεθεί σε περιεχόμενο που προωθούσε την παραπληροφόρηση και το πως ο αλγόριθμος που χρησιμοποιεί το YouTube επηρέασε τις προτάσεις που λάμβαναν στις προτάσεις βίντεο, τα αποτελέσματα αναζητήσεων, την αρχική σελίδα και τις προτάσεις για άλλες σελίδες. Η έρευνα έδειξε ότι οι προτάσεις και η αρχική σελίδα επηρεάστηκαν και δημιούργησαν για τον χρήστη έναν θύλακα φιλτραρίσματος παραπληροφόρησης (Srba, et al., 2023). Χαρακτηριστικό γνώρισμά των θυλάκων φιλτραρίσματος παραπληροφόρησης είναι ότι οι προτάσεις της πλατφόρμας και τα αποτελέσματα αναζητήσεων του χρήστη θα παρουσιάζουν ομοιογένεια έναντι μια συγκεκριμένης προοπτικής παραπληροφόρησης και το περιεχόμενο που θα εκτίθεται ο χρήστης θα υποστηρίζει ένα ψευδές αφήγημα. Αυτή η παρατεταμένη έκθεση σε ψευδείς ισχυρισμούς κάνει τους χρήστες που ευάλωτους στο να αποδέχονται τελικά την παραπληροφόρηση ως αλήθεια.

Γνωσιακές προκαταλήψεις όπως αυτή της επιβεβαίωσης οδηγούν τα άτομα στην αποδοχή πληροφοριών που επιβεβαιώνουν της αντιλήψεις τους, κατ' αυτό τον τρόπο και εγκλωβισμένοι μέσα σε ένα θύλακα φιλτραρίσματος οδηγούνται στην περαιτέρω ριζοσπαστικοποίηση, στην συμμετοχή σε θαλάμους αντίληξης και την περαιτέρω διάδοση της παραπληροφόρησης (Joshi, et al., 2022).

Η κατανόηση της λειτουργίας των θαλάμων αντήχησης θεωρείται κρίσιμη για την κατανόηση του φαινομένου της παραπληροφόρησης (Ruiz & Nilsson, 2023). Ο Törnberg (2018) για να δείξει την σύνδεση των θαλάμων αντήχησης με την διάδοση της παραπληροφόρησης χρησιμοποιεί μοντέλα διάδοσης των δασικών πυρκαγιών και για να το αναπαραστήσει μεταφορικά θεωρεί ότι οι θάλαμοι αντήχησης είναι ότι το προσάναμμα για την δασική πυρκαγιά. Στην έρευνά του μελέτησε την σχέση μεταξύ της διάδοσης μιας ψευδούς είδησης (virality), της ευκολίας κάποιος να την αναπαράγει (threshold) και της πώλωσης σε έναν θάλαμο αντήχησης. Καταλήγει ότι οι θάλαμοι αντήχησης συνδέονται με την διάδοση της παραπληροφόρησης και ότι όταν η παραπληροφόρηση συντονιστεί με τις απόψεις ενός θαλάμου αντήχησης ο τελευταίος

μπορεί να αποτελέσει πλατφόρμα παγκόσμιας διάδοσής της μέσω των λεγόμενων χαλαρών δεσμών (weak ties). Οι (Choi, et al., 2020) αφού μοντελοποίησαν και αναλύσαν το πως διαδίδονται φήμες μέσω των θαλάμων αντήχησης κατέληξαν ότι τα μέλη τους παίζουν σημαντικό ρόλο στην πυροδότηση της γρήγορης διάδοσης των φημών ενώ οι κεντρικοί θάλαμοι αντήχησης παίζουν σημαντικό ρόλο στην διάδοση τους.

Οι Milhazes-Cunha & Oliveira (2023) διαπιστώνουν ότι στους θαλάμους αντήχησης υπάρχει έλλειψη κριτικής και αμερόληπτης σχέσης και αποτελούν ιδανικό περιβάλλον για την καλλιέργεια του μίσους, την ενίσχυση επιβλαβών αφηγημάτων και την διάδοσή της παραπληροφόρησης. Στην μελέτη τους που αφορά την σελίδα του Facebook «Doctors of Truth» καταδεικνύουν την ενίσχυση της παραπληροφόρησης μέσω των θαλάμων αντήχησης ειδικά όταν αυτή προέρχεται από πρόσωπα που έχουν υψηλή κοινωνική θέση, όπως οι γιατροί, και πώς επηρεάζεται ο λόγος των ακολούθων της σελίδας όσον αφορά την ένταση και τα συναισθήματα.

Οι θάλαμοι αντήχησης δεν επηρεάζονται από οποιασδήποτε μορφής επαλήθευση πληροφοριών (fact checking), η αντίσταση τους αυτή οφείλεται στο ότι κάποιος μπορεί να βάλει σε μια διαδικασία επαλήθευσης πληροφοριών τις ειδήσεις αλλά δεν μπορεί να βάλει τις αντιλήψεις (Ruiz & Nilsson, 2023). Παράλληλα όσο πιο συνεκτικός είναι ο θάλαμος αντήχησης από πλευράς ιδεολογίας και στάσης απέναντι σε συγκεκριμένη ειδησεολογία και όσο πιο συνδεδεμένος με παραπλήσια δίκτυα τόσο αυξάνεται και το virality της παραπληροφόρησης. (Törnberg, 2018)

Οι Ruiz & Nilsson (2023) σχηματοποιούν την διάδοση της παραπληροφόρησης μέσω των θαλάμων αντήχησης με ένα μηχανισμό δυο σταδίων και πέντε υπο-σταδίων. Στο πρώτο που ονομάζεται «σπορά» γίνεται από τους δρώντες χρήση συγκεκριμένων ή θολών δηλώσεων ως αληθών με σκοπό την παραπλάνηση και περιλαμβάνει την εισαγωγή αντικείμενων αφηγημάτων αποκρύπτοντας τις πηγές ή αποσυσχετίζοντας την πληροφορία από το συγκεκριμένο ή την παρουσίαση απόψεων ως αξιόπιστες πηγές πληροφοριών. Στην δεύτερη που ονομάζεται «αντήχηση» γίνεται εκμετάλλευση της ταυτότητας των μελών του θαλάμου προκειμένου να ενισχυθεί η διάδοση του

μηνύματος μέσα σε αυτόν. Χρησιμοποιούν για τον σκοπό αυτό «ψέματα, επιλεκτικές αλήθειες, πεποιθήσεις, αξιολογικές κρίσεις και όλες τις διαθέσιμες αμφισημίες» ως προς το υπό εξέταση θέμα. Η διαδικασία της εξάπλωσης της παραπληροφόρησης μέσω της αντήχησης καθίσταται εξαιρετικά αποτελεσματική γιατί περιλαμβάνει εκτός από την εξαπάτηση των άλλων και την αυταπάτη.

Κατ' αυτόν τον τρόπο και δεδομένου ότι η κύρια οδός διάδοσης της παραπληροφόρησης θεωρούνται οι διαμάχες που βασίζονται στην ταυτότητα διαπιστώνεται ότι μέσω της παραπληροφόρησης ομάδες ανθρώπων καλούνται να έρθουν σε αντιπαράθεση με αντιπάλους που έχουν κατασκευαστεί μέσω ενός αφηγήματος σε σημείο που πρέπει να επαναπροσδιοριστεί τι σημαίνει γνώση. Υπ' αυτό το πρίσμα δίνεται ένας νέος ορισμός για την παραπληροφόρηση: «Η παραπληροφόρηση είναι μια εκστρατεία ενός αντιπάλου που οπλοποιεί πολλαπλές στρατηγικές ρητορικής και μορφές γνώσης - συμπεριλαμβανομένων όχι μόνο φαλκιδεύσεων αλλά και αλήθειας, μισής αλήθειας και κρίσεων βασισμένων σε αξίες - για να εκμεταλλευτεί και να ενισχύσει διαμάχες που βασίζονται στην ταυτότητα» (Ruiz & Nilsson, 2023, s. 29)

2.2.2 Microtargeting και Στοχοποίηση.

Η μικροστοχοποίηση είναι και αυτή ένα από τα δομικά γνωρίσματα της νέας επικοινωνιακής εποχής (Starr, 2021). Χρησιμοποιείται επειδή εκτιμάται ότι καθιστά τις διαφημίσεις περισσότερο αποτελεσματικές δεδομένου ότι μπορούν να προσαρμοστούν όσον αφορά την γλώσσα αλλά και την μορφολογία κατάλληλα ώστε να ευθυγραμμιστούν με τα προσωπικά χαρακτηριστικά, ενδιαφέροντα και ανάγκες στοχεύοντας σε ζητήματα σημαντικά για το κάθε άτομο ξεχωριστά. Σαν υποκατηγορία μπορούμε να βρούμε την διαδικτυακή πολιτική μικροστοχοποίηση που είναι «ένας τύπος εξατομικευμένης επικοινωνίας που περιλαμβάνει τη συλλογή πληροφοριών για άτομα και τη χρήση αυτών των πληροφοριών για την εμφάνιση στοχευμένων πολιτικών διαφημίσεων» (Zuiderveen Borgesius, et al., 2018, σ. 82). Η μικροστοχοποίηση στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης κρατάει τα μηνύματα έξω από την δημοσιά σφαίρα με αποτέλεσμα αυτά να μην μπορούν να αντιμετωπιστούν ούτε από την εκάστοτε αντίπαλη παράταξη ούτε από ανεξάρτητους

δημοσιογραφικούς οργανισμούς. Πρόκειται για τα λεγόμενα «dark post» τα οποία δεν είναι προσβάσιμα στο κοινό αλλά μόνο σε αυτόν που στοχεύουν και χρησιμοποιήθηκαν τόσο στην προεδρικές εκλογές των ΗΠΑ όσο και στο δημοψήφισμα για το BREXIT το 2016 (Starr, 2021). Οι Zuiderveen Borgesius, et al. (2018) εντοπίζουν πιθανές απειλές τόσο σε επίπεδο πολιτών όσο και σε επίπεδο κοινής γνώμης από την μικροστοχοποίηση. Στην πρώτη περίπτωση έχουμε παραβίαση των προσωπικών δεδομένων, χειραγώγηση των ψηφοφόρων και αποκλεισμό συγκεκριμένων ομάδων ψηφοφόρων, στην δεύτερη έχουμε έλλειψη διαφάνειας όσον αφορά της προτεραιότητες του κάθε κόμματος και απαξίωση των ιδεών και του δημοσίου διαλόγου.

Προχωρώντας οι ερευνητές διακρίνουν την «στρατιωτική χρήση» της μικροστοχοποίησης που επιτρέπει να στοχοποιούνται άτομα με βάση την πολιτική τους ταυτότητα και εν συνεχεία να τους προωθείτε περιεχόμενο που θα εξάψει τα πολιτικά τους πάθει και θα οδηγήσει σε ριζοσπαστικοποίηση των θέσεων και των ενεργειών τους. (Moral, 2022)

Η διαδικασία της στοχοποίησης είναι κρίσιμη σε μια σύγκρουση. Η αναγνώριση των πιθανόν και στην συνέχεια η επιλογή των κατάλληλων στόχων, η συγχρονισμένη εξουδετέρωση τους με την κατάλληλη χρονική αλληλουχία θα επιδράσει καταλυτικά για την επίτευξη των αντικειμενικών σκοπών μιας αποστολής. Στο σύγχρονο πεδίο της μάχης η στοχοποίηση εκτός από συμβατικούς στρατιωτικούς στόχους , επεκτείνεται και σε ακροατήρια, μπορεί να περιλάβει σελίδες στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, κοινωνικές ή άλλες ομάδες, συγκεκριμένα -μεμονωμένα άτομα, δίκτυα επικοινωνίας ή περιεχόμενο ενδιαφέροντος (αφηγήματα, μηνύματα κλπ). Κατά την Επιτροπή για τις Πληροφορίες και την Ασφάλεια του Βρετανικού Κοινοβουλίου μέσω του διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης μπορεί να στοχοποιηθεί κάθε τομέας της κοινωνίας, από τις επιχειρήσεις και τις βιομηχανίες, την ενέργεια, την ύδρευση, την εκπαίδευση, την υγεία μέχρι τις κυβερνητικά δίκτυα και τις στρατιωτικές υποδομές (Intelligence and Security Committee of Parliament, 2017). Καταλήγουμε έτσι ότι οι πληροφορίες που συλλέγονται από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης μπορούν να τροφοδοτήσουν ιδανικά την διαδικασία

στοχοποίησης για την επιλογή και εξουδετέρωση στόχων τόσο στο εικονικό όσο και στο γνωσιακό πεδίο.

2.2.3 Χρήση trolls και bots.

Η ανωνυμία στα κοινωνικά δίκτυα είναι ένας από τους παράγοντες που μπορεί να επιτρέψει σε κακόβουλους χρήστες να αναρτήσουν σε αυτά ψευδής πληροφορίες με σκοπό την καθοδήγηση της κοινής γνώμης (Ross, et al., 2019). Παράλληλα η χρήση ψεύτικων προσωπικοτήτων (personas) έχει κατηγορηθεί ως μέσο διάδοσης της παραπληροφόρησης και διαμόρφωσης της κοινής γνώμης με ποιο χαρακτηριστική την περίπτωση εμπλοκής Ρωσικών υπηρεσιών στις προεδρικές εκλογές των ΗΠΑ το 2016. Η απειλή της χρήσης ψεύτικων προσωπικοτήτων που αποτελούνται από trolls και bots ενέχει κινδύνους σε πολλαπλά επίπεδα όσον αφορά την διάδοση ψευδών ειδήσεων και την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης. Με πηγή την ψευδή τους ταυτότητα μπορούν όχι μόνο να δημιουργήσουν ψευδής αντιλήψεις, αλλά και σκεπτικισμό ως προς το τι να πιστέψει κάποιος αλλά και διαστρέβλωση των αντιλήψεών του (Harris, 2023). Τα trolls σχηματίζουν οργανωμένα δίκτυα με συγκεκριμένη πολιτική ατζέντα (Balestrucci & De Nicola, 2020· Harris, 2023) ενώ τα κοινωνικά bots διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην κοινή γνώμη στο διαδίκτυο (Luo , et al., 2023).

Η λέξη bots προκύπτει ως συντόμευση της λέξης «software robots» και αντιπροσωπεύει αυτοματοποιημένους ή ημι-αυτοματοποιημένους αλγορίθμους που εκτελούνται μέσω λογισμικού. Υπάρχουν bots που εξυπηρετούν διαφορετικές λειτουργίες, όχι κατ' ανάγκη κακόβουλες, και έτσι κατηγοριοποιούνται ανάλογα (Himelein-Wachowiak, et al., 2021). Ένα social bot είναι «ένας υπολογιστικός αλγόριθμος που παράγει αυτόματα περιεχόμενο και αλληλεπιδρά με ανθρώπους στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, προσπαθώντας να μιμηθεί και ενδεχομένως να αλλάξει τη συμπεριφορά τους» (Ferrara, et al., 2016, p. 96).

Για την δημιουργία ενός social bot δεν απαιτούνται εξειδικευμένες γνώσεις η λογισμικό ενώ υπάρχουν φόρουμ στο διαδίκτυο που εξηγούν πως μπορεί κάποιος να

δημιουργήσει, να ενσωματώσει στις επιχειρήσεις του και να διατηρήσει σε λειτουργία ένα social bot. Η χρήση φωτογραφιών προφίλ, ανθρώπινων ονομάτων και η υιοθέτηση ανθρώπινων συμπεριφορών όπως retweet, mentions, quotes δεν τα καθιστούν εμφανή στους απλούς χρήστες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (Ruiz-Núñez, et al., 2022). Έτσι δεδομένου ότι μπορούν να παράγουν έγκυρο περιεχόμενο, να συμμετέχουν ή να δημιουργήσουν κοινωνικά δίκτυα και να ακολουθήσουν ανθρώπινα πατερν, συμπεριφορά που θεωρείτε εξαιρετικά πολύπλοκη και προηγμένη (Ferrara, et al., 2016) ο εντοπισμός τους είναι μια σύνθετη διεργασία που εμφανίζει δυσκολίες εξαιτίας αυτής της ομοιότητας που παρουσιάζουν με τους πραγματικούς χρήστες (Shahid, et al., 2022). Δεδομένου ότι πολλοί δρώντες, κρατικοί και μη, έχουν κατηγορηθεί ότι χρησιμοποιούν social bots και έχουν τις αντίστοιχες δυνατότητες, αν αυτά θεωρηθούν οι μαριονέτες τους η πρόκληση είναι να βρεθεί ποιος κινεί κάθε φορά αυτές τις μαριονέτες (Ferrara, et al., 2016)

Όπως είδαμε τα social bots μπορούν να είναι πλήρως αυτοματοποιημένα ή μερικώς ελεγχόμενα από τον άνθρωπο, μπορούν να δράσουν προσανατολισμένα στο στόχο που τους έχει καθοριστεί και χρησιμοποιούν πολλαπλούς τρόπους επικοινωνίας στα κοινωνικά δίκτυα. Λόγω αυτών των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους τα social bots έχουν την δυνατότητα να παραπλανούν ή να εξαπατούν τους χρήστες για αυτό έχουν κατηγορηθεί για μια σειρά από ευαίσθητα ζητήματα όπως η διάδοση παραπληροφόρησης, η όξυνση της πόλωσης, η προώθηση προκαταλήψεων και θεωριών συνωμοσίας και η χειραγώγηση εκλογών. Παρότι τα social bots είναι ουδέτερα εργαλεία και έτσι δεν είναι άμεσα επιβλαβή γεννάται πρόβλημα από την κακόβουλη χρήση τους από δρώντες που θέλουν να επιτύχουν να χειραγωγήσουν την κοινή γνώμη με προώθηση περιεχομένου ή αντιδράσεων με κακόβουλους σκοπούς, έτσι φαίνεται ότι ένας μεγάλος αριθμός social bots έχει αγορασθεί να υπηρεσίες όπως η αύξηση ή η διατήρηση της δημοτικότητας λογαριασμών σε κοινωνικά δίκτυα, υποστήριξη στο περιεχόμενο που δημοσιεύουν άλλοι χρήστες και περιέχει παραπληροφόρηση ή δημοσίευση περιεχομένου παραπληροφόρησης για θέματα υγείας προκειμένου να επηρεαστεί η κοινή γνώμη (Luo, et al., 2023).

Διαπιστώθηκε ότι τα κοινωνικά bots εν σχέση με τους ανθρώπους χρήστες μπορούν να επιτύχουν βελτιωμένη διάδοση της πληροφορίας και αντιστοίχων συναισθημάτων, χρησιμοποιώντας μεθόδους «υπολογιστικής προπαγάνδας» για να ενεργοποιήσουν τα συναισθήματα των χρηστών, έχοντας την ικανότητα να δομήσουν πιο αποτελεσματικά τις πληροφορίες στο περιεχόμενο που ανεβάζουν και προωθώντας περιεχόμενο με μεγάλο συναισθηματικό φορτίο (Luo , et al., 2023). Η περίοδος της πανδημίας του COVID-19 ανέδειξε τον κρίσιμο ρόλο των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στην διάδοση κρίσιμων αληθών πληροφοριών όσο και παραπληροφόρησης. Σε έρευνα που έγινε σε ισπανόφωνα tweets εντοπίστηκε δράση bots στα δίκτυα τόσο υπέρ όσο και κατά του εμβολιασμού, με αυτά που συμμετείχαν στο αντιεμβολιαστικό να προωθούν θεωρίες συνωμοσίας και παραπληροφόρηση (Ruiz-Núñez, et al., 2022)

Τα bots έχοντας την ικανότητα να προσελκύσουν χρήστες σε μια συζήτηση και να στρέψουν την προσοχή σε αυτή μπορούν να καλλιεργήσουν συνθήκες σύγκρουσης ανάμεσα σε ομάδες με αντίθετες απόψεις δημιουργώντας ένα ακραία πολωμένο περιβάλλον χρησιμοποιώντας αμφιλεγόμενα θέματα (Luo , et al, 2023). Παράλληλα στις περιπτώσεις κρίσεων όπου η διαμόρφωση της κοινής γνώμης καθίσταται ένα μείζον θέμα στην αντιμετώπιση και κατ' αυτόν τον τρόπο στην έκβασή τους, τα κοινωνικά bots μπορούν να προωθήσουν μεγάλο όγκο λανθασμένων πληροφοριών, να διαμορφώσουν μια ατμόσφαιρα συναισθηματικής πόλωσης αποτελώντας σοβαρή πρόκληση στην ασφάλεια του δικτύου και την κοινωνική τάξη (Himelein-Wachowiak, et al., 2021· Luo , et al., 2023). Ακόμη έχει διαπιστωθεί ότι τα bots συμμετέχουν στην διάδοση θεωριών συνωμοσίας όπου διαπιστώθηκε ότι ανεβάζουν tweets πιο συχνά εν σχέση με λογαριασμούς από ανθρώπους, εκτός από την παραπληροφόρηση όμως φαίνεται ότι συμμετέχουν και στην διαμόρφωση ενός τοξικού κλίματος δημιουργώντας ένα εχθρικό περιβάλλον χαμηλής αξιοπιστίας. Έτσι η δράση τους μπορεί να οδηγήσει το κοινό σε λάθος εκτιμήσεις σχετικά με το ρίσκο και να καθοδηγήσει συμπεριφορές κατά την διάρκεια φυσικών καταστροφών (Erokhin & Komendantova, 2023).

Έρευνες δείχνουν ότι social bots έχουν δημιουργήσει το 9 με 15% των χρηστών του Twitter και ότι ήταν υπεύθυνο για το 19% των αντιδράσεων στο μέσο (Luo , et al.,

2023). Στα θέματα επικαιρότητας βρέθηκε ότι 66% γνωστών bots τουίταραν με θέμα τον COVID-19 κατά την διάρκεια της πανδημίας, ενώ 33% των κορυφαίων λογαριασμών με άρθρα χαμηλής αξιοπιστίας είναι bots (Himelein-Wachowiak, et al., 2021).

Έχει παρατηρηθεί ότι πραγματικοί -άνθρωποι- χρήστες οι οποίοι ακολουθούν σε μεγάλο ποσοστό λογαριασμούς από bots τείνουν αν είναι πιο «εύπιστοι». Αυτοί οι εύπιστοι χρήστες εμπλέκονται στην διάδοση ψευδών ειδήσεων καθώς μελέτες έχουν δείξει ότι αναπαραγάγουν περισσότερες ψευδής ειδήσεις εν σχέση με τους «απλούς» χρήστες (Balestrucci & De Nicola, 2020). Οι στρατηγικές διάδοσης της παραπληροφόρησης περιλαμβάνουν αναφορές σε λογαριασμούς μεγάλης απήχησης εντός δημοσιεύσεων (πχ ενός tweet) που περιλαμβάνουν περιεχόμενο παραπληροφόρησης με σκοπό την ευρεία διάδοση τους και την αύξηση της αξιοπιστίας τους. Εν συνεχεία «εύπιστοι» χρήστες αναπαραγάγουν αυτό το περιεχόμενο σαν να προέρχονταν από ανθρώπινη πηγή (Himelein-Wachowiak, et al., 2021). Ενώ άλλος μηχανισμός δράσης τους για να πετύχουν τους στόχους τους είναι η αποστολή τεράστιου όγκου μηνυμάτων και προώθηση αντίστοιχου περιεχομένου με την ίδια προοπτική (Luo, et al., 2023)

Κεφάλαιο 3: Ανάλυση - Η παραπληροφόρηση ως όπλο

3.1 Το όπλο και ο ορισμός του

Ο προσδιορισμός της παραπληροφόρησης ως όπλου αλλά και ο εντοπισμός και ταξινόμηση των χαρακτηριστικών που έχει η σπλοποίηση της έχει σημαντικές προεκτάσεις. Θα επιβεβαιώση την επικινδυνότητα της για τον άνθρωπο και τον πολιτισμό του, στο ανώτατο επίπεδο, ως όπλο. Η οντολογική ανάλυση κάθε εργαλείου όπως στην προκειμένη περίπτωση η παραπληροφόρηση είναι πολύ σημαντική. Εάν η παραπληροφόρηση είναι όπλο συνιστά απειλή για την ανθρωπότητα και θα πρέπει να αντιμετωπιστεί με βάση το σχετικό με τα όπλα το Διεθνές Δίκαιο. Παράλληλα η ιεραρχική και οντολογική ταξινόμηση σε όλες τις απειλές, όπως προτείνουν επί παραδείγματι (Kul & Uradhyaga, 2015) για την περίπτωση των εσωτερικών απειλών, θεωρείται κρίσιμη για την ανάπτυξη των κατάλληλων αντιμέτρων.

Ο όρος «οντολογία» εκτός από την φιλοσοφική του σημασία εμπεριέχει και την δομημένη απεικόνιση της γνώσης για ένα αντικείμενο στις πληροφοριακές επιστήμες. Εξετάζονται τα επιμέρους σύνολα που δομούν μια οντότητα, οι ιδιότητές τους και οι σχέσεις μεταξύ αυτών των κατηγοριών. Με τον εντοπισμό αυτών των σχέσεων μπορούμε να εξάγουμε νέα συμπεράσματα για τις ιδιότητες της υπό εξέταση οντότητας (Kul & Uradhyaga, 2015). Σαν ένα γενικό ορισμό η οντολογία αποτελεί «τον προσδιορισμό της μοντελοποίησης ενός τομέα. Η μοντελοποίηση αποτελείται από ένα αφηρημένο μοντέλο που αντιπροσωπεύει τις οντότητες ενός τομέα με όρους εννοιών, σχέσεων και άλλων αρχών μοντελοποίησης» (Falquet, et al., 2011, σ. 4) Διαπιστώνεται ότι ενώ μπορεί να υπάρχει συμφωνία σε κάποιους βασικούς άξονες, συχνά υπάρχουν διαφωνίες μεταξύ των ειδικών για τα ακριβή στοιχεία και διαστάσεις μιας οντότητας, που θα πρέπει να ληφθούν για την ταξινόμησή της. Παράλληλα μπορεί να υπάρχουν συστήματα ταξινόμησης που μπορεί να μην τυγχάνουν καθολικής αποδοχής αλλά μπορούν να αναδειχθούν ως κατάλληλα εργαλεία για την επίλυση συγκεκριμένων προβλημάτων (Probst, et al., 2010). Η παρούσα κατηγοριοποίηση θα έχει ακαδημαϊκό χαρακτήρα

παρέχοντας μια αρχική κατεύθυνση ώστε να δοθούν οι απαραίτητες προϋποθέσεις για την εν συνέχεια θεώρηση της παραπληροφόρησης ως όπλου με βάση το Διεθνές Δίκαιο, έτσι δεν θα προχωρήσουμε σε πλήρη οντολογική ανάλυση της παραπληροφόρησης αλλά θα εξετάσουμε μόνο αν τα χαρακτηριστικά αυτού που ορίζουμε ως όπλο περιλαμβάνονται στα δομικά χαρακτηριστικά της.

Κατ' αρχάς θα πρέπει να ορίσουμε τι χαρακτηρίζεται ως όπλο. Για το τι ονομάζουμε όπλο δεν υπάρχει σαφής ορισμός στις διεθνείς συμβάσεις, παρότι αναφέρεται πολλές φορές σε αυτές, ενώ ακόμη και στην επιστημονική βιβλιογραφία πολύ δύσκολα μπορεί να εντοπιστεί σαφής ορισμός. Ο όρος απουσιάζει από το επίσημο λεξικό του Υπουργείου Άμυνας των ΗΠΑ (Office of the Chairman of the Joint Chiefs Staff, 2024) ενώ στο λεξικό Merriam-Webster δίνεται ο εξής ορισμός (Merriam-Webster, Weapon, nd) «κάτι (όπως ρόπαλο, μαχαίρι ή όπλο) που χρησιμοποιείται για να τραυματίσει, να νικήσει ή να καταστρέψει» και «μέσο αντιπαράθεσης με άλλον».

Η κατασκευή όπλων είχε αρχικά ως σκοπό την χρήση τους στο κυνήγι αλλά και την άμυνα από επικίνδυνα για τον άνθρωπο ζώα ενώ στην συνέχεια τα όπλα έγιναν τα βασικά εργαλεία του πολέμου. Η εξέλιξή τους συνδέεται με τις ευρύτερες κοινωνικές και ιστορικές εξελίξεις και αποτελεί και οδηγό για την ανθρώπινη και κοινωνική εξέλιξη (Löffler, et al., 2019).

Για την απόδοση του χαρακτηρισμού όπλο ο McClelland (2003) θεωρεί ότι αυτό θα πρέπει να υποδηλώνει κάποια επιθετική ιδιότητα στο προς εξέταση σύστημα η οποία να μπορεί να στραφεί εναντίον ενός μαχητή του εχθρού ή ενός στρατιωτικού στόχου. Ενώ οι Löffler, et al. (2019) διαπιστώνουν ότι το όπλο ξεχωρίζει από τα άλλα εργαλεία που κατασκευάζει ο άνθρωπος γιατί προορίζεται να ελέγχει έμβια όντα, οντότητες αυτοπροσδιοριζόμενες, με πρόθεση, που δρουν μη τετριμμένα. Για να γίνει καλύτερα αντιληπτή η φύση του όπλου (weapon) ο Casey-Maslen (2014) το παρουσιάζει σε αντιδιαστολή με τον εξοπλισμό (arms). Εστιάζει στην περισσότερο στρατιωτική φύση του εξοπλισμού που σκοπό έχει να επιφέρει τον θάνατο ή τον τραυματισμό ενός προσώπου ενώ στο όπλο προσδίδει επιπλέον την ιδιότητα να μπορεί εξαναγκάσει την συμπεριφορά ενός ατόμου. Καταλήγει τελικά στον εξής ορισμό για το όπλο:

κάθε επινόημα που κατασκευάστηκε, υιοθετήθηκε, ή χρησιμοποιήθηκε για σκοτώσει, βλάψει, αποπροσανατολίσει, να καταστήσει ανίκανο ή να επηρεάσει την συμπεριφορά ενός ατόμου ενάντια στην θέλησή του ή να προκαλέσει ζημιές ή να καταστρέψει κτήρια ή υλικό.

και συνεχίζει επεξηγηματικά

ένα όπλο δρα με την εφαρμογή κινητικής ενέργειάς ή άλλων μέσων, όπως η εκπομπή ηλεκτρισμού, η διάχυση χημικών ουσιών ή βιολογικών παραγόντων ή ήχου, ή την στοχευμένη κατεύθυνση ηλεκτρομαγνητικής ενέργειας. Ο όρος «όπλο» περιλαμβάνει και τα κυβερνο-όπλα που βλάπτουν συστήματα υπολογιστών και δίκτυά ή επιφέρουν φυσική ζημιά σε άτομα ή αντικείμενα (Casey-Maslen, 2014, p. XX)

Το όπλο, λοιπόν, είναι το μέσο μέσω του οποίου αναδύονται ανθρωποκεντρικές μορφές τάξης, που αφορούν τον έλεγχο των ζωντανών όντων. Η αποτελεσματικότητά του δεν επαφίεται μόνο στο να υπερκεράσει τις υλικές και κατασκευαστικές ιδιότητες του αντιπάλου και της άμυνας του αλλά κυρίως στις διανοητικές ικανότητες του. Ενώ κατά την επίθεση σε ένα ζώο υφίσταται ένα σύνολο ιδιοτήτων που είναι άμεσα παρατηρήσιμες και προσδιορίζουν μια σαφή «επιφάνεια επίθεσης» στις συγκρούσεις μεταξύ των ανθρώπων ο προσδιορισμός της «επιφάνειας επίθεσης» υπόκειται πάντα σε εννοιολογική κατασκευή η οποία θα πρέπει να λάβει υπ' όψιν της και την ικανότητα του αντιπάλου να αναπτύξει αντίμετρα. Ένα αποτελεσματικό όπλο θα πρέπει να μπορεί να διακρίνει τρωτότητες στην αντίληψη, την συνειδητότητα και την απόκρισή του αντιπάλου. Τα όπλα κατ' αυτόν τον τρόπο προϋποθέτουν την ικανότητα μας να προβλέπουμε τον αντίπαλο τρόπο σκέψης, να υποθέτουμε την προοπτική του, και τα κίνητρά του για επίθεση ή για άμυνα. Η ενσωμάτωση των ορίων της αντίληψης και την πιθανών αντιδράσεων ενός αντιπάλου σε ένα όπλο τεκμηριώνει την αντικειμενοποίηση της νοητικής σφαίρας που πλέον συνιστά μια νέα οντολογική κατηγορία. (Löffler, et al., 2019)

Δεδομένου ότι τα όπλα αποτελούν την υλοποίηση της ικανότητας να υπερκεράσεις άλλα νοήμονα όντα στις ένοπλες συγκρούσεις αναμετράται η ικανότητα πρόβλεψης και η ευφυΐα των δυο αντιπάλων. Έτσι καθώς ότι η σχεδίαση ενός όπλου στοχεύει εναντίων μιας συγκεκριμένης αντίπαλης οντότητας, και ο ορισμός του γίνεται πάντα στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης σύγκρουσης, κάθε είδους διαδικασία μπορεί να

μετατραπεί σε όπλο (εμπορικές κυρώσεις, ιοί , κλπ.). Ειδικά στις στρατιωτικές συγκρούσεις υφίσταται η απαίτηση για ύπαρξη διαδικασιών που να υπερβαίνουν τις ικανότητες αντίδρασης και ανταπόκρισης του αντιπάλου ενώ η ύπαρξη της τεχνολογίας των όπλων καθιερώνει μια υπαρξιακή ανάγκη για διαρκή προσαρμογή σε νέα επίπεδα τεχνολογικής πολυπλοκότητας με αποτέλεσμα τη συσσώρευση ικανοτήτων. (Löffler, et al., 2019)

Τα κράτη έχουν περιορισμούς στο δικαίωμά τους να επιλέγουν τα μέσα και της μεθόδους που χρησιμοποιούν στην μάχη όπως αυτοί περιγράφονται σε συνθήκες και έθιμα ανά τους αιώνες. Μάλιστα για να συμπεριληφθούν οι περιπτώσεις που δεν ονομάζονται επακριβώς στα διεθνή πρωτοκολλά έχει συμπεριληφθεί σε αυτά η λεγόμενη ρήτρα Martens. Η ρήτρα διατυπώθηκε στην πρώτη διάσκεψη ειρήνης της Χάγης το 1899, επαναλήφθηκε στη δεύτερη διάσκεψη ειρήνης το 1907 και μεταφέρθηκε στο Πρόσθετο Πρωτόκολλο Ι των Συμβάσεων της Γενεύης του 1949. Δηλώνει ότι οι άμαχοι και οι μαχητές παραμένουν «υπό την προστασία και την εξουσία των αρχών του διεθνούς δικαίου που απορρέουν από καθιερωμένα έθιμα, από τις αρχές της ανθρωπότητας και από τις επιταγές της δημόσιας συνείδησης» (Courpland, 1998, σ. 29).

Παράλληλα τα όπλα απαγορεύεται να προκαλούν «υπερβολικό τραυματισμό και μη απαιτούμενο πόνο». Ο Courpland (1998) στα κριτήρια που συνιστούν την ανωτέρω περίπτωση περιλαμβάνει και τα όπλα που προκαλούν «κάποια συγκεκριμένη ασθένεια, κάποια ειδική μη φυσιολογική παθοφυσιολογική κατάσταση, κάποια ειδική μη φυσιολογική ψυχολογική κατάσταση, ειδική και μόνιμη αναπηρία ή ειδική παραμόρφωση». Εδώ διευκρινίζεται ότι ο φόβος και το στρες δεν θεωρούνται ειδικές καταστάσεις καθώς προκαλούνται από όλα τα όπλα αντίθετα όπλα που έχουν σχεδιαστεί με σκοπό να αποπροσανατολίζουν, να προκαλούν σύγχυση, να ηρεμούν ή να επισπεύδουν κρίσεις ή ψύχωση θεωρείται ότι εμπίπτουν στην ανωτέρω κατηγορία.

Άλλο ένα χαρακτηριστικό των όπλων είναι ότι αυτά δεν είναι απαραίτητα «θανατηφόρα». Ο όρος «μη θανατηφόρος» έχει χρησιμοποιηθεί για μια νέα γενιά όπλων για να δείξει ότι η σύγχρονη τεχνολογία έχει τα μέσα για την επίτευξη στρατιωτικών

στόχων ελαχιστοποιώντας ταυτόχρονα τους θανάτους και τους τραυματισμούς. Αν εξετάσουμε πιο προσεκτικά αυτή την κατηγορία των όπλων θα διαπιστώσουμε την δυσχέρεια προσδιορισμού του συνόλου των επιπτώσεων τους. Ο σκοπός είναι η «απενεργοποίηση» — η πρόκληση αναπηρίας — αλλά το δύσκολο ερώτημα για το πόσο καιρό θα μείνει ανάπηρο το άτομο δεν λαμβάνεται υπόψη. Είναι πολύ δύσκολο να διαπιστωθεί ποια δόση είναι «μη θανατηφόρα» ή έχει προσωρινά αποτελέσματα. Έτσι, για τα νέα όπλα, η διαχωριστική γραμμή μεταξύ «μη θανατηφόρου» και «θανατηφόρου» μπορεί να είναι καλή ή ανύπαρκτη. Από πλευράς τακτικής τα νέα αυτά όπλα θα υποστηρίζονται πάντα ή θα χρησιμοποιούνται σε συνδυασμό με τα συμβατικά όπλα. Το «μαλάκωμα του στόχου» μπορεί να αυξήσει την αποτελεσματικότητα και θα καταστήσει πιο θανατηφόρα τα συμβατικά όπλα (Coupland, 1998). Τέλος στις περιπτώσεις όπλων, όπως τα μη θανάσιμα και τα όπλα κατευθυνόμενης ενέργειας, η ανάπτυξή τους βασίζεται στην ψυχολογική και φυσιολογική επίδρασή τους. Ο στρατιώτης πιθανόν να μην γνωρίζει ότι μια επίθεση λαμβάνει χώρα, μπορεί να μην μπορεί να προστατεύσει τον εαυτό του, να μην μπορεί να παραδοθεί, και αν τραυματιστεί να μην μπορεί να βρει την ανάλογη φροντίδα. (Coupland, 1996)

Αντίστοιχος προβληματισμός επικρατεί και με την λεγόμενη οπλοποίηση της κυβερνο-τεχνολογίας και την χρήση κυβερνοόπλων από κράτη αλλά και μη κρατικούς δρώντες. Μπορούν να θεωρηθούν όπλα, θα πρέπει να ενταχθούν στην κατηγορία των «μη θανατηφόρων» όπλων, και βέβαια ποια θα είναι η αντιμετώπιση τους από το διεθνές δίκαιο και υπό το πρίσμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η ιδιαιτερότητα των κυβερνοεπιθέσεων, που με χρήση λογισμικού, που αντιστοιχεί σε εντολές προγραμματιστικού κώδικά, και η πολυπλοκότητα των αποτελεσμάτων του που περιλαμβάνουν από παρακολούθηση ενός δικτύου μέχρι την φυσική καταστροφή ενός μηχανήματος προβληματίζουν ως προς το σε ποια κατηγορία όπλων πρέπει να ενταχθεί. (Fidler, 2014)

3.2 Πληροφοριακές επιχειρήσεις - η οπλοποίηση των media και της παραπληροφόρησης

Όπως είδαμε και στην εισαγωγή οι όροι επικοινωνία και πόλεμος έχουν ισχυρούς δεσμούς. Δεν θα πρέπει να μας προκαλέσει έκπληξη λοιπόν όταν μιλάμε για οπλοποίησή της. Μπορεί όπως ο όρος όπλο έτσι και ο όρος οπλοποίηση έχει πολλαπλές αναγνώσεις αλλά σήμερα φαίνεται η οπλοποίηση της επικοινωνίας και των μέσων να έχει εναχθεί στο στρατιωτικό οπλοστάσιο με τον πλέον επαγγελματικό τρόπο μέσω αυτού που ονομάζουμε πληροφοριακές επιχειρήσεις.

Στην σύγχρονη εποχή όπου τίθενται υπό αμφισβήτηση οι παραδοσιακοί ορισμοί του πολέμου, αναδύθηκαν μεταξύ άλλων τόσο οι λεγόμενες ασύμμετρες όσο και οι λεγόμενες υβριδικές απειλές. Μέσα σε αυτές, με την ανάπτυξη της τεχνολογίας των πληροφοριών (ICT) και τον κυβερνοεπιχειρήσεων, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης κατέληξαν να θεωρούνται ένα σημαντικό όπλο (Bialy, 2017). Μιλώντας για την ασυμμετρία της απειλής αυτή μπορεί να γίνει κατανοητή σε δύο διαστάσεις. Εκτός από την φυσική αυτή περιλαμβάνει και την ερμηνευτική ασυμμετρία. Έτσι εκτός από την προσπάθεια να κερδίσεις το πλεονέκτημα χρησιμοποιώντας μέσα ξένα από την συνήθη στρατιωτική τακτική στο φυσικό πεδίο, προσπαθείς να κερδίσεις το πλεονέκτημα χρησιμοποιώντας μια ασύμμετρη ερμηνεία και στο πεδίο των αφηγημάτων παρέχοντας για παράδειγμα στο στρατηγικό ακροατήριο μια πιο ελκυστική ερμηνεία για τα αίτια της διεξαγόμενης σύγκρουσης και για τους λόγους που επέβαλαν τις συνεπακόλουθες ενέργειες και δράσεις (Nissen, 2015).

Με την παγκόσμια διάδοση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης καθίσταται σαφής η στρατηγική αξία τους ειδικά αν τα δούμε σε συνδυασμό με μορφές πολέμου όπως ο «remote warfare» και ο «social warfare» όπως φάνηκε τελικά και σε ένα εύρος περιπτώσεων (Συρία, Αφγανιστάν, Ιράκ, Λιβύη, Ουκρανία). Υπό το παραπάνω πρίσμα αλλάζει παράλληλα και η έννοια του «Θεάτρου Επιχειρήσεων». Από γεωγραφικός όρος γίνεται πλέον όρος ακροατηρίου και αποκτά παγκόσμια διάσταση. Αυτό το «στρατηγικό ακροατήριο» (strategic audience) θα περιλάβει τα μέσα ενημέρωσης, τον τοπικό

πληθυσμό, τον εχθρό, τις ένοπλές δυνάμεις και θα αποτελέσει ένα «εικονικό θέατρο επιχειρήσεων» (virtual theater) με τις συνεπακόλουθες επιδράσεις στην επιχειρησιακή σχεδίαση (Nissen, 2015).

Έτσι φτάνουμε να μιλήσουμε για οπλοποίηση» των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. (Bialy, 2017· Nissen, 2015· Shallcross, 2017) με χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής της την λεγόμενη Αραβική Άνοιξη. Πρόκειται για μια σειρά σφοδρών αναταραχών και πολιτικών ανακατατάξεων στην Μέση Ανατολή και την Βόρεια Αφρική, η οποία χαρακτηρίστηκε και ως «Επανάσταση 2.0» κατά αντιστοιχία με την Web 2.0 εποχή. Η οπλοποίηση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης από τους μη κρατικούς δρώντες υπήρξε ο καταλύτης για την εξέλιξη της κατάστασης η οποία βέβαια ήταν έτσι και αλλιώς επιβαρυνμένη από τον τρόπο διοίκησης των διαφόρων καθεστώτων (Hochwald, 2013). Με βάση αυτές τις αλλαγές στον χαρακτήρα του πολέμου ο Emile Simson δίνει για αυτόν ένα νέο ορισμό συμφωνά με τον οποίο «πόλεμος είναι ο ανταγωνισμός για να επιβάλεις συγκεκριμένη νοηματοδότηση τόσο συναισθηματικά όσο και λογικά» και «η χρήση διαφορετικών ερμηνειών ή νοηματοδοτήσεων στις ίδιες πράξεις μέσω αφηγημάτων ή επικοινωνίας, είναι ένα μέσο πολέμου όπως και η χρήση βίας» (Nissen, 2015, p. 22).

Το πληροφοριακό περιβάλλον θεωρείται το πεδίο της μάχης του πληροφοριακού πολέμου (Nissen, 2015). Οι (Roos, et al., 2008) ορίζουν το πληροφοριακό περιβάλλον ως «το σύνολο των πηγών πληροφοριών, που αποτελείται από διάφορα αντικείμενα πληροφοριών, όπως δεδομένα σε βάσεις δεδομένων, δημοσιευμένα έγγραφα κ.λπ., και τα εργαλεία και τις υπηρεσίες που χρειάζονται για την ανάκτηση, διαχείριση και ανάλυσή τους». Είναι ένας μεγάλος χώρος που περιλαμβάνει όλα τα στάδια της ζωής μια πληροφορίας αλλά και τις αλληλεπιδράσεις με αυτή (Steinerova, 2018). Το NATO (2015) έχει υιοθέτηση τον παρακάτω ορισμό για το πληροφοριακό περιβάλλον «ένα περιβάλλον που αποτελείται από τις ίδιες τις πληροφορίες, τα άτομα, τους οργανισμούς και τα συστήματα, που λαμβάνουν, επεξεργάζονται και μεταδίδουν τις πληροφορίες και ο γνωστικός, εικονικός και φυσικός χώρος στον οποίο συμβαίνει αυτό» (σ. 1-1). Από τον προηγούμενο τεχνικό κατά βάση ορισμό βλέπουμε ότι το πληροφοριακό περιβάλλον

μπορεί έχει δυο όψεις, πρώτον τα πεδία διάδοσης/πρόσληψης της πληροφορίας και δεύτερον το διασχεσιακό περιβάλλον (Nissen, 2015· Porche, et al., 2013).

Με βάση τον ορισμό στον άξονα της διάδοσης/πρόσληψης της πληροφορίας ανήκουν μια σειρά από επιμέρους επίπεδα. Το γνωστικό/ ψυχολογικό (cognitive/psychological) που είναι το επίπεδο της λήψης μιας απόφασης. Αφορά τις νοητικές διεργασίες που σχετίζονται με την πληροφορία. Αν πχ. αυτή γίνεται αποδεκτή, πώς επεξεργάζεται και τι αποφάσεις ωθεί στο να ληφθούν. Το εικονικό (virtual) επίπεδο όπου λαμβάνει χώρα άυλη δραστηριότητα και τεχνικά εργαλεία επιτρέπουν την επικοινωνία. Περιλαμβάνει με άλλα λόγια τον τρόπο αλλά και τον χώρο επεξεργασίας, αποθήκευσης και διανομής των πληροφοριών. Τέλος το φυσικό (physical) επίπεδο που μέσω φυσικών δραστηριοτήτων αλληλοεπιδρούν οι διαφορές οντότητες (έθνη, κράτη, κουλτούρες, κοινωνίες). Περιλαμβάνει τις υποδομές, τα δίκτυα αλλά και τους ανθρώπους που λαμβάνουν αποφάσεις ως φυσική παρουσία. Εδώ παράγονται και τα αποτελέσματα που αφορούν καταστροφές φυσικών αντικειμένων (Ducheine, et al., 2017)

Στον δεύτερο άξονα, αυτόν του διασχεσιακού περιβάλλοντος, αλληλοσχετίζονται μεταξύ τους ο πραγματικός κόσμος και τα γεγονότα του, το δίκτυο μέσω του οποίου μεταφέρονται οι πληροφορίες, η πληροφορία αυτή καθαυτή, «περσόνες» (personas) και άνθρωποι (persons) και τέλος συνολικά η κοινωνία ως η ομάδα που γίνονται κατανοητά τα δεδομένα του πληροφοριακού περιβάλλοντος και το εκμεταλλεύονται ο καθένας για δικό του λόγο (NATO, 2015).

Στη σχεδίαση των πληροφοριακών επιχειρήσεων γίνεται στο πλαίσιο της επικοινωνιακής - πληροφοριακής πολιτικής κάθε κράτους που είναι αρμοδιότητα της κυβέρνησή του, στο πλαίσιο της διαμόρφωσης των δημόσιων πολιτικών. Οι ένοπλες δυνάμεις έρχονται σαν το στρατιωτικό όργανο της ισχύος να δώσουν την επιχειρησιακή και τακτική εφαρμογή πάνω σε αυτή την πολιτική. Παράλληλα για να επιτευχθούν οι στόχοι της στρατηγικής επικοινωνίας (STRATCOM) που έχουν τεθεί από την κυβέρνηση, απαιτείται αφενός συνεργασία μεταξύ πολιτικών και στρατιωτικών οργανισμών ενός

κράτους, αφετέρου συντονισμός πληροφοριακών και στρατιωτικών ενεργειών από το στρατηγικό μέχρι και το τακτικό επίπεδο (NATO, 2015).

Πρόκειται για τα τρία ιεραρχικά επίπεδα που η κατανόηση των ορίων τους θα επιτρέψει να γίνει σαφές ποιες ενέργειες και ποια αποτελέσματα μπορούμε να περιμένουμε στο καθένα από αυτά. Ξεκινώντας από το χαμηλότερο, το τακτικό, θα δούμε ότι σε αυτό περιλαμβάνονται οι ενέργειες στο πεδίο της μάχης, η διαχείριση του προσωπικού και των όπλων σε αυτό με σκοπό να νικήσεις έναν εχθρό. Το στρατηγικό επίπεδο θα πρέπει να κατανοηθεί ως ένα ευρύτερο σύνολο συστατικά του όποιο αποτελούν οι ενέργειες του τακτικού επιπέδου. Η στρατηγική περιλαμβάνει αποφάσεις που λαμβάνονται σε υψηλό επίπεδο και αντανακλά θέματα πολιτικής, για αυτό και ο όρος στρατηγικός ενίοτε χρησιμοποιείται για να περιγράψει μια πολύ σημαντική απόφαση. Ο όρος περιλαμβάνει συνήθως μια ευρύτερη γεωγραφική περιοχή σε σχέση με αυτή του τακτικού επιπέδου. Σαν ενδιάμεσο επίπεδο έχει προστεθεί το επιχειρησιακό, πρόκειται για το επίπεδο που αποτελεί την γέφυρα μεταξύ τα τακτικής και της στρατηγικής. Πρόκειται για τον ενιαίο σχεδιασμό μιας αλληλουχίας τακτικών δράσεων με συγκεκριμένο σκοπό. Με ένα απλοποιημένο σχήμα θα λέγαμε ότι η τακτική αφορά τις μάχες, η επιχειρήσεις αφορούν μια εκστρατεία ενώ η στρατηγική αφορά έναν πόλεμο συνολικά. Τα τρία αυτά επίπεδα είναι αλληλένδετα μεταξύ τους, γίνεται κατανοητό ότι μπορεί να κερδίζονται μάχες αλλά να χαθεί ο πόλεμος, ελλείψει κατάλληλης στρατηγικής, όπως έγινε για παράδειγμα με την ήττα των ΗΠΑ στο Βιετνάμ (Khalifa, 2021).

Στο πεδίο των πληροφοριακών επιχειρήσεων δεν γίνεται να υπάρξει καμία διάκριση μεταξύ πολιτικού και στρατιωτικού τομέα. Οι επιχειρήσεις πρέπει να σχεδιάζονται θεωρώντας τους ως ένα ενιαίο σύνολο και εν συνεχεία αναμένεται να δράσουν έτσι, ως μια ενιαία ομάδα δράσης εντός του συνολικού κυβερνητικού σχεδιασμού. Σε αντίθετη περίπτωση, αυτής του μη συντονισμού, οι εκτιμήσεις είναι ότι θα αποκτήσουν οι αντίπαλοί δρώντες τεράστιο προβάδισμα ενεργειών (Keržansk, 2020). Έτσι αναδεικνύεται ως κρίσιμο σημείο από πλευράς επιχειρησιακής αποτελεσματικότητας, τόσο η παρακολούθηση των εξελίξεων και ανάπτυξη

δυνατοτήτων στις πληροφοριακές επιχειρήσεις, όσο και η ευφυής ολοκλήρωσή τους στα παραδοσιακά στρατιωτικά έργα με σκοπό την ουσιαστική υποστήριξη του εκάστοτε διακλαδικού, επιχειρησιακού ή τακτικού, στρατιωτικού διοικητή που έχει αναλάβει να φέρει εις πέρας μια αποστολή (NATO, 2015).

Για να επιτευχθεί αυτό παράλληλα με τα παραδοσιακά όργανα της σχεδίασης επιχειρήσεων σε ένα διακλαδικό επιτελείο εισάγεται στις σύγχρονες επιχειρήσεις και μια νέα ομάδα που αφορά τις πληροφοριακές επιχειρήσεις. Η Ομάδα Συντονισμού Πληροφοριακών Δραστηριοτήτων (Information Activities Coordination Board - IACB) συμμετέχει ενεργά σε όλα τα στάδια της διαδικασίας επιχειρησιακής σχεδίασης ενώ μετά το πέρας της διαδικασίας της σχεδίασης με την έκδοση των αντιστοίχων διαταγών επιχειρήσεων οι Πληροφοριακές Επιχειρήσεις υπάγονται στο τμήμα τρεχουσών επιχειρήσεων του κάθε επιτελείου (NATO S3, N3, A3 και J3 αντίστοιχα). Ταυτόχρονα καθορίζονται αναλυτικά ρόλοι, δομές, καθήκοντα καθώς και απαιτούμενα προϊόντα σε στρατηγικό, επιχειρησιακό και τακτικό επίπεδο (NATO, 2015).

Η βασική αρχή σχεδίασης των πληροφοριακών επιχειρήσεων είναι ότι η αποτελεσματικότητα ενός δρώντα εξαρτάται από τρεις παράγοντες. Την θέληση, την αντίληψη της κατάστασης και των δυνατοτήτων του να δράσει στο φυσικό πεδίο. Για αυτόν τον λόγο στοχεύουν στο να επηρεάσουν αυτούς τους παράγοντες υπό την γενική αρχή ότι εάν κάποιος από αυτούς λείπει, θα επηρεαστεί η δυνατότητα τόσο της λήψης αποφάσεων όσο και της αποτελεσματικής δράσης (NATO, 2015).

Όταν στις πληροφοριακές επιχειρήσεις έχουμε εμπλοκή προσώπων αυτή συνήθως διακρίνεται σε δύο επίπεδα. Το πρώτο είναι αυτό των ηγετικών προσωπικοτήτων λεγομένων «ανθρώπων κλειδιά» (key players). Είναι το επίπεδο αυτό που θέλει να επηρεάσει τους τοπικούς ηγέτες σε μια περιοχή επιχειρήσεων. Μπορεί να είναι πολιτικές, στρατιωτικές, ακαδημαϊκές, πολιτιστικές, θρησκευτικές προσωπικότητες όπως και κεντρικοί παράγοντες σωματείων/ μειονοτήτων ή κοινωνικών ομάδων. Αυτοί οι «άνθρωποι κλειδιά» είναι κρίσιμοι γιατί λειτουργούν ως πολλαπλασιαστές της επιρροής των πληροφοριακών επιχειρήσεων στο εκάστοτε ακροατήριο στόχος. Για να

υλοποιηθούν με επιτυχία αυτές οι εμπλοκές θα πρέπει να τηρείται και να ανανεώνεται συνεχώς μία βάση δεδομένων από όλους όσους έχουν εντοπιστεί και χαρακτηριστεί ως «άνθρωποι κλειδιά». Η βάση δεδομένων αυτή θα πρέπει να περιλαμβάνει και όλες τις διασυνδέσεις τους. Παράλληλα θα πρέπει να συλλέγονται και να τηρούνται λεπτομερή πληροφορίες όσον αφορά τα στοιχεία της προσωπικότητάς τους, το στυλ διοικήσεως τους, των φιλοδοξιών τους, των κινήτρων τους, των στόχων τους τόσο σε βραχύ όσο και σε μακρύ ορίζοντα, τις εξαρτήσεις τους, το ψυχολογικό τους προφίλ, και όλο το ιστορικό τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμά αυτών των διεργασιών είναι η ανάλυση για τον Πρόεδρο Πούτιν όπως δημοσιεύτηκε από το Κέντρο Αριστείας για της Υβριδικές Απειλές της ΕΕ. Ενδεικτικά το κείμενο καταλήγει χαρακτηρίζοντας τον Πούτιν ως ακολούθως: «Έχει διττότητα σκέψης και εκτελεί απόπειρες παραπλάνησης, απρόβλεπτος, η σκέψη του βασίζεται στην μακρά χρονική διάρκεια (σχεδιασμό)». Είναι αυτό το κείμενο, μαζί με άλλα αντίστοιχα, που θα αποτελέσουν την βάση για τις μετέπειτα πληροφοριακές επιχειρήσεις εμπλοκής με το πρόσωπο του (Smith & Juola, 2019).

Στον αντίποδα των «ανθρώπων κλειδί» βρίσκεται το κατώτερο στρατιωτικό προσωπικό. Είναι αυτό που έρχεται σε επαφή καθημερινά με τις τοπικές κοινωνίες τόσο στο εσωτερικό της χώρας, όσο και στο επίπεδο των τοπικών κοινωνιών στην περιοχή των επιχειρήσεων ή πλησίον αυτής. Η εκπαίδευση του θα πρέπει να είναι τέτοια, ώστε η σε κάθε χρονική στιγμή η στάση του να ευθυγραμμίζεται και μάλλον ακόμη περισσότερο να ενισχύει το συνολικό πληροφοριακό μήνυμα της Δύναμης. Στην σύγχρονη εποχή κάλλιστα αυτό μπορεί να γίνει και μέσω της στάσης του στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Οι οποιοσδήποτε συμπεριφορές στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, δημόσιες δημοσιεύσεις, ιδιωτικές αναρτήσεις σε κλειστά γκρουπ ή επικοινωνία με χρήση προσωπικού ή ομαδικού chat, μπορούν να ενισχύσουν ή να αποδυναμώσουν το επιδιωκόμενο κατά την σχεδίαση πληροφοριακών επιχειρήσεων αποτέλεσμα. Η ταυτότητα του στρατιωτικού εδώ έχει κυρίαρχο ρόλο με μικρή σημασία την θέση του μέσα στην στρατιωτική ιεραρχία (Maltby, et al., 2015). Το θέμα της εμπλοκής του κατώτερου προσωπικού είναι πολυσύνθετο. Ενδεικτικά να αναφέρουμε ότι οι ΕΔ των ΗΠΑ πέρασαν μέσα από μια μακρά διαδικασία με πολλές αντιπαραθέσεις μέχρι να

συναινέσουν στην χρήση των μέσων κοινωνικής στελέχωσης από τα στελέχη τους, με υποστηρικτές της χρήσης των Social Media κυρίως υψηλόβαθμα στελέχη, εκδίδοντας παράλληλα και το αντίστοιχο κανονισμό χρήσης τους (Lawson, 2014).

Τέλος στις περιπτώσεις της εμπλοκής προσώπων στις πληροφοριακές επιχειρήσεις μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης διακρίνουμε δυο περιπτώσεις. Πρώτον της προσχεδιασμένες, αυτές που έχουν προκύψει υστέρη από σχεδιασμό με σκοπό να επιφέρουν κάποιο συγκεκριμένο αποτέλεσμα. Έχουν κυρίως εφαρμογή στο πεδίο των «ανθρώπων κλειδί» και μπορεί να περιλαμβάνουν επικοινωνία, δημοσιεύσεις κλπ. Δεύτερον στις δυναμικές, είναι αυτές που προέκυψαν χωρίς να έχουν σχεδιαστεί, συνήθως μετά από πρωτοβουλία του άλλου μέρους. Μπορεί να είναι σε υψηλό ή χαμηλό επίπεδο και το κρίσιμο σημείο εδώ είναι να υπάρχει τέτοια εκπαίδευση των στελεχών σε όλες τις βαθμίδες, όσο και κατανόηση από αυτούς του στρατηγικού αφηγήματος, ώστε να μπορούν να ανταποκριθούν άμεσα και αποτελεσματικά (NATO, 2015).

3.3 Περιστατικά παραπληροφόρησης την εποχή των μέσων κοινωνικής δικτύωσης

Στη προηγούμενη ενότητα είδαμε πως τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης έχουν γίνει εργαλείο κυβερνητικών και μη οργανισμών στα πλαίσια αυτού που αποκαλείται πληροφοριακός πόλεμος και πως η σπλοποίηση τους έχει υιοθετηθεί σαν δόγμα από συγχρόνους στρατιωτικούς οργανισμούς στο πλαίσιο των πληροφοριακών επιχειρήσεων. Αφού παρουσιάσαμε τα αίτια και τους μηχανισμούς διάδοσης της παραπληροφόρησης και τον ορισμό του όπλου σε αυτό το κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε να συνδέσουμε το όπλο με την παραπληροφόρηση βασισμένοι στα αποτελέσματα της τελευταίας μέσα από περιστατικά που αναφέρονται στην διεθνή βιβλιογραφία.

Στην παρούσα συνέχεια θα παρουσιάσουμε δεκαοκτώ περιστατικά παραπληροφόρησης που εντοπίστηκαν στην βιβλιογραφία, τα δεκαπέντε προέρχονται από την εποχή των μέσων κοινωνικής δικτύωσης ενώ τρία έρχονται από το παρελθόν αλλά με ισχυρούς

δεσμούς και αντιστοιχίες με τα σύγχρονα περιστατικά. Τα περιστατικά χωρίστηκαν σε τρεις υποομάδες, η πρώτη αφορά αυτά που σχετίζονται με εκλογές και δημοψηφίσματα, η δεύτερη αυτά που συσχετίζονται με καταστροφές και καταστάσεις ανάγκης και η τελευταία αυτά που αφορούν βιαιοπραγίες, δολοφονίες και φθορές περιουσίας.

3.3.1 Εκλογές και δημοψηφίσματα.

Στις προεδρικές εκλογές των ΗΠΑ το 1996 εντοπίζεται ίσως η πρώτη για την εποχή του διαδικτύου προσπάθεια παραπληροφόρησης εναντίων ενός υποψηφίου προέδρου. Μέσω ιστοσελίδων και μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου τύπου αλυσίδας είχε στοχοποιηθεί ο τότε υποψήφιος πρόεδρος των ΗΠΑ Bill Clinton. Οι διαδόσεις της εποχής αφορούσαν την χρήση ναρκωτικών όπως κοκαΐνης, την αποκάλυψη του ιατρικού του ιστορικού που περιλάμβανε σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα και χρήση αντικαταθλιπτικών. Οι διαδόσεις παρότι φαίνεται ότι επηρέασαν μερίδα ψηφοφόρων δεν επηρέασαν το τελικό αποτέλεσμα που ανέδειξε τον Clinton νικητή των εκλογών του 1996 έναντι του ρεπουμπλικάνου υποψηφίου Bob Dole (Bowe, 2017).

Παρά τον κώδωνα που κινδύνου που σήμανε ολοένα και εντονότερα ο τύπος της εποχής στους κινδύνους της παραπληροφόρησης από τα νέα μέσα για τον τρόπο που επηρεάζουν τις πολιτικές εξελίξεις φτάσαμε στις εμβληματικές για το θέμα προεδρικές εκλογές των ΗΠΑ το 2016. Σε αυτές τις εκλογές τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης χρησιμοποιήθηκαν για να διαδώσουν ψευδείς ειδήσεις και να επηρεάσουν την κοινή γνώμη (Sprohr, 2017). Παρότι οι ειδικοί φαίνεται να διχάζονται για την επίδραση της παραπληροφόρησης στο αποτέλεσμα των εκλογών σίγουρα η επίδραση της δεν μπορεί να θεωρηθεί και αμελητέα. Έτσι σε μια έρευνα που έγινε μεταξύ ειδικών στην παραπληροφόρηση, ενώ στους ψυχολόγους μεγάλο ποσοστό πιστεύει ότι η παραπληροφόρηση έπαιξε ρόλο, στους πολιτικούς επιστήμονες η πλειοψηφία δεν φαίνεται να συμφωνεί (Altay, et al., 2023). Στις εκλογές αυτές αναδείχθηκε ο σημαντικός ρόλος των social bots στην διάδοση της παραπληροφόρησης (Shao, et al., 2017) ενώ

παράλληλα υπήρξαν κατηγορίες για διάδοση παραπληροφόρησης από trolls που χρηματοδοτούνταν από κρατικές πηγές. Μέλη της Internet Research Agency τη Ρωσίας κατηγορήθηκαν ότι προσπάθησαν να επηρεάσουν την κοινή γνώμη τόσο στις συγκεκριμένες εκλογές όσο και εν γένει συνολικά όσον αφορά το πολιτικό σύστημα των ΗΠΑ (Harris, 2023). Μια από της πηγές που συνέβαλαν στην διάδοση της παραπληροφόρησης εντοπίστηκε στο χωρίο Βέλλες της Βόρειας Μακεδονίας όπου οι ντόπιοι φαίνεται να είχαν εκπαιδευτεί σε τεχνικές παραπληροφόρησης όπως το clickbait με σκοπό να δημιουργούν ελκυστικό περιεχόμενο (Ruiz & Nilsson, 2023).

Το περιεχόμενο της παραπληροφόρησης περιελάμβανε ψευδείς ισχυρισμούς και για τους δύο υποψηφίους οι οποίες γρήγορα αναπαράγονταν από πολιτικά γκρουπ και δίκτυα, ενώ παράλληλα παρατηρήθηκε ότι τα πιο δημοφιλή άρθρα ψευδών ειδήσεων ξεπέρασαν τις πραγματικές ειδήσεις όσον αφορά τις αλληλεπιδράσεις στο Facebook (Rhodes, 2022). Χαρακτηριστική η διάδοση της φήμης περί ενός στελέχους του FBI το οποίο ερευνούσε την υπόθεση των e-mail της Clinton και βρέθηκε νεκρό με «στημένη» αυτοκτονία. Η ιστορία, που αποδόθηκε σε έναν ιστότοπο ψευδών ειδήσεων που ονομάζεται «The Denver Guardian», ήταν εξ ολοκλήρου κατασκευασμένη. (Rhodes, 2022). Τελικά στις εκλογές του 2016 οι ψευδείς ιστορίες αναπαρήχθησαν πολύ πιο γρήγορα μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης έναντι των μηνυμάτων αλυσίδας ηλεκτρονικού ταχυδρομείου στις εκλογές του 1996 και με πιο δυσδιάκριτη την αξιοπιστία της πηγή τους (Karpf, 2021).

Την ίδια χρόνια, το 2016, διεξήχθη στο Ηνωμένο Βασίλειο το σημαντικό δημοψήφισμα για το μέλλον της χώρας ως μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης που έμεινε γνωστό με το όνομα BREXIT. Στην προεκλογική περίοδο πριν το BREXIT θεωρείται ότι έλαβε χώρα εκστρατεία παραπληροφόρησης στην οποία εμπλέκονται ρωσικές troll farms (Harris, 2023). Μελέτες εντόπισαν τόσο εκτεταμένο δίκτυο bots τα οποία δημοσίευαν περιεχόμενο υπέρ του BREXIT (Bastos & Mercea, 2017; Bastos & Mercea, 2018) όσο και σημαντική ύπαρξη echo chambers και filter bubbles για κάθε μία από τις δύο πλευρές (Spohr, 2017).

Την αμέσως επόμενη χρονιά ακολούθησε εκστρατεία παραπληροφόρησης που στόχευε τον Emmanuel Macron υποψήφιο πρόεδρο στις γαλλικές προεδρικές εκλογές το 2017 (Ferrara, 2017). Η εκστρατεία που είχε αρχίσει μήνες πριν τις εκλογές κορυφώθηκε δύο ημέρες πριν από αυτές με την δημοσίευση τεράστιου όγκου δεδομένων που υπεκκλήψαν μέσω κυβερνοεπίθεσης από το επιτελείο του Macron και ονομάστηκε «The Macron leaks». Η εκστρατεία περιλάμβανε διάδοση φημών σε προσωπικό και πολιτικό επίπεδο, αλλά και την προώθηση ψευδών εγγράφων η οποία γίνονταν σε κατάλληλα χρονικά επιλεγμένες στιγμές για να μεγιστοποιήσουν την αποτελεσματικότητά τους, όπως για παράδειγμα λίγο πριν το debate με την αντίπαλό του Marine Le Pen για να χρησιμοποιηθούν μάλιστα από αυτή. Η εκστρατεία για την οποία κατηγορήθηκε η Ρωσία δεν απέτρεψε τον Macron από το να εκλεγεί πρόεδρος (Vilmer, 2021).

Τα παραπάνω περιστατικά έρχονται ως χαρακτηριστικά στην ευρύτερη εικόνα που παρουσιάζουν στην έρευνά τους οι O'Connor, et al. (2020) στην οποία κατά το διάστημα από τον Ιανουάριο του 2010 ως τον Οκτώβριο του 2020 εντόπισαν επτά δημοψηφίσματα και σαράντα ένα εκλογές σε τριάντα τρία κράτη από όλο τον κόσμο στις οποίες υπήρχε ξένη εμπλοκή μέσω του διαδικτύου. Από τις περιπτώσεις που εντοπίστηκαν σε δεκατέσσερις έχουμε χρήση κυβερνοεπιχειρήσεων, σε είκοσι δύο έχουμε χρήση διαδικτυακών πληροφοριακών επιχειρήσεων και σε δώδεκα έχουμε χρήση και των δύο τεχνικών. Στην περίπτωση των πληροφοριακών επιχειρήσεων διαπιστώθηκε ότι έγινε χρήση της παραπληροφόρησης με σκοπό να επιτευχθούν οι εκάστοτε στόχοι. Ενώ στο σύνολο των περιπτώσεων φαίνεται να εμπλέκεται Η Ρωσία, η Κίνα, το Ιράν και η Βόρεια Κορέα.

3.3.2 Καταστάσεις Ανάγκης.

Η κατάσταση του πολέμου αντιστοιχεί σε μια κατάσταση εκτάκτου ανάγκης. Ο κρατικός μηχανισμός δοκιμάζεται και οι πολίτες δρουν υπό ιδιαίτερα φορτισμένη ψυχολογία. Στην παρούσα εργασία εντοπίστηκαν περιπτώσεις που χρησιμοποιήθηκε

παραπληροφόρηση στο πλαίσιο καταστάσεων ανάγκης σε φυσικές καταστροφές, όπως σεισμοί και τυφώνες, και εκτεταμένες υγειονομικές κρίσεις όπως η επιδημία του ιού Ebola στην Αφρική το 2013 – 2014 και η πανδημία του COVID 19 που ξεκίνησε να παίρνει διαστάσεις το 2020.

Η δύναμη των μέσων σε καταστάσεις εκτάκτου ανάγκης είχε φανεί ήδη από τις αρχές του προηγούμενου αιώνα, μάλιστα το ραδιόφωνο κατάφερε να δημιουργήσει μόνο του μια τέτοια. Το 1938 από το ραδιοφωνικό δίκτυο του CBS μεταδόθηκε η ραδιοφωνική απόδοση του θεατρικού έργου «The war of the worlds» του H. G. Well. Στην εκπομπή με βάση το σενάριο μεταξύ άλλων ηθοποιοί είχαν τον ρόλο των ρεπόρτερ αλλά και επίσημων κυβερνητικών πηγών, κάτι που έκανε πιστευτό ότι επρόκειτο για πραγματική αναμετάδοση, παρότι το θέμα ήταν η εισβολή από τον Άρη τελικά έμεινε στην ιστορία για τον πανικό που προκάλεσε σε ένα εκατομμύριο ακροατές (Tandoc, 2021).

Τον Οκτώβριο του 2012 ο τυφώνας Sandy έπληξε τις ΗΠΑ προκαλώντας εκτεταμένες υλικές καταστροφές και θανάτους σε μεγάλα αστικά κέντρα όπως η Νέα Υόρκη. Κατά την διάρκεια της εξέλιξης του φαινομένου το κοινό χρησιμοποίησε τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης όπως το Twitter και το Facebook για να ενημερώνεται για τις εξελίξεις. Παράλληλα υπήρξε εκμετάλλευση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης για διασπορά φημών και φαλκιδεμένων εικόνων. Έρευνα στο Twitter εντόπισε 10.350 tweets με ψευδής εικόνες, οι οποίες απέκτησαν ευρεία διάδοση μέσω των (Gupta, et al., 2013). Τον Απρίλιο του 2013 χάκερς κατάφεραν να αποκτήσουν πρόσβαση και να ανεβάσουν ψευδές περιεχόμενο στον λογαριασμό Tweeter του ειδησεογραφικού πρακτορείου Associated Press. Το ψευδές tweet που έκανε λόγο για εκρήξεις στον Λευκό Οίκο και τραυματισμό του Αμερικανού προέδρου Barack Obama είχε ως αποτέλεσμα την πτώση του δείκτη τιμών και απώλειες της τάξεως των 130 δισεκατομμυρίων δολαρίων στα χρηματιστήρια (BBC News, 2013· Choi, et al., 2020). Τον Απρίλιο του 2015 κατά την διάρκεια του Μαραθωνίου της Βοστώνης εξερράγησαν δυο εκρηκτικοί μηχανισμοί σκοτώνοντας τρεις ανθρώπους και τραυματίζοντας άλλους διακόσιους εξήντα. Στην προσπάθεια για εντοπισμό των υπόπτων που ακολούθησε το FBI ζήτησε από το κοινό να

του αποσταλούν βίντεο και εικόνες από την επίμαχη περιοχή. Το κάλεσμα αυτό συνοδεύτηκε από ανέβασμα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αλλά και στα παραδοσιακά μέσα, «σχετικού» υλικού το οποίο αποτελούσε παραπληροφόρηση και οδήγησε σε λάθος συμπεράσματα, ενώ παράλληλα απλοί χρήστες μπήκαν στον ρόλο του ερευνητή αναζητώντας του βομβιστές από το παραπάνω υλικό κάτι που οδήγησε στο να κατηγορηθούν και να καταδιωχθούν αθώοι πολίτες (Maddock, et al., 2015).

Οι σεισμοί είναι επίσης μια κατάσταση ανάγκης που προέρχεται από φυσικές καταστροφές και υπόκειται στην παραπληροφόρηση. Η παραπληροφόρηση η οποία ενισχύεται από bots, όπως στην περίπτωση του σεισμού στην Ινδονησία το 2022, περιλαμβάνει σειρά από θεωρίες συνωμοσίας, όπως μυστικά όπλα, στρατιωτικές δοκιμές εξωγήινους και άλλα. Θεωρείτε ότι μπορεί να επηρεάσει σημαντικά τις εξελίξεις, δίνοντας ψευδή εντύπωση για την κατάσταση κινδύνου και επηρεάζοντας την συμπεριφορά του κοινού πριν, κατά την διάρκεια και μετά τον σεισμό. Ενδεικτική η περίπτωση σεισμολόγων που φυλακίστηκαν επειδή δεν κατάφεραν να προβλέψουν σεισμό με μεγάλο αριθμό θυμάτων (Erokhin & Komendantova, 2023).

Ένας άλλος τομέας που η παραπληροφόρηση έχει ισχυρό κοινωνικό αντίκτυπο είναι σε θέματα υγειονομικού ενδιαφέροντος. Χαρακτηριστική είναι η ψευδής σύνδεση του εμβολίου MMR με τον αυτισμό από τον Βρετανό γιατρό Andrew Wakefield που οδήγησε σε ανάπτυξη αντιεμβολιαστικού κινήματος στο Ηνωμένο Βασίλειο το οποίο εξαπλώθηκε σε όλο τον κόσμο. Το αποτέλεσμα ήταν η μείωση του ποσοστού εμβολιασμού το γενικού πληθυσμού και αντίστοιχα της ανοσίας αλλά και η επανεμφάνιση κρουσμάτων ασθενειών που είχαν για καιρό περιοριστεί (O'Shaughnessy, 2020). Το 2014 επιδημία του ιού Ebola ξέσπασε σε μια σειρά από χώρες τις Δυτικής Αφρικής που περιλάμβαναν μεταξύ άλλων την Λιβερία, την Γουινέα και την Σιέρα Λεόνε. Παράλληλα με την εξάπλωση του ιού μια «επιδημία» παραπληροφόρησης στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης σχετικά με πάρα πολλούς σχετικούς με αυτόν τομείς. Τρόποι αντιμετώπισης, προέλευση, επιπτώσεις καθώς και φονικότατα ήταν τα θέματα που περιείχε η θεματολογία της. Σε έρευνα μου έγινε στο Twitter κατά τους μήνες που

κορυφώθηκαν τα tweet στην αγγλική γλώσσα σχετικά με τον Ebola εντοπίστηκαν δέκα διαφορετικές κατηγορίες φημών σχετικά με τον ιό (Jin, et al., 2014).

Λαμβάνοντας υπόψη την περίπτωση του ιού Ebola δεν αποτελεί έκπληξη η έκρηξη κρουσμάτων παραπληροφόρησης που σημειώθηκε την περίοδο της πανδημίας που προκλήθηκε λόγω του ιού COVID 19. Παρά την εντατική προσπάθεια ανάσχεσης της εξάπλωσής της, στην οποία συμμετείχαν διεθνείς οργανισμοί, κυβερνήσεις, μέσα ενημέρωσης και τεχνολογικοί κολοσσοί, η παραπληροφόρηση εξαπλώθηκε κυρίως διάμεσου των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και πήρε το χαρακτηριστικό όνομα infodemic (Himelein-Wachowiak, et al., 2021). Τα αφηγήματα περιλάμβαναν κακοδοξίες όπως τον ρόλο του ιού ως βιολογικό όπλο προερχόμενο από την Κίνα ή σύνδεσή του με τον Bill Gates, συσχέτιση του με το δίκτυο 5G, λάθος τρόπους αντιμετώπισης του και προφύλαξης από αυτόν, αμφισβήτηση των επίσημων στοιχείων τόσο των κρουσμάτων όσο και των θανάτων. Η παραπληροφόρηση ενισχύθηκε με δημιουργία echo chambers που έλαβαν παγκόσμιες διαστάσεις (Milhazes-Cunha & Oliveira, 2023). Παράλληλα σημαντικός όγκος παραπληροφόρησης παρατηρήθηκε στο θέμα της χρήσης μάσκας και του εμβολιασμού. Μάλιστα εντοπίστηκε εκτεταμένο δίκτυο bots που προωθούσε περιεχόμενο παραπληροφόρησης σε αντιεμβολιαστικά δίκτυα στο Tweeter (Ruiz-Núñez, et al., 2022).

3.3.3 Βιαιοπραγίες.

Στην τελευταία κατηγορία εντάσσονται περιστατικά που περιλαμβάνουν βιαιοπραγίες που έχουν ως αποτέλεσμα τραυματισμούς, θανάτους ή καταστροφές περιουσίας. Πρόκειται για μεμονωμένες ή συλλογικές πράξεις βίας εναντίων ατόμων ή ομάδων που πυροδοτήθηκαν ή δικαιολογήθηκαν από την παραπληροφόρηση

Το λεγόμενο Pizzagate αποτελεί ένα ακόμη παράδειγμα για το πως η παραπληροφόρηση μπορεί να επιφέρει αποτελέσματα και δράσεις στην καθημερινότητα (Joshi, et al., 2022). Η υπόθεση κορυφώθηκε στις 4 Δεκεμβρίου 2016

όταν ένας άνδρας οπλισμένος με πολυβόλα όπλα και μαχαίρια εισέβαλε σε μια πιτσαρία στην Washington DC των ΗΠΑ. Επρόκειτο για τον Elgar Welch οποίος είχε ταξιδέψει από την North Carolina μέχρι εκεί πεπεισμένος ότι η πιτσαρία είναι κέντρο trafficking παιδιών τα οποία κρατούνται και βασανίζονται εκεί με σκοπό να αποκαλύψει την αλήθεια. Αφού προσωπικό και συνδαιτημόνες εγκατέλειψαν το μαγαζί πανικόβλητοι ο Welch πυροβόλησε μια κλειστή πόρτα, κατέστρεψε έναν ηλεκτρονικό υπολογιστή και σημάδεψε με το όπλο του ένα υπάλληλο που πήγε να μπει στο μαγαζί. Αφού δεν κατάφερε να βρει κανένα σχετικό στοιχείο σχετικά με το trafficking παραδόθηκε στις αρχές (Hsu, 2017).

Είκοσι οχτώ χρονών και πατέρας, ο Welch, είχε πέσει θύμα παραπληροφόρησης η οποία αναπαράχθηκε ως αληθής από τον δημοφιλή λογαριασμό του Alex Jones που ο ίδιος ακολουθούσε. Η ρίζες του σκανδάλου εντοπίζονται σε ένα μήνυμα που αναρτήθηκε στο 4Chan τον Ιούλιο του 2016. Ο χρήστης ο οποίος χρησιμοποίησε ψευδώνυμο έκανε λόγο για εγκλήματα έκδοσης ανηλίκων τα οποία δήθεν αποκαλύφθηκαν από πράκτορα του FBI και συγκάλυψε ο πρόεδρος Obama. Η δημοσίευση πυροδότησε μια ολόκληρη θεωρεία συνομωσίας που ήθελε την Hillary Clinton και υψηλά ιστάμενα μέλη του Δημοκρατικού κόμματος των ΗΠΑ ως επικεφαλής κυκλώματος παιδικού trafficking, ενώ παράλληλα τους κατηγορούσε ότι δολοφονούν παιδιά και είναι παιδόφιλοι. Η σύνδεση της Hillary Clinton με το trafficking άρχισε να αποκτά δημοσιότητα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης τον Οκτώβρη του 2016. Προωθήθηκε από συγκεκριμένους λογαριασμούς η συμπεριφορά των οποίων τους καθιστά ύποπτους για να είναι bots και οι οποίοι στην συνέχεια απενεργοποιήθηκαν με πρωτοβουλία του Twitter. Η διαρροή στο wikileaks εγγράφων που ήθελαν τον ιδιοκτήτη της πιτσαρίας Comet Ping Pong στην Washington υποστηρικτή της Clinton και το γεγονός ότι έβγαине με έναν διάσημο οπαδό του Δημοκρατικού κόμματος ολοκλήρωσαν το αφήγημα που ήθελε την πιτσαρία ως αρχηγείο αυτού του κυκλώματος και κέντρο κράτησης των παιδιών (Marlin-Bennett, 2022).

Τον Μάιο του 2016 βίαιες συγκρούσεις ξέσπασαν ανάμεσα σε δυο ομάδες διαδηλωτών έξω από το ισλαμικό κέντρο Da'Wah. Από την μία μεριά ήταν η ομάδα Heart of Texas που είχε διοργανώσει πορεία με σκοπό «να σταματήσει τον εξισλαμισμό του

Texas», από την άλλη η κίνηση United Muslims of America που οργάνωσε αντιδιαδήλωση στον ίδιο τόπο και χρόνο με σκοπό να σώσει την ισλαμική γνώση (Shane, 2018). Αυτό που δεν ήταν γνωστό ακόμη είναι ότι και τα δύο γκρουπ ήταν κατασκευάσματα εκστρατείας παραπληροφορείς που έρχονταν από την Ρωσία και πιο συγκεκριμένα από την Internet Research Agency η οποία χρησιμοποίησε για αυτό το σκοπό λογαριασμούς troll που είχαν χαρακτηριστικά αμερικάνικης περσονας (Harris, 2023).

Στην Μυανμαρ της νοτιοανατολικής Ασίας τον Αύγουστο του 2017 ξεκίνησε μια στρατιωτική επιχείρηση εθνοκάθαρσης των Rohingya. Οι Rohingya, μουσουλμάνοι στο θρήσκευμα μια από τις πιο καταδιωγμένες εθνικές μειονότητες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την χώρα και να εγκατασταθούν σε καταυλισμό προσφύγων - τον μεγαλύτερο στον κόσμο - στο Bangladesh. Η επιχείρηση ανάγκασε 800.000 ανθρώπους να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους, εξαφάνισε 300 χωριά τους και κάποια τζαμιά, ενώ έχουν αναφερθεί θάνατοι, τραυματισμοί, κακοποιήσεις και βιασμοί χιλιάδων ανθρώπων (Bergès, 2023). Η επιχείρηση ήρθε μετά από μια εκστρατεία παραπληροφόρησης στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης η οποία κράτησε πάνω από δέκα χρόνια. Η παραπληροφόρηση η οποία στόχευε τους Rohingya μέσω του Facebook οργανώθηκε από τις ένοπλες δυνάμεις της Μυανμαρ. Η επιτυχία της στηρίζεται στην ευρεία διάδοση του Facebook που παρείχε μια άδεια δωρεάν χρήσης του σε νέα κινητά χωρίς να χρειάζεται ο κάτοχος να πληρώσει δεδομένα ή άλλη σύνδεση το διαδίκτυο με αποτέλεσμα οι χρήστες αρκετές φορές συγχέουν το διαδίκτυο συνολικά με το Facebook (Davis, 2021· Epstein, 2021).

Τον Ιούλιο του 2018 δημοσιεύματα στον ηλεκτρονικό τύπο θέλουν την εταιρία πίσω από την εφαρμογή ανταλλαγής μηνυμάτων WhatsApp να βρίσκεται σε συζητήσεις με αριθμό οργανισμών στις Ινδίες με σκοπό να βρεθούν τρόποι αντιμετώπισης της παραπληροφόρησης που διαδιδόταν μέσω της εφαρμογής. Η εταιρεία την οποία είχε στην κατοχή της η Facebook εξαναγκάστηκε σε αυτή την κίνηση μετά από την έντονη αντίδραση της Ινδικής κυβέρνησης, ενώ η ίδια στην χώρα έχει πάνω από διακόσια εκατομμύρια χρήστες (The Times of India, 2018). Η αντιδράσεις ήρθαν μετά από περιστατικά βίας που προκλήθηκαν από την παραπληροφόρηση. Σε αυτά

περιλαμβάνονται εκτεταμένα ομαδικά λιντσαρίσματα σε νομάδες και άλλους αθώους πολίτες. Το αποτέλεσμα εκτός από τραυματισμούς πολιτών πολλές φορές περιλαμβάνει και θανάτους. Έτσι είχαν καταγραφεί οι δολοφονίες οκτώ ατόμων το αμέσως προηγούμενο διάστημα και συνολικά τριάντα ατόμων τα προηγούμενα χρόνια (Safi, 2018). Τα παραπάνω ήταν αποτέλεσμα ψευδών ειδήσεων που αφορούσαν φήμες για απαγωγείς παιδιών και διαδιδόταν μέσω της εφαρμογής. Για να ενισχυθεί η πειστικότητα τους περιλάμβαναν παραπλανητικά βίντεο, που ήταν ψευδή ή είχαν υποστεί ψηφιακή επεξεργασία, με έντονη συναισθηματική επίδραση όπως για παράδειγμα το σώμα ενός ακρωτηριασμένου παιδιού. Παράλληλα οι γονείς ξεκίνησαν να απαγορεύουν στα παιδιά τους να βγαίνουν έξω να παίζουν και τα κρατούσαν περιορισμένα εντός του σπιτιού (Frayer, 2018). Αντίστοιχο περιστατικό συνέβη την ίδια χρονιά στο Μεξικό όπου δύο άνθρωποι βρήκαν τον θάνατο μετά από επίθεση που δέχθηκαν από το πλήθος. Για άλλη μια φορά η αντίδραση του πλήθους ήταν αποτέλεσμα παραπληροφόρησης που διαδόθηκε μέσω το WhatsApp κα αφορούσε απαγωγείς παιδιών (Tandoc , 2021).

Η τρέχουσα δεκαετία εγκαινιάστηκε με μια σειρά γεγονότων στις ΗΠΑ που συνδυάζει σε ένα ενιαίο σύνολο αρκετά από τα χαρακτηριστικά των προηγούμενων περιστατικών. Πρόκειται για τις εξελίξεις στις ΗΠΑ που ξεκίνησαν από την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων των προεδρικών εκλογών του 2020 και κορυφώθηκαν με την εισβολή των διαδηλωτών στο Καπιτώλιο, ένα κτήριο που αποτελεί μοναδικό σύμβολο της Αμερικανικής δημοκρατίας, στις αρχές του επόμενου έτους. Η εισβολή ήταν αποτέλεσμα συστηματικής παραπληροφόρησης η οποία διαδόθηκε μέσω πολλών δρόμων συμπεριλαμβανομένου του πρώην προέδρου Donald Trump και έπεισε τους διαδηλωτές ότι «μάχονται» ενάντια σε μια εκλογική απάτη (Moral, 2022). Το δίκτυο της θεωρίας συνωμοσίας Qanon θεωρείται επίσης υπεύθυνο. Παρότι μετά το περιστατικό στην πιτσαρία έγινε προφανές ότι τα δεδομένα του Pizzagate δεν ήταν αληθή, μέσα από αυτή γεννήθηκε έναν χρόνο αργότερα, το 2017, η λεγόμενη θεωρία συνωμοσίας Qanon με αντίστοιχο αφήγημα (Marlin-Bennett, 2022). Το δίκτυο της Qanon εξαπλώθηκε στο διαδίκτυο και συνδέθηκε με βάνδαλες πράξεις και μια σειρά εγκληματικών δραστηριοτήτων offline. Η εισβολή στο Καπιτώλιο, στην οποία επιβεβαιωμένα

συμμετείχαν πολλά μέλη του, θεωρείται η εμβληματικότερη από αυτές (Zihiri, et al., 2022). Παράλληλα ο ίδιος ο Trump προώθησε την καμπάνια παραπληροφόρησης που ήθελε να του έχουν κλέψει τις εκλογές, ενώ παράλληλα ωθούσε τους οπαδούς του προς την πορεία στο Καπιτώλιο ως την τελευταία ευκαιρία να σταματήσουν την «κλοπή», κάτι που οδήγησε ακόμη και το Twitter, τελευταίο μετά από μια σειρά άλλα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, να κλείσει τον λογαριασμό του που διατηρούσε σε αυτό. Οι αναταραχές έξω από το Καπιτώλιο είχαν αποτέλεσμα δεκάδες συλλήψεις μεταξύ άλλων και οπλισμένων ανδρών, ενώ κατά την εισβολή εκτός από πλήθος τραυματισμών σκοτώθηκαν μια γυναικά και ένας ομοσπονδιακός πράκτορας (Barry, et al., 2021).

Κεφάλαιο 4: Αντιμετρά στην παραπληροφόρηση

Για την μείωση του κινδύνου από τις εκάστοτε απειλές αναπτύσσονται κατάλληλα αντίμετρα (controls). Σε αυτά περιλαμβάνονται «διαδικασίες, πολιτικές, συσκευές, πρακτικές ή άλλες ενέργειες που τροποποιούν το ρίσκο» (ISO/IEC, 2018, p. 3). Έτσι και στην περίπτωση της παραπληροφόρησης δεδομένων των απειλών που προέρχονται από αυτήν έχουν προταθεί διάφορα μέτρα αντιμετώπισης της μεμονωμένα ή ως ολοκληρωμένα σύνολα τόσο από ιδιωτικούς φορείς, όσο και από παγκόσμιους οργανισμούς και κυβερνήσεις.

4.1 Ανθεκτικότητα

Ένα πολύ σημαντικό θέμα για το πώς θα αντιμετωπίσουμε τις απειλές που προέρχονται από την παραπληροφόρηση είναι να καταλάβουμε τις συνέπειες της, εξετάζοντας πως επιδρά στην κοινωνία. Έτσι ερχόμενοι από το άτομο στο σύνολο διαπιστώνουμε ότι εάν η κοινή γνώμη έχει πέσει θύμα της παραπληροφόρησης, είναι δυνατόν να επηρεαστεί η διαμόρφωση δημοσίων πολιτικών ενός κράτους (Wittenberg & Berinsky, 2020). Επιπλέον σε αντίθεση με το παρελθόν που η έλλειψη ενημέρωσης και γνώσης ήταν το μεγαλύτερο πρόβλημα στην λήψη αποφάσεων, π.χ. στην εκλογική διαδικασία, έρευνες δείχνουν ότι μια μεγάλη μερίδα πληθυσμού σχηματίζει γνώμη από πληροφορίες που λαμβάνει μέσω παραπληροφόρησης (Kuklinski, et al., 2000). Έτσι το αντίκτυπο της παραπληροφόρησης τελικά επεκτείνεται σε ολόκληρη την κοινωνία και δεν περιορίζεται σε μεμονωμένους πολίτες ή μόνο τους φορείς της παραπληροφόρησης.

Από την άλλη, σειρά μελετών συγκλίνουν ότι εφόσον ο δέκτης έρθει σε επαφή με παραπληροφόρηση δύσκολα θα αντιστραφεί η επίδραση της στην σκέψη του. Μάλιστα έχει παρατηρηθεί ότι διορθωτικές δράσεις σε κοινό που έχει εκτεθεί σε παραπληροφόρηση, όχι μόνο δεν θα το κάνει να πιστέψει στην αληθή πληροφορία, αλλά μπορεί να ενισχύσει την πίστη του στο περιεχόμενο της παραπληροφόρησης. Τα φαινόμενα αυτά είναι γνωστά και ως *worldview backfire effect*, *boomerang effects* και *backlash* (Wittenberg & Berinsky, 2020). Δεδομένων λοιπόν των συνεπειών της παραπληροφόρησης στο κοινωνικό σύνολο και της δυσκολίας αντιστροφής των

αρνητικών αποτελεσμάτων της, είναι σημαντικό να βρεθούν δείκτες που να δείχνουν την αντίσταση - ανθεκτικότητα του κοινωνικού συνόλου απέναντι της.

Η έννοια της ανθεκτικότητας συναντάται στις κοινωνικές επιστήμες όπου αντικατοπτρίζει την ικανότητα που έχει ένα κοινωνικό σύνολο να αντιμετωπίζει τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει διατηρώντας την ευημερία του (Hall & Lamont, 2013). Ενώ οι Benkler, et al. (2018) διακρίνουν μια σειρά από δομικά συστατικά που καθιστούν μια ομάδα ή ένα σύστημα ανθεκτικά στην παραπληροφόρηση. Αυτά περιλαμβάνουν, την χαμηλή κοινωνική πόλωση, την εμπιστοσύνη στους θεσμούς, την κρατική επιχορήγηση των μέσων που αναζητούν αξιόπιστες ειδήσεις και ένα μορφωμένο κοινό.

Η μέτρηση της ανθεκτικότητας στην παραπληροφόρηση σε ένα κοινωνικό σύνολο είναι ένα πολυπαραγοντικό πρόβλημα και για την κατανόησή του θα πρέπει να εξετασθούν αναλυτικά το πολιτικό αλλά και μιντιακό περιβάλλον (Humprecht, et al., 2020). Στο πολιτικό περιβάλλον αντένδειξη ανθεκτικότητας είναι οι ακραίες πολιτικές τάσεις και η πόλωση που προμηνύουν τρωτότητα του πληθυσμού σε ειδήσεις παραπληροφόρησης και αγνόηση των εργαλείων fact-checking (Shin & Thorson, 2017). Ενώ στα πολωμένα περιβάλλοντα, λόγω των διαφορετικών αναπαραστάσεων της πραγματικότητας που έρχονται αντιμέτωποι, οι πολίτες είναι όλο και πιο δύσκολο να ξεχωρίσουν το αληθές από το ψευδές (Davidson & Kobayashi, 2022· Swire, et al., 2017). Παράλληλα η επικράτηση κομμάτων που επαφίενται στον λαϊκισμό έχει ισχυρότατο αντίκτυπο στην ανθεκτικότητα στην παραπληροφόρηση. Ο διαχωρισμός με το «εμείς» και οι «άλλοι», όπου οι «άλλοι» είναι πάντα λάθος και μεταφέρουν ψεύδη, η διάδοση θεωριών συνωμοσίας αλλά και δυσφημιστικών πληροφοριών για τα άλλα πολιτικά κόμματα είναι συνήθεις πρακτικές για τα λαϊκιστικά κόμματα που φαίνεται ότι δεν διστάζουν ακόμη και να τα διαδώσουν τα ίδια ψευδείς ειδήσεις εάν θεωρηθεί ότι αυτές θα ενισχύσουν το δικό τους πολιτικό αφήγημα (Humprecht, et al., 2020).

Στον τομέα της επικοινωνίας κρίσιμος παράγοντας για την ανθεκτικότητα ενός συνόλου αναδεικνύεται κατ' αρχάς η εμπιστοσύνη του στα μέσα. Η έλλειψη εμπιστοσύνης στα μέσα οδηγεί τους ανθρώπους να αναζητήσουν εναλλακτικές πηγές ενημέρωσης στρεφόμενοι στο διαδίκτυο, από πηγές που είναι φορείς

παραπληροφόρησης, κατ' αυτόν τον τρόπο μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η εμπιστοσύνη στα μέσα αποτελεί ένδειξη ανθεκτικότητας στην παραπληροφόρηση (Tsfati & Carpella, 2003).

Στον ίδιο άξονα οι Humprecht, et al. (2020) συνδέουν την ύπαρξη δημόσιων μέσων ενημέρωσης με την ύπαρξη περισσότερων αληθών ειδήσεων στα μιντια και παρεπόμενα στην αύξηση της γνώσης του κοινωνικού συνόλου της αλήθειας για θέματα που το αφορούν. Με αυτό τον τρόπο η ύπαρξη ισχυρών δημοσίων μέσων ενημέρωσης καθιστά την κοινωνία περισσότερο ανθεκτική στην παραπληροφόρηση. Παράλληλα σημαντική για την ανθεκτικότητα στην παραπληροφόρηση είναι η ύπαρξη κεντρικών φορέων αξιόπιστων ειδήσεων. Έχει διαπιστωθεί ότι σε περιβάλλοντα όπου οι πολίτες ενημερώνονται από πολλά και διαφορετικά μέσα, ειδικά όταν αυτά δεν είναι μεγάλης εμβέλειας, είναι πιο εύκολο να έρθουν σε επαφή με την παραπληροφόρηση (Shin & Thorson, 2017) και για αυτό η ύπαρξη αξιόπιστων κεντρικών πηγών ειδήσεων θεωρείται ενισχυτική της ανθεκτικότητας στην παραπληροφόρηση. Αντίστοιχα τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης θεωρούνται ως «ενισχυτές» της παραπληροφόρησης. Επειδή τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης χρησιμοποιούνται και για ψυχαγωγικούς σκοπούς θεωρείται πιο πιθανό κάποιος να κοινοποιήσει μια είδηση χωρίς να πιστοποιήσει την γνησιότητα της, για αυτό τον λόγο η ύπαρξη πολλών χρηστών των μεσών κοινωνικής δικτύωσης σε μια κοινωνία θεωρείται παράγοντας μείωσης της ανθεκτικότητάς της (Humprecht, et al., 2020).

Η Barojan (2021) βασισμένη στις τακτικές που χρησιμοποιούν οι αντίπαλοι δρώντες της παραπληροφόρησης, όπως αυτές έχουν καταγραφεί από το Digital Forensic Research Lab (DFR Lab),² έρχεται να προτείνει την κατηγοριοποίηση των αντιμέτρων στην παραπληροφόρηση σε τέσσερις κατηγορίες οι οποίες κατά την γνώμη της θα οδηγήσουν σε αυτό που ονομάζεται «ψηφιακή ανθεκτικότητα». Αυτές περιλαμβάνουν (i) εκπαίδευση στους δρώντες που εμπλέκονται με την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης, (ii) δημιουργία μηχανισμού έρευνας με σκοπό τον εντοπισμό και την παρακολούθηση των εκστρατειών παραπληροφόρησης (iii) την κατάλληλη

---

² <https://dfrlab.org/> πρόσβαση 18/3/2024

επικοινωνιακή προβολή των πολιτικών και των δράσεων ενάντια στην παραπληροφόρηση και τέλος (iv) την ανάπτυξη των κατάλληλων τεχνολογικών εργαλείων για την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης.

4.2 Τεχνολογία, η περίπτωση του Blockchain

Τα τελευταία χρόνια στην αναζήτηση αντίμετρων για την καταπολέμηση της παραπληροφόρησης το ενδιαφέρον των επιστημόνων στράφηκε προς το blockchain. Πρόκειται για μια τεχνολογία που επιτρέπει τις ασφαλείς αποκεντρωμένες συναλλαγές χωρίς την ανάγκη ύπαρξης αξιόπιστης τρίτης οντότητας για επικύρωση τους (Vineela et al., 2023).

Παρόλο που αρχικά θεωρήθηκε ότι το blockchain θα χρησιμοποιούνταν κυρίως στον τραπεζικό τομέα, με τον χρόνο έχει δώσει καινοτόμες λύσεις σε πολλούς τομείς. Ορισμένοι από αυτούς περιλαμβάνουν τις ψηφοφορίες, τη διαχείριση ταυτότητας στο διαδίκτυο, την ασφάλεια των υποδομών, τις μετακινήσεις, την διαφήμιση στο διαδίκτυο, την υγεία, την εκπαίδευση, τις πωλήσεις, την αποθήκευση σε υπολογιστικό νέφος, τη μουσική βιομηχανία, τις συναλλαγές με μετοχές, τον κτηματομεσιτικό τομέα, τη διαχείριση αλυσίδας εφοδιασμού, τη διαχείριση ενέργειας, τη Δημόσια Διοίκηση και τα δημόσια αρχεία, την λιανική πώληση, την φιλανθρωπία, την επιβολή του νόμου, τον κλάδο των παιχνιδιών, τη διαχείριση αποβλήτων κ.λπ. (Katal, et al., 2021).

Όπως είδαμε πιο πάνω, λόγω της γρήγορης και ευρείας διάδοσής της, η παραπληροφόρηση έχει σημαντικό κόστος όχι μόνο σε ατομικό αλλά και σε κοινωνικό επίπεδο, ενώ επιπρόσθετα μπορεί να οδηγήσει σε σημαντικές οικονομικές απώλειες ή ακόμη και να αποτελέσει απειλή για την εθνική ασφάλεια. Με το blockchain και άλλες τεχνολογίες κατανεμημένου καθολικού (DLTs) να εγγυώνται την προέλευση και την ανιχνευσιμότητα των δεδομένων παρέχοντας ένα διαφανές, αμετάκλητο και επαληθεύσιμο αρχείο συναλλαγών, δημιουργείται ταυτόχρονα ένα ασφαλές πλαίσιο ανταλλαγής και αποθήκευσης πληροφοριών. Έτσι είναι προφανές ότι οι DLTs μπορούν να αποτελέσουν ένα χρήσιμο εργαλείο στο «πόλεμο» για την καταπολέμηση της παραπληροφόρησης (Fraga-Lamas & Fernandez-Carames, 2020).

Οι Shonon, et al. (2019) προτείνουν ένα μοντέλο ενσωμάτωσης των social media με την τεχνολογία του blockchain όπου τυχαίοι χρήστες ενεργούν σαν επαληθευτές των ειδήσεων ενώ αυτές δημοσιεύονται σε μια αλυσίδα αντίστοιχη με αυτή που χρησιμοποιείται για τις συναλλαγές με κρυπτονομίσματα. Ενώ οι Chi-Ying, et al. (2019) προτείνουν την δημιουργία ενός οικοσυστήματος έμπιστων ειδήσεων, μιας πλατφόρμας που θα συνδυάζει την τεχνητή νοημοσύνη (AI) και την τεχνολογία του blockchain. Οι Balouchestani, et al. (2019) παρουσίασαν το σύστημα SANUB (Sharing and Analyzing News Using Blockchain) που αποτελεί μια αποκεντρωμένη εφαρμογή του blockchain (DApp) που παρέχει την δυνατότητα τόσο διαμοιρασμού όσο και ανάλυσης των ειδήσεων με σκοπό τον περιορισμό του φαινομένου της παραπληροφόρησης. Η εφαρμογή έχει τρία διαφορετικά επίπεδα χρηστών, τους ρεπόρτερ, τους αναλυτές των ειδήσεων και τους επαληθευτές. Η διαδικασία επαλήθευσης των ειδήσεων βασίζεται στην αντίληψη κοινωνικής ευθύνης των χρηστών και δεν παρέχεται κάποιου είδους ανταμοιβή.

Οι Saad, et al. (2019) προτείνουν ένα σύστημα τριών επιπέδων για την αποτροπή της παραπληροφόρησης που χρησιμοποιεί την τεχνολογία blockchain. Στο πρώτο επίπεδο βρίσκονται οι δημοσιογραφικοί Οργανισμοί που παράγουν αυθεντικές ειδήσεις, όπως το Associated Press, το Reuters, το BBC και άλλοι, στο δεύτερο επίπεδο βρίσκονται οι πλατφόρμες και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης όπου αυτά τα νέα δημοσιεύονται – διαμοιράζονται (π.χ. Twitter, Facebook, Reddit κλπ) και στο τρίτο επίπεδο βρίσκονται οι χρήστες οι οποίοι μπορούν να μοιραστούν στο προσωπικό timeline τους αυτές τις ειδήσεις. Τα δύο πρώτα επίπεδα συμμετέχουν στην διαδικασία συναίνεσης (consensus process) ενώ οι απλοί χρήστες είναι απλά αποδέκτες επαληθευμένων ειδήσεων. Το σύστημα είναι σχεδιασμένο για χρήση στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ενώ σε κανένα εξ αυτών δεν προσφέρεται κάποιου είδους ανταμοιβής. Οι Qayyum, et al. (2019) προτείνουν ένα μοντέλο επαλήθευσης των ειδήσεων που θα χρησιμοποιεί τρία διαφορετικά είδη smart contracts με σκοπό να εισάγουν, να ανανεώσουν ή να ανακαλέσουν την ταυτότητα των ειδησεογραφικών Οργανισμών. Οι ειδήσεις μπορούν να εισαχθούν σε ένα block και εφόσον οι miners το επαληθεύσουν, αυτό να προστεθεί στο blockchain. Οι Katal, et al. (2021) προτείνουν το μοντέλο RNSP (Reliable News Sharing

Platform). Το μοντέλο αυτό βασίζεται στην τεχνολογία blockchain και λειτουργεί χρησιμοποιώντας τέσσερις διαφορετικές οντότητες: α)τους «ρεπόρτερς» που αναφέρουν τις ειδήσεις, β)τους «αναλυτές», πρόκειται στην ουσία για τεχνολογία Α.Ι. η οποία χρησιμοποιεί την μηχανική μάθηση για να αναλύσει τις ειδήσεις, γ)τους «miners» που είναι υπεύθυνοι για την προσθήκη ενός νέου block στην αλυσίδα και τέλος δ)τους «αναγνώστες» που διαβάζουν τις ειδήσεις. Το σύστημα βασίζεται στο Ethereum, περιλαμβάνει DApp καθώς επίσης και σύστημα ανταμοιβής για τους ρεπόρτερ και τους miners.

Εν κατακλείδι, η χρήση της τεχνολογίας Blockchain προσφέρει μία σειρά από πλεονεκτήματα όπως το ότι είναι ασφαλής και ανθεκτική στις επιθέσεις, καθώς όλα τα δεδομένα αποθηκεύονται σε ένα αποκεντρωμένο δίκτυο κόμβων, ενώ απουσιάζει ένας κεντρικός φορέας ελέγχου. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι τα δεδομένα είναι αφενός μεν ανά πάσα στιγμή διαθέσιμα (Διαθεσιμότητα) αφετέρου δε, δεν μπορούν να τροποποιηθούν ή να διαγραφούν (Ακεραιότητα). Ενα ακόμη σημαντικό πλεονέκτημα της τεχνολογίας blockchain είναι η διασφάλιση του απορρήτου των χρηστών, καθώς δεν απαιτείται η αποθήκευση προσωπικών δεδομένων σε έναν κεντρικό διακομιστή ενώ παράλληλα διασφαλίζεται ότι οι πληροφορίες δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν για άλλους σκοπούς εκτός από αυτούς που συμφωνήθηκαν. Προς το παρόν και παρά τις διαφορετικές λύσεις που έχουν προταθεί, δεδομένων των αδυναμιών τους, δεν υπάρχει κάποια που να τυγχάνει καθολικής αποδοχής. Το κύριο πρόβλημα είναι το ότι η διαδικασία της συναίνεσης, που εξασφαλίζει την έγκυρη και ασφαλή εκτέλεση συναλλαγών στο blockchain, συχνά απαιτεί σημαντική υπολογιστική ισχύ και πόρους. Αυτό μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα χαμηλές ταχύτητες συναλλαγών σε σύγκριση με τα παραδοσιακά κεντρικά συστήματα (Wahane & Patil, 2022).

4.3 Παραπληροφόρηση και NATO

Το NATO φαίνεται να είναι αντιμέτωπο με την πρόκληση της σκόπιμης παραπληροφόρησης από τη δημιουργία του το 1949 (NATO, 2023). Όμως το 2014, με την

προσάρτηση της Κριμαίας από τη Ρωσία, παράλληλα με το κατά 300% αυξημένο ενδιαφέρον του τύπου για το NATO, παρατηρήθηκε αύξηση της παραπληροφόρησης τόσο από Ρωσικά όσο και από Δυτικά μέσα. Μάλιστα λογαριασμοί τού στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης έγιναν στόχος κυβερνοεπιθέσεων από επιθέσεων trolls (Maronkova, 2021). Μάλιστα στο επίσημο ανακοινωθέν της συνόδου κορυφής του NATO στις Βρυξέλες το 2018 οι καμπάνιες σκόπιμης παραπληροφόρησης συνεπεριλήφθησαν στις υβριδικές προκλήσεις που αντιμετωπίζει η συμμαχία (NATO, 2018).

Για την αντιμετώπιση της σκόπιμης παραπληροφόρησης το NATO έχει αναπτύξει μια σειρά από αντίμετρα. Πρώτα επένδυσε στην κατανόηση του επικοινωνιακού περιβάλλοντος. Βασικό εργαλείο του για αυτό είναι το Information environment Assessment (IEA). Πρόκειται για ένα εργαλείο που έχει αναπτυχθεί από το NATO, τις συμμαχικές χώρες και τρίτους συνεργάτες ως αντίμετρο για την αντιμετώπιση της σκόπιμης παραπληροφόρησης και προπαγάνδας. Μέσα στο ιδιαίτερα πυκνό και συνεχώς μεταβαλλόμενο σύγχρονο επικοινωνιακό χώρο το IEA παράγει μια εκτίμηση της κατάστασης στο επικοινωνιακό περιβάλλον ώστε να υπάρχει τόσο έγκαιρη διάγνωση υβριδικών απειλών όσο και βέλτιστος σχεδιασμός και εκτέλεση των επικοινωνιακών δραστηριοτήτων του NATO. Έχει την δυνατότητα παρακολούθησης, ανάλυσης και αναφοράς σε πραγματικό χρόνο εχθρικών και φιλιών δραστηριοτήτων και προθέσεων, μέσω της παρακολούθησης των κυριών διαύλων επικοινωνίας, εντοπισμού ακροατήριων στόχους και αναγνώρισης των σημαντικών αφηγημάτων. Το IEA χρησιμοποιεί το πρότυπο SMART (Specific, Measurable, Actionable, Relevant and Time bound) ώστε να επιτύχει τους στόχους του (Maronkova, 2021).

Το NATO επίσης έχει επενδύσει στην προώθηση του δικού του αφηγήματος. Μέσα από ένα πλέγμα λογαριασμών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, επικοινωνίας μέσω των παραδοσιακών μέσων και δημοσιογράφων αλλά και ιστότοπων στο διαδίκτυο φροντίζει να προβάλλει τις δραστηριότητες του που περιλαμβάνουν επίσης μελλοντικά σχέδια και ασκήσεις. Παράλληλα χρηματοδοτεί μη κυβερνητικούς οργανισμούς, πανεπιστήμια και think tanks με σκοπό να υλοποιήσουν προγράμματα με σκοπό την καλύτερη κατανόηση των λειτουργιών του NATO στις χώρες τους. Τέλος προκειμένου να φτάσει σε κοινό που

θεωρείτε δύσκολο να προσεγγιστεί με τις παραδοσιακές μεθόδους σχεδιάζει και εφαρμόζει εξειδικευμένες καμπάνιες ενημέρωσης, όπως η «Protect the Future»³ που απευθύνεται ειδικά στην νεολαία (NATO, 2023). Ενώ σχετικά με τις δράσεις του στην ενάντια στην σκόπιμη παραπληροφόρηση έχει αναρτήσει δυο άρθρα που αναλύουν τις δράσεις του τόσο γενικά υπό τον τίτλο «NATO's approach to countering disinformation» (NATO, 2023) όσο και ειδικά για την σκόπιμη παραπληροφόρηση την περίοδο του COVID-19 με τίτλο «NATO's approach to countering disinformation: a focus on COVID-19» (NATO, 2020). Τα άρθρα εκτός από τις επίσημες γλώσσες του NATO είναι γραμμένα τόσο στα Ρωσικά (και τα δύο) όσο και στα Ουκρανικά (μόνο το (NATO, 2023)) ενδεικτικό των ακροατηρίων που απευθύνονται.

Ο τρίτος πυλώνας των αντιμέτρων ενάντια στην παραπληροφόρηση του NATO είναι το «ξεσκέπασμα» της εχθρικής παραπληροφόρησης. Παρότι η αναφορά στην παραπληροφόρηση θεωρείται ότι την ενισχύει η επίσημη θέση του NATO είναι ότι για θέματα που έχουν πάρει πολύ μεγάλη δημοσιότητα οφείλει να καταδείξει την σκόπιμη παραπληροφόρηση χρησιμοποιώντας τα δικά του κανάλια επικοινωνίας. Χαρακτηριστικό είναι το άρθρο «Setting the record straight» (NATO, 2024) στην επίσημη ιστοσελίδα του που αφορά την παραπληροφόρηση της Ρωσίας εναντίων του NATO και βίντεο στο κανάλι του στο YouTube «Russia's war against Ukraine - the Kremlin's litany of lies»⁴ που αφορά την σκόπιμη παραπληροφόρηση στον πόλεμο στην Ουκρανία.

Τέλος στον αγώνα του NATO ενάντια στην παραπληροφόρηση συμμετέχουν και εξειδικευμένα κέντρα αριστείας. Μια σειρά από αυτά ιδρύθηκαν στο πλαίσιο της πολιτικής του NATO για τη διεύρυνση της αμυντικής του ικανότητας. Το Κέντρο Αριστείας στην Στρατηγική Επικοινωνία του NATO⁵ (NATO Strategic Communications Center of Excellence - StratCom COE) ιδρύθηκε ως αποτέλεσμα της στροφής της προσοχής του NATO στην παραπληροφόρηση, την στρατηγική επικοινωνία και τις πληροφοριακές επιχειρήσεις. Ξεκίνησε την λειτουργία του στην Ρίγα της Λετονίας τον Ιανουάριο του

---

³ <https://www.nato.int/protect-the-future/> πρόσβαση: 5 Φεβρουαρίου 2024

⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=ocGWkH5QfIs> πρόσβαση: 9 Φεβρουαρίου 2024

⁵ <https://stratcomcoe.org/> πρόσβαση: 14 Φεβρουαρίου 2024

2014, μετά το αντίστοιχο Κέντρο Αριστείας για την Κυβερνοάμυνα του NATO που ιδρύθηκε το 2008 στο Ταλίν της Εσθονίας. Σε στρατηγικό επίπεδο το Stratcom COE συντάσσεται με το μοντέλο αντιμετώπισης της παραπληροφόρησης του NATO που περιλαμβάνει τόσο την κατανόηση τής όσο και την ενεργό συμμετοχή στο επικοινωνιακό περιβάλλον. Στα έργα του για την αντιμετώπιση της σκόπιμης παραπληροφόρησης περιλαμβάνονται η ανάπτυξη εργαλείων δημόσιας πολιτικής, δημοσίων σχέσεων, και πληροφοριακών επιχειρήσεων, διεξάγοντας παράλληλα έρευνα και παρέχοντας εκπαίδευση, στην προσπάθεια αντιμετώπισης των προκλήσεων στον χώρο της στρατηγικής επικοινωνίας. Κύριοι άξονες μελέτης του όσον αφορά την παραπληροφόρηση είναι το robotroling και η δραστηριότητα πίσω από ψεύτικα προφίλ, η στοχοποίηση και οι εκλογές, οι κίνδυνοι από την σκόπιμη παραπληροφόρηση για τις στρατιωτικές δυνάμεις και γνωστικές απειλές και η αντιμετώπισή τους (Hanley, 2022).

Αν εξετάσουμε τις δράσεις του NATO σε σχέση με το μοντέλο που προτείνει Barojan (2021) για τα αντιμετρά στην παραπληροφόρηση και την ψηφιακή ανθεκτικότητα θα δούμε ότι υπάρχουν σαφείς αντιστοιχίες. Το Information Environment Assessment καλύπτει την ανάγκη για ύπαρξη μηχανισμού για τον εντοπισμό και την παρακολούθηση εκστρατειών παραπληροφόρησης ενώ η εκμετάλλευση των διαύλων επικοινωνίας όπως μέσα κοινωνικής δικτύωσης, παραδοσιακά μέσα και διαδίκτυο καλύπτει κατάλληλη επικοινωνιακή προβολή των πολιτικών και των δράσεων ενάντια στην παραπληροφόρηση. Ενώ όσον αφορά την εκπαίδευση και την ανάπτυξη τεχνολογικών εργαλείων δεν υφίστανται επαρκεί στοιχεία αλλά εκτιμάται ότι καλύπτεται εν μέρη από τα Κέντρα Αριστείας για την Στρατηγική Επικοινωνία και την Κυβερνοάμυνα.

4.4 ΕΕ και το πρόγραμμα HORIZON

Η Ευρωπαϊκή Ένωση χρηματοδοτεί μια σειρά από προγράμματα για την έρευνα και την καινοτομία. Το πρόγραμμα HORIZON 2020 έλαβε χώρα από το 2014 έως το 2020 με συνολικό κόστος περί τα ογδόντα εκατομμύρια ευρώ (Horizon 2020, n.d.) το διαδέχτηκε το πρόγραμμα HORIZON EUROPE το οποίο ξεκίνησε το 2021 και τελειώνει το 2027 με

ενδεικτική συνολική χρηματοδότηση περί τα 93,6 εκατομμύρια ευρώ (Horizon Europe, n.d.). Για να εντοπίσουμε τα επιμέρους προγράμματα που αφορούν την παραπληροφόρηση στα HORIZON 2020 και HORIZON EUROPE έγινε αναζήτηση στις 28 Δεκεμβρίου 2023 στο αντίστοιχο πεδίο στον ιστότοπο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τα ερευνητικά αποτελέσματα CORDIS⁶ με τις λέξεις κλειδιά misinformation, disinformation και malinformation. Εντοπίστηκαν 17 σχετικά προγράμματα στο HORIZON 2020 συνολικού κόστους 38.349.845,7 ευρώ και 5 στο HORIZON EUROPE συνολικού κόστους 21.975.737,5 ευρώ. Στην συνέχεια μελετήθηκαν οι δράσεις των προγραμμάτων οι οποίες παρουσιάζονται συνοπτικά στην συνέχεια με βάση τα δεδομένα των επίσημων ιστότοπων τους και του CORDIS. Στον πίνακα που ακολουθεί (Πίνακας 2) έχουν επισημανθεί οι τομείς δράσης των προγραμμάτων στις τέσσερις κατηγορίες των αντιμέτρων που προτείνει η Barojan (2021) για την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης και την ψηφιακή ανθεκτικότητα.

Αναλυτικότερα στο πλαίσιο του προγράμματος HORIZON 2020 εντοπίστηκαν τα παρακάτω προγράμματα:

Το πρόγραμμα «Co-Creating Misinformation-Resilient Societies» (Co-Inform) έχει σκοπό την σύμπραξη στην εύρεση αντιμέτρων για την αντιμετώπιση της μη σκόπιμης παραπληροφόρησης μεταξύ πολιτών, δημοσιογράφων και των αρμόδιων για την χάραξη των αντίστοιχων πολιτικών. Στους στόχους του περιλαμβάνονται ο εντοπισμός των ψευδών ειδήσεων και η καταπολέμηση των παραπλανητικών δημοσιευμάτων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, να καλλιεργήσει ανθεκτική στην παραπληροφόρηση συμπεριφορά, να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ κοινού, δημοσιογράφων και πολιτικών, να προβλέψει τη διασπορά παραπλανητικού περιεχομένου, να εισδύσει σε θαλάμους αντήχησης και να εκθέσει τα μέλη τους σε διαφορετικές προοπτικές και διορθωτικές πληροφορίες. Τέλος να παρέχει υψηλού επιπέδου αναλύσεις για την παραπληροφόρηση ώστε να υποστηριχθεί η διαδικασία λήψης αποφάσεων για τις αντίστοιχες πολιτικές (Co-Inform, n.d.).

---

⁶ <https://cordis.europa.eu/> πρόσβαση 12 Φεβρουαρίου 2024

Πίνακας 2. Προγράμματα HORIZON ενάντια στην παραπληροφόρηση						
		Εκπαίδευση	Εντοπισμός	Επικοινωνία	Τεχνολογία	Κόστος (€)
HORIZON 2020						
1	Co-Inform		X	X		4110758,75
2	COMPROP		X	X		1980112,00
3	EUNOMIA		X	X	X	2938283,37
4	EU-HYBNET	X	X	X	X	3496837,50
5	FANDANGO		X	X	X	3583125,00
6	FARE		X	X		1499844,00
7	FERml	X	X	X		4471715
8	GoodNews		X		X	150000,00
9	HERoS		X	X		2855410,00
10	InVID		X	X		3115737,00
11	NEWTRAL		X	X		71429,00
12	PROVENANCE		X			2696454,08
13	SOMA		X	X	X	987 437,50
14	SocialTruth		X	X	X	3178110,00
15	TRESCA	X		X		1199601,25
16	TruthCheck		X	X	X	71429,00
17	WeVerify		X		X	2931000,00
HORIZON EUROPE						
1	AI4TRUST		X		X	5950682,50
2	ATHENA	X	X			3099035,00
3	DisAI	X	X	X	X	1499750,00
4	TITAN	X		X	X	5734395,00
5	vera.ai		X		X	5691875,00

Το πρόγραμμα «Computational Propaganda: Investigating the Impact of Algorithms and Bots on Political Discourse in Europe» (COMPROP) μελέτησε την επίδραση αλγορίθμων και bots στην παραπληροφόρηση και τον πολιτικό λόγο σε τομείς όπως ο COVID 19 και οι εκλογές. Η έρευνα εστίασε στα συστήματα εκείνα που βοηθούν τις ψευδείς ειδήσεις να αναδειχθούν. Όσον αφορά τη συσχέτιση μεταξύ εκλογών και παραπληροφόρησης η έρευνα εξέτασε τον διαμοιρασμό πληροφοριών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης από το εκλογικό σώμα, εκστρατείες εξωτερικής επιρροής και των ρόλο τους στην πολιτική πόλωση. Η έρευνα έγινε σε εκλογές στην Ευρώπη, τη Βόρεια και Νότια Αμερική τη Μέση Ανατολή και την Ασία (COMPROP, n.d.).

Το βασικό αντικείμενο του προγράμματος «User-oriented, secure, trustful & decentralised social media» (EUNOMIA) είναι επιτρέψει στους πολίτες, μέσω της

συμμετοχής τους σε ένα σύστημα ψηφοφορίας, να καθορίζουν την αξιοπιστία του περιεχομένου και να επηρεάζουν την φήμη όσον δημοσιεύουν ή μοιράζονται περιεχόμενο στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Πρόκειται για μια λύση που βασίζεται σε μια σειρά από τεχνολογικές καινοτομίες που έχουν ως βάση το blockchain. Έτσι είναι πλήρως αποκεντρωμένο, χωρίς διαμεσολαβητές και ανοικτού κώδικα. Ως αντίμετρο στην παραπληροφόρηση έρχεται να δράσει σε τρία επίπεδα πρώτον στον προσδιορισμό της πραγματικής πηγής μια δημοσίευσης, δεύτερον αναγνωρίζοντας το πως η πληροφορία έχει τροποποιηθεί κατά την πορεία της διάδοσης της και τέλος πόσο πιθανόν να είναι αξιόπιστη (EUNOMIA, n.d.).

Το πρόγραμμα «Empowering a Pan-European Network to Counter Hybrid Threats» (EU-HYBNET) έχει ως σκοπό να ενώσει τους επαγγελματίες στο τομέα της ασφάλειας και όλα τα άλλα ενδιαφερόμενα μέρη ώστε να είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν τις υβριδικές απειλές. Το πρόγραμμα περιλαμβάνει τόσο εκπαιδευτικές δραστηριότητες όσο και ασκήσεις και δοκιμές προκειμένου να δοκιμαστούν καινοτόμες λύσεις στην αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών συμπεριλαμβανομένης της παραπληροφόρησης (EU-HYBNET, n.d.).

Το πρόγραμμα «FAke News discovery and propagation from big Data ANalysis and artificial intelliGence Operations» (FANDANGO) χρησιμοποιεί εργαλεία μηχανικής μάθησης για να αναγνωρίσει ψεύτικες εικόνες και βίντεο ως αντίμετρο στην σκόπιμη παραπληροφόρηση που χρησιμοποιεί deep fakes. Αυτά περιλαμβάνουν χρήση τεχνητής νοημοσύνης (AI) και φυσικής γλώσσας στα κείμενα προκειμένου να εντοπιστεί ύποπτο περιεχόμενο. Επιπλέον η ομάδα του προγράμματος εφάρμοσε εργαλεία μηχανικής μάθησης προκειμένου να καταλάβει πώς η παραπληροφόρηση διασπείρεται στα δίκτυα (FANDANGO, n.d.).

Το πρόγραμμα «Fake News And Real People – Using Big Data To Understand Human Behaviour» (FARE) αναζητά τα αίτια που οδηγούν τους ανθρώπους να διαμοιράζονται περιεχόμενο σκόπιμης παραπληροφόρησης, εστιάζοντας στον ρόλο των γνωστικών προκαταλήψεων, στο πώς η αρχιτεκτονική ενός δικτύου επηρεάζει την ισχύ

των ψευδών ειδήσεων και θα προσπαθήσει να προτείνει κατάλληλα αντίμετρα (FARE, n.d.).

Το πρόγραμμα Fake News Risk Mitigator (FERmi) έχει σκοπό να δώσει καινοτόμες τεχνολογικές λύσεις με σκοπό τον εντοπισμό και την διάδοση της σκόπιμης παραπληροφόρησης καθώς και στοχευμένη εκπαίδευση στο θέμα για τις αστυνομικές αρχές, τους επιστήμονες, τους πολίτες της ΕΕ όπως και για άλλους ενδιαφερόμενους διευκολύνοντας τις ευρωπαϊκές αρχές επιβολής του νόμου και τους οργανισμούς των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στη μάχη απέναντι στην παραπληροφόρηση και τις ψευδείς ειδήσεις. Το πρόγραμμα FERmi διαθέτει μέσω της ιστοσελίδας του και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης πληροφοριακό υλικό για τις δράσεις ενάντια στην παραπληροφόρηση. (FERmi, n.d.).

Το πρόγραμμα «Fake news detection in social networks using geometric deep learning» (GoodNews) εφαρμόζει τεχνολογία μηχανικής μάθησης για την αναγνώριση των ψευδών ειδήσεων στα κοινωνικά δίκτυα. Αντί να ακολουθεί την παραδοσιακή προσέγγιση ανάλυσης του περιεχομένου των ειδήσεων το GoodNews χρησιμοποιεί γεωμετρικούς αλγορίθμους βαθιάς μάθησης προκειμένου να αναλύσει το μοτίβο διάδοσης των ειδήσεων στα κοινωνικά δίκτυα για τον εντοπισμό των ψευδών ειδήσεων και της παραπληροφόρησης (GoodNews, n.d.).

Το πρόγραμμα «Health Emergency Response in Interconnected Systems» (HERoS) μελετά τη διαδικτυακή εξάπλωση της παραπληροφόρησης στο πλαίσιο αντιμετώπισης υγειονομικών κρίσεων με σκοπό μεταξύ άλλων την ανάπτυξη μιας νέας μεθόδου προκειμένου να είναι δυνατή η ανάκτηση πληροφοριών από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ώστε να εντοπίζονται έγκαιρα οι φήμες και η παραπληροφόρηση (HERoS, n.d.)

Το πρόγραμμα «In Video Veritas – Verification of Social Media Video Content for the News Industry» (InVID) παρέχει υπηρεσίες για την αναγνώριση, πιστοποίηση αυθεντικότητας και έλεγχο αξιοπιστίας και ακρίβειας βίντεο που πρόκειται να δημοσιευθούν ή διαδίδονται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Το πρόγραμμα παρέχει για

αυτό τον σκοπό ένα πακέτο λογισμικού που περιλαμβάνει εργαλεία φιλτραρίσματος των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, ανάλυσης βίντεο και διαχείρισης ψηφιακών πνευματικών δικαιωμάτων (InVID, n.d.).

Το πρόγραμμα «First real-time fact-checking tool to fight against the fake news and disinformation» (NEWTRAL) αποτελείται από μια επαγγελματική ομάδα ελέγχου στοιχείων (fact-checking) που δραστηριοποιείται εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σκοπός έχει την διερεύνηση νέων μεθόδων παραγωγής, διαμοιρασμού δεδομένων και αυτοματοποιημένου μέσω αλγορίθμων ελέγχου στοιχείων στη δημοσιογραφία της ψηφιακής εποχής προωθώντας το ως επιχειρηματικό μοντέλο (NEWTRAL, n.d.).

Το πρόγραμμα «Providing Verification Assistance for New Content» (PROVENANCE) αντιμετωπίζει το πρόβλημα της παραπληροφόρησης δημιουργώντας μια υπηρεσία προσωπικού ψηφιακού βοηθού, με τη μορφή ενός plug-in, ο οποίος θα αξιολογεί το διαδικτυακό περιεχόμενο. Βάσει της αξιολόγησης θα παρέχει πληροφορίες στους πολίτες σχετικά με την ποιότητα των δεδομένων όσο βρίσκονται στο διαδίκτυο ή τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης με σκοπό την ενίσχυση της ικανότητας τους να αναγνωρίζουν την παραπληροφόρηση (PROVENANCE, n.d.).

Το πρόγραμμα Social Observatory for Disinformation and Social Media Analysis (SOMA) έχει σκοπό την χαρτογράφηση των δρώντων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης στην Ευρώπη, την δημιουργία ενός κέντρου για τους εμπλεκόμενους με την έρευνα στην σκόπιμη παραπληροφόρηση στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και την ανάπτυξη ενός καταλόγου για την άμεση επαλήθευση της αξιοπιστίας των πηγών (SOMA, n.d.).

Το πρόγραμμα «Open Distributed Digital Content Verification for Hyper-connected Sociality» (SocialTruth) έχει σκοπό να παρέχει στους πολίτες εύκολη πρόσβαση σε εργαλεία εντοπισμού ψευδών ειδήσεων. Για να το πετύχει θα χρησιμοποιήσει εργαλεία βασισμένα στην τεχνητή νοημοσύνη το blockchain με σκοπό την σύνθεση ενός οικοσυστήματος ανάλυσης και πιστοποίησης ψηφιακού περιεχομένου που θα υποστηρίζει ανάλυση εικόνας, βίντεο και κειμένου (SocialTruth, n.d.).

Το πρόγραμμα «Trustworthy, Reliable and Engaging Scientific Communication Approaches» (TRESKA) προσπαθεί ως αντίμετρο στην παραπληροφόρηση να καλλιεργήσει την εμπιστοσύνη στην επιστήμη μέσω καινοτόμων επικοινωνιακών πρακτικών. Για να κατανοήσει το φαινόμενο θα διεξάγει μια έρευνα μεγάλης κλίμακας έρευνα για το θέμα της εμπιστοσύνης στον τρόπο με τον οποίο επικοινωνείτε η επιστήμη. Στην συνέχεια θα αναπτύξει ένα πακέτο εργαλείων για την βελτίωση της επικοινωνίας των επιστημών, όπως και ενός μαθήματος για το πως μπορούν να επικοινωνηθεί αξιόπιστα η επιστήμη (TRESKA, n.d.).

Το πρόγραμμα «Fake News Recognition applying Service-based Cross-Media Analytics» (TruthCheck) αποτελεί ένα εργαλείο fact-checking που συνδυάζει τις διαθέσιμες τεχνολογίες όπως οι αλγόριθμοι μηχανικής μάθησης, επεξεργασία φυσικής γλώσσας και αναγνώριση ομιλίας-εικόνας και βίντεο για να επιβεβαιώσει τη ροή των ειδήσεων σε τηλεόραση, εφημερίδες, διαδίκτυο και μέσα κοινωνικής δικτύωσης σε 31 γλώσσες σε ημιαυτόματη βάση (TRUTHCHECK, n.d.).

Σκοπός του προγράμματος «Wider And Enhanced Verification For You» (WeVerify) είναι να αντιμετωπίσει τις σύνθετες προκλήσεις επιβεβαίωσης περιεχομένου μέσα από συμμετοχική προσέγγιση επιβεβαίωσης, αλγόριθμους ανοιχτού κώδικα, μηχανική μάθηση και διαισθητικές απεικονίσεις. Το περιεχόμενο των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και του διαδικτύου θα αναλύεται μέσα σε ένα ευρύτερο διαδικτυακό περιβάλλον. Σκοπός είναι να αποκαλυφθεί το κατασκευασμένο περιεχόμενο με χρήση εργαλείων ανάλυσης μέσων κοινωνικής δικτύωσης και μίας βάσης δεδομένων γνωστών ψευδών ειδήσεων βασισμένης στο blockchain (WeVerify, n.d.).

Αντίστοιχα στο πλαίσιο του προγράμματος HORIZON EUROPE εντοπίστηκαν τα παρακάτω προγράμματα:

Το πρόγραμμα «AI-based-technologies for trustworthy solutions against disinformation» (AI4TRUST) έχει σκοπό να αναπτύξει ένα υβριδικό σύστημα συνεργασίας μηχανής-ανθρώπου βασιζόμενο στην τεχνητή νοημοσύνη ενάντια σε προηγμένες τεχνικές παραπληροφόρησης για να υποστηρίξει τα μέσα ενημέρωσης και τις

κυβερνήσεις. Το σύστημα υποτυπώνει, σε σχεδόν πραγματικό χρόνο πολλαπλά κοινωνικά δίκτυα, φιλτράροντας τον κοινωνικό «θόρυβο» και αναλύοντας περιεχόμενο κείμενου, εικόνας και βίντεο σε πολλαπλές γλώσσες (κάλυψη 70% της ΕΕ) με νέους αλγορίθμους. Παράλληλα το σύστημα συνεργάζεται με αυτοματοποιημένο τρόπο με ένα διεθνές δίκτυο ελέγχου ψευδών ειδήσεων το οποίο θα παρέχει επικυρωμένα δεδομένα για ανανέωση των αλγορίθμων (AI4TRUST, n.d.)

Το πρόγραμμα «An exposition on THE foreign informatioN mAnipulation and interference» (ATHENA) έχει σκοπό την δημιουργία αντιμέτρων στην σκόπιμη παραπληροφόρηση ως απειλή από τρίτα κράτη (foreign information manipulation and interference - FIMI). Το πρόγραμμα θα κάνει μια σειρά από σχετικές μελέτες και μεταξύ άλλων θα αναλύσει τα κανονιστικά πλαίσια οκτώ κρατών της ΕΕ όσον αφορά το FIMI με σκοπό τον εντοπισμό των αδυναμιών τους και την παροχή προτάσεων για την αντιμετώπιση τους. Τέλος θα μοιραστεί τα αποτελέσματα με τους ενδιαφερόμενους και θα παρέχει εκπαίδευση στα προτεινόμενα αντίμετρα κατά της σκόπιμης παραπληροφόρησης σε πανεπιστήμια και σχολεία. (ATHENA, n.d.)

Το πρόγραμμα «Improving scientific excellence and creativity in combating disinformation with artificial intelligence and language technologies» (DisAI) έχει σκοπό την καταπολέμηση της σκόπιμης παραπληροφόρησης μέσω της ανίχνευσης της από υπολογιστές με χρήση επεξεργασίας φυσικής γλώσσας από μοντέλα τεχνητής νοημοσύνης. Εκπαιδευτικές δραστηριότητες όπως webinars, καλοκαιρινά σχολεία, κοινές εργασίες και εργαστήρια, και ανταλλαγές προσωπικού θα οργανωθούν στοχεύοντας στον διαμοιρασμό γνώσης, ανταλλαγή βέλτιστων πρακτικών και αρμοδιοτήτων μεταξύ των εταίρων της κοινοπραξίας (DisAI, n.d.).

Το πρόγραμμα AI for Citizen Intelligent Coaching (TITAN) έχει δημιουργήσει ένα κέντρο γνώσης το οποίο παρέχει χρήσιμες παρουσιάσεις, εργασίες και αποτελέσματα ερευνών που μπορεί να βοηθήσουν στην κατανόηση του προβλήματος της σκόπιμης παραπληροφόρησης. Επιπλέον το πρόγραμμα θέλει να καταπολεμήσει την παραπληροφόρηση ενισχύοντας την κριτική σκέψη των χρηστών χρησιμοποιώντας τη

Σωκρατική μέθοδο. Το πρόγραμμα θέλει να δημιουργήσει έναν βοηθό βασισμένο στην τεχνητή νοημοσύνη υπό μορφή ενός chatbot, το οποίο θα βοηθά τους πολίτες να εκτιμήσουν την αυθεντικότητα των δεδομένων. Μέσω της χρήσης της Σωκρατικής μεθόδου το chatbot έχει σκοπό να εκπαιδεύσει και να ενισχύσει τις δεξιότητες σκέψης των χρηστών όταν αντιμετωπίζουν την σκόπιμη παραπληροφόρηση (TITAN, n.d.)

Το πρόγραμμα «VERification Assisted by Artificial Intelligence» (vera.ai) έχει σκοπό σε συνεργασία με επαγγελματίες των μέσων ενημέρωσης και ερευνητές να δημιουργήσει αξιόπιστες λύσεις τεχνητής νοημοσύνης ως αντίμετρο για την παραπληροφόρηση. Οι λύσεις που θα εστιάσουν στο fact-checking περιλαμβάνουν έναν ελεγκτή δεδομένων σε βρόγχο και μοντέλα τεχνητής νοημοσύνης που συνεχώς ελέγχουν ενημερωμένες πηγές και δεδομένα. Τα εργαλεία που θα προκύψουν θα έχουν την ικανότητα ανίχνευσης deepfakes σε όλες τις μορφές (ήχος, βίντεο, εικόνα, κείμενο) (vera.ai, n.d.).

Συνοψίζοντας θα λέγαμε ότι παρατηρούμε ότι τόσο το πρόγραμμα HORIZON 2020 όσο και το HORIZON EUROPE έχουν ισχυρό προσανατολισμό στην ανάπτυξη εργαλείων έρευνας για εντοπισμό και παρακολούθηση της παραπληροφόρησης αξιοποιώντας νέες τεχνολογίες όπως το blockchain και η τεχνητή νοημοσύνη. Το χαρακτηριστικό όμως γνώρισμα και των δυο προγραμμάτων HORIZON είναι η εξωστρέφεια. Ιστοσελίδες και μέσα κοινωνικής δικτύωσης έχουν τεθεί στην υπηρεσία του προγράμματος σηματοδοτώντας μια πολύ ισχυρή παρουσία στο διαδίκτυο στο θέμα της προβολής των δράσεων ενάντια στην παραπληροφόρηση του προγράμματός. Τέλος μέσω του προγράμματος αναπτύσσονται μια σειρά από εκπαιδευτικές δράσεις για την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης που στοχεύουν τόσο σε απλούς πολίτες όσο και σε συγκεκριμένες ομάδες που εμπλέκονται με αυτή.

Κεφάλαιο 5: Συμπεράσματα - Συζήτηση

Με βάση τα όσα είδαμε στην παρουσίαση των περιστατικών παραπληροφόρησης αναδεικνύονται τρεις βασικές κατηγορίες οπλοποίησης της παραπληροφόρησης. Πρώτον αυτή που στοχοποιεί τις πυρηνικές διαδικασίες του δημοκρατικού πολιτεύματος, τις εκλογές και τα δημοψηφίσματα, επιδιώκοντας ένα ευνοϊκό πολιτικό διακύβευμα με σκοπό την υλοποίηση γεωπολιτικών στόχων επεμβαίνοντας στο στρατηγικό επίπεδο. Δεύτερον εργαλειοποιώντας την παραπληροφόρηση με σκοπό να εκμεταλλευτούν τις εγγενείς τόσο ανθρώπινες όσο και συστημικές αδυναμίες τόσο των κατά την διάρκεια καταστάσεων ανάγκης με σκοπό τον αποσυντονισμό και εξάντληση του κρατικού μηχανισμού, την πρόκληση υλικών ζημιών, τραυματισμών και θανάτων και τέλος την άρση εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση, την δημιουργία κοινωνικής πόλωσης και αναταραχής. Τρίτον στην περίπτωση που η παραπληροφόρηση έρχεται να λειτουργήσει ξεκάθαρα ως όπλο. Πρόκειται για την περίπτωση που μεμονωμένοι άνθρωποι ή κατάλληλα διαμορφωμένες από τα δίκτυα παραπληροφόρησης ομάδες προχωρούν σε βίαιες ενέργειες κατά υλικής περιουσίας ή ανθρώπων με αποτέλεσμα καταστροφές, τραυματισμούς και θανάτους.

Η περίπτωση των εκλογών ανήκει στην περίπτωση της επέμβασης στα εσωτερικά του κράτους μπορεί να γίνει τόσο από τρίτες κυβερνήσεις όσο και από μη κυβερνητικούς δρώντες που επιδιώκουν να επιτύχουν ευνοϊκό για αποτέλεσμα με βάση τους δικούς τους αντικειμενικούς σκοπούς. Αυτό μπορεί να γίνει είτε μέσω της συνεργασίας με κάποιον υποψήφιο, είτε μέσω της επιλογής αυτού που θεωρείτε πιο αδύναμος κρίκος στα μάτια του τρίτου δρώντα και δεν θα μπορέσει να το εμποδίσει από την υλοποίηση των σχεδίων του, είτε λόγω απλής ταύτισης απόψεων ή τέλος μέσα από την επιλογή υποψηφίων που εκτιμάται ότι η επιλογή τους θα επιφέρει το χάος σε μια χώρα. Στην περίπτωση γεωπολιτικών διεκδικήσεων η επιλογή υποψηφίων προς υποστήριξη ή δυσφήμιση μπορεί να έχει να κάνει με το πολιτικό τους πρόγραμμα ως προς την γεωπολιτική και τις διεθνής σχέσεις, με την εκτίμηση της ικανότητας τους να

διαχειριστούν μια κρίση και του ελέγχου που μπορούν να έχουν στις ένοπλες δύναμης και την εξωτερική πολιτική μιας χώρας.

Παρά το αντικρουόμενα συμπεράσματα από τις έως τώρα μελέτες για το αν έχει καταφέρει ή όχι η παραπληροφόρηση να επηρεάσει τα αποτελέσματα των εκλογών, είναι σίγουρο ότι μπορούμε να μιλήσουμε για μία μάχη που έχει δύο ή περισσότερες πλευρές που έχουν τους δικούς τους στόχους. Στην περίπτωση αυτή, που έχει παρατηρηθεί ότι σημαντικό ρόλο παίζουν τα bots που υποστηρίζουν ή αντιμάχονται την παραπληροφόρηση, γίνεται εύκολα κατανοητό ότι όποιος έχει το τεχνολογικό πλεονέκτημα θα πάρει και το προβάδισμά στον έλεγχο του αφηγήματος. Αν για παράδειγμα δεν έχω bots να υποστηρίξουν την αλήθεια θα διαδίδεται το αφήγημα της παραπληροφόρησης, ή αν ο αντίπαλος μπορεί με κάποιο τεχνικό τρόπο, για παράδειγμα μεσώ κυβερνοεπίθεσης να αδρανοποιήσει τα δικά μου bots , θα έχει πάλι αυτός το πλεονέκτημα.

Γίνεται κατανοητό ότι η οπλοποίηση της παραπληροφόρησης σε αυτή την περίπτωση γίνεται στο ανώτατο επίπεδο του πολέμου, το στρατηγικό. Ο εχθρός επιθυμεί να επηρεάσει την ρίζα των πολιτικών του κράτους, εκεί που λαμβάνονται οι σημαντικότερες αποφάσεις, την ίδια την κυβέρνηση ή τον πρόεδρο του. Κατ' αυτόν τον τρόπο προσπαθεί να ελέγξει της αντιδράσεις του άλλου κράτους και διευκολύνει τις όποιες δικές του γεωπολιτικές επιδιώξεις.

Στην δεύτερη περίπτωση αυτή της εκμετάλλευσης των καταστάσεων ανάγκης. Η παραπληροφόρηση μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης μπορεί να οπλοποιηθεί σε αυτή την περίπτωση εκμεταλλεόμενη τις πολύ ιδιαίτερες συνθήκες αυτών των περιπτώσεων και τις εγγενείς αδυναμίες τόσο των ανθρώπων, όσο και του κρατικού μηχανισμού, του εκάστοτε συστήματος διοίκησης και ελέγχου και του μηχανισμού διαχείρισης κρίσεων, για την επίτευξη των εκάστοτε σκοπών των αντιπάλων. Η πρόκληση πανικού στην κοινωνία με συνεπαγόμενες ανεξέλεγκτες ακραίες αντιδράσεις του κοινού είναι ένας σημαντικός μηχανισμός δράσης. Οι αντιδράσεις όπως για παράδειγμα μαζικές κλήσεις στις υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης θα προκαλέσουν υπερφόρτωση των δικτύων

και συνεπαγόμενα αφενός αδυναμία όσων έχουν πραγματικά ανάγκη να βρουν ανταπόκριση, αφετέρου του εκάστοτε συστήματος διοίκησης και ελέγχου (π.χ. κέντρο επιχειρήσεων πολιτικής προστασίας) να σχηματίσει πραγματική εικόνα για το περιστατικό ώστε να μπορέσει να σχεδιάσει και να υλοποιήσει τις σωστές αντιδράσεις για την αντιμετώπιση του. Επιδράσεις μπορούμε να δούμε και στον οικονομικό τομέα και μάλιστα άμεσες. Ανακλαστικές ενέργειες οικονομικής φύσεως, όπως για παράδειγμα η πώληση μετοχών, κάτι που έγινε χαρακτηριστικά στην περίπτωση του ψευδούς tweet για έκρηξη βόμβας στον Λευκό Οίκο, που θα έχουν άμεση επίπτωση στο χρηματιστήριο και την οικονομία της χώρας και λειτουργούν υπό την μορφή χιονοστιβάδας.

Παράλληλα επιτυγχάνεται ο αποπροσανατολισμός του κοινού από το ποιες είναι οι ενδεδειγμένες ενέργειες αντίδρασης και προστασίας σε κάθε περίπτωση για την αντιμετώπιση του εκάστοτε κινδύνου. Όπως έγινε στις περιπτώσεις των σεισμών και της πανδημίας του COVID 19. Περιλαμβάνει τόσο την απαξίωση των ενδεδειγμένων μέτρων προστασίας ή μέτρων αντιμετώπισης της εκάστοτε απειλής όσο και την προτροπή σε υιοθέτηση μεθόδων ή χρήση υλικών που μπορούν να θέσουν σε κίνδυνο εαυτούς ή τρίτους. Τα αποτελέσματα της παραπληροφόρησης σε αυτή την περίπτωση μπορούν να είναι πιθανοί θάνατοι και τραυματισμοί πολιτών που έχουν πέσει θύματά της αλλά και καταστροφές υλικού. Τέλος το μείγμα ψευδών και αληθών ειδήσεων την περίοδο που το κοινό αναζητά απεγνωσμένα πληροφορίες για την κατάσταση του κινδύνου και το συνεπαγόμενο επίπεδο συναγερμού αποτελεί ένα ακόμη σημείο προσοχής. Η λανθασμένη αντίληψη σχετικά με την κατάσταση κινδύνου, τόσο ή υπερεκτίμηση όσο και η υποεκτίμηση του, θα προκαλέσουν αντιδράσεις οι οποίες δεδομένου ότι δεν εναρμονίζονται με την πραγματικότητα μπορούν τόσο να θέσουν σε κίνδυνο απλούς πολίτες, όσο και στο να επιφέρουν μια πρόωρη εξάντληση πόρων που θα ήταν απαραίτητοι σε άλλη χρονική στιγμή.

Με βάση τα ανωτέρω αν θελήσουμε να κατατάξουμε τα αποτελέσματα της οπλοποίησης της παραπληροφόρησης, στην περίπτωση της χρήσης της όταν μια χώρα βρίσκεται σε κατάσταση κινδύνου, που θα μπορούσε να περιλάβει το επιχειρησιακό και το τακτικό επίπεδο. Έτσι στο επιχειρησιακό, λόγω της λάθος εικόνας

που σχηματίζεται στα κέντρα λήψης αποφάσεων και τις λάθος εκτίμησης του επιπέδου κινδύνου, θα οδηγήσει σε λάθος σχεδιασμό που πιθανότερα δεν θα επιφέρει το επιθυμητό αποτέλεσμα. Ενώ παράλληλα παρατηρούμε μια σειρά από καθαρά τακτικές επιδράσεις όπως θανάτους, τραυματισμούς και καταστροφές.

Στο σημείο αυτό ένα επιχειρήσουμε έναν παραλληλισμό του πολιτικού με τον στρατιωτικό μπορούμε να δούμε πιθανές επιδράσεις της παραπληροφόρησης στις στρατιωτικές επιχειρήσεις. Δεδομένου ότι και τα μέλη των Ενόπλων Δυνάμεων αλλά και το αντίστοιχο σύστημα διοίκησης και ελέγχου πάσχει από αντίστοιχες εγγενείς αδυναμίες. Έτσι δυνητικά η παραπληροφόρηση μπορεί να οδηγήσει τους στρατιωτικούς σε λάθος τρόπους αντιμετώπισης ή προστασίας από μια απειλή με αποτέλεσμα την τραυματισμό ή τον θάνατο τους αλλά και την καταστροφή του εξοπλισμού τους. Αντίστοιχα ο λάθος υπολογισμός της κατάστασης κινδύνου, του συνεπαγόμενου ρίσκου και η πρόκληση πανικού ως αποτέλεσμα της παραπληροφόρησης μπορεί να παράγει ανάλογα τακτικά αποτελέσματα. Ενώ αν η παραπληροφόρηση «πλήξει» το σύστημα διοίκησης και ελέγχου θα έχουμε λάθη στην επιχειρησιακή σχεδίαση και στον κύκλο λήψης αποφάσεως με αντίστοιχα επιχειρησιακά αποτελέσματα.

Στο τρίτο επίπεδο βλέπουμε την πιο αιχμηρή λειτουργία της παραπληροφόρησης, αυτής του όπλου. Είναι η περίπτωση που η δραστηριότητα της παραπληροφόρησης θα οδηγήσει σε ενέργειες ανθρώπων που θα επιφέρουν άμεσα καταστροφικά αποτελέσματα στον φυσικό κόσμο. Οι δρώντες πίσω από αυτήν θα πρέπει να εφαρμόσουν στο κατάλληλο ακροατήριο, που μπορεί να στοχεύετε με εκμετάλλευση των filter bubbles και να έχει ομαδοποιηθεί σε echo chambers, την κατάλληλη παραπληροφόρηση, λαμβάνοντας υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του. Για την κινητοποίηση του κοινού η παραπληροφόρηση θα πρέπει να περιλαμβάνει ευαίσθητα θέματα τα οποία θα έχουν υψηλό συγκινησιακό φορτίο και θα θίγουν τις αξίες του συγκεκριμένου ακροατηρίου ενώ για να ενισχυθεί η επίδραση της μπορεί να περιλαμβάνει βίντεο ή φωτογραφίες. Το υπό την επιρροή της κοινό θα χρησιμοποιήσει ήδη κατεχόμενα όπλα ή αυτοσχέδια προκείμενου να επιτύχει τον σκοπό του.

Μπορεί να κινητοποιήσει τόσο μεμονωμένα άτομα, όπως στην περίπτωση του Pizzagate, όσο και τεράστιες ομάδες κόσμου, όπως στην περίπτωση της εισβολής στο Καπιτώλιο, να μετακινηθούν μεγάλες αποστάσεις για να πετύχουν τον σκοπό τους. Μπορεί να οδηγήσει σε ενέργειες προσχεδιασμένες όπως στο Pizzagate, άλλα και σε αυθόρμητες πράξεις του κόσμου, όπως στην περίπτωση των λιντσαρισμάτων στην Ινδία.

Τέλος σε μια αντίστροφη διαδικασία η παραπληροφόρηση είναι αυτή η οποία θα έρθει να δικαιολογήσει εγκλήματα. Η επίδρασή της θα επιτρέψει τόσο στους στρατιώτες να τα κάνουν χωρίς έλεγχο συνείδησης, ως δικαιολογημένα, τόσο και στο κοινό να τα αποδεχτεί χωρίς αντιδράσεις παρά την βαρβαρότητα τους. Η περίπτωση των Rohindgya στην εποχή των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και του Facebook είναι μια τέτοια που εύκολα θα μπορέσει να αντιστοιχήσει κάποιος με την παραπληροφόρηση για τους Εβραίους από τους NAZI και το επακόλουθο Ολοκαύτωμα. Η παραπληροφόρηση έτσι γίνεται αρωγός κυβερνήσεων η δρώντων οι οποίοι θέλουν να στοχεύσουν εθνικές ή άλλες μειονότητες και είτε να τις εξαφανίσουν, είτε να τις εξωθήσουν σε μετακίνηση, σε κάθε περίπτωση να τις ελέγξουν κατά τα συμφέροντα και τον σχεδιασμό τους.

Διαπιστώθηκε ότι και ακόμη όταν αποκαλυφθεί η σκευωρία πίσω από την παραπληροφόρηση, όπως από πρώτο χέρι έγινε στην περίπτωση του Pizzagate, το αφήγημα της παραπληροφόρησης, καλά ριζωμένο στις προκαταλήψεις του ακροατηρίου στόχος συνεχίζει να υφίσταται, ίσως ελαφρώς μεταλλαγμένο. Κατ' αυτόν τον τρόπο φτάσαμε από ένα μεμονωμένο επεισόδιο στην περίπτωση του Pizzagate, σε ένα τεραστίων διαστάσεων γεγονός, όταν το πλήθος βρέθηκε να επιδράμει και να εισβάλει στο Καπιτώλιο, μια πράξη με μεγάλους συμβολισμούς και τεράστια περιθώρια επικοινωνιακής εκμετάλλευσης από τρίτους, καθότι έγινε κατά ενός κτηρίου συμβόλου της δημοκρατίας των ΗΠΑ.

Παράλληλα διαπιστώνεται ότι ο ίδιος δρώντας μπορεί να κρύβεται πίσω και από τις δύο μεριές μιας κοινωνικής διένεξης. Η ανωνυμία στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης που συνοδεύεται από την δυνατότητα χρήσης λογαριασμών που ελέγχονται από υπολογιστή επιτρέπει να κατευθύνονται δυο ταυτόχρονες εκστρατείες

παραπληροφόρησης χωρίς αυτό να γίνεται άμεσα αντιληπτό από το κοινό. Οι στρατοί των trolls και bots κατάλληλα κατανεμημένοι με εκμετάλλευση κατάλληλα επιλεγμένου περιεχομένου υψηλού συναισθηματικού φορτίου μπορούν να διεγείρουν τα πάθη ανάμεσα σε δύο αντιμαχόμενες πλευρές και να τις οδηγήσουν σε σύγκρουση όπως στην περίπτωση του το ισλαμικού κέντρου Da'Wah στο Houston του Texas. Κατ' αυτόν τον τρόπο με την εκμετάλλευση προυπάρχουσων διαφορών ή προκαταλήψεων ανάμεσα σε συγκεκριμένες ομάδες του πληθυσμού που μπορούν να υπάρχουν σε κάθε κράτος ένας τρίτος μπορεί να προκαλέσει αύξηση της πόλωσης, κοινωνική αναταραχή και συγκρούσεις ως ενδιάμεσο στόχο για να επιτύχει τις γεωπολιτικές του επιδιώξεις. Τέλος οι γενικευμένες αναταραχές και συγκρούσεις μπορούν να οδηγήσουν στην μείωση του αισθήματος ασφάλειας, την πτώση της δημοτικότητας της Κυβέρνησης ενός κράτους που συνεπακόλουθα θα οδηγήσει σε αμφισβήτηση της νομιμότητας της να κυβερνά, και σε μια γενικευμένη πολιτική αστάθεια.

Είναι ξεκάθαρο ότι σε αυτή την περίπτωση όλα τα αποτελέσματα αφορούν το τακτικό επίπεδο. Είναι αποτελέσματα που αφορούν «μάχες» στο πεδίο της μάχης που επιφέρουν καταστροφές, τραυματισμούς και θανάτους.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω περιστατικά παραπληροφόρησης βλέπουμε ότι η παραπληροφόρηση μπορεί να χρησιμοποιηθεί επιφέροντας μια σειρά από αποτελέσματα. Πρώτον μπορεί να σκοτώσει και να βλάψει σωματικά ανθρώπους. Δεύτερον μπορεί να επηρεάσει την συμπεριφορά τους, χωρίς την θέληση τους, δεδομένου ότι τα θύματα της δεν ξέρουν ότι είναι θύματα παραπληροφόρησης. Τρίτον μπορεί να επιφέρει ζημιές σε κτήρια ή υλικά. Τα παραπάνω αποτελέσματα θα δούμε ότι ταυτίζονται επακριβώς με τα χαρακτηριστικά που δίνει για το όπλο στον ορισμό του ο Casey-Maslen (2014, p. XX) και κατ' αυτόν τον τρόπο απαντάται το EE1. Στον φυσικό χώρο τα όπλα χρησιμοποιούνται εδώ και χιλιάδες χρόνια, ενσωματώνοντας τις αν εποχή τεχνολογικές εξελίξεις (Silomon, 2018). Το ίδιο ισχύει και για τις πληροφοριακές επιχειρήσεις που στην περίπτωση μας οπλοποιούν την παραπληροφόρηση λόγω της υψηλής αποτελεσματικότητάς της στο σύγχρονο επικοινωνιακό περιβάλλον. Παράλληλα είδαμε ότι η παραπληροφόρηση μπορεί να επιδράσει κατά περίπτωση και στα τρία

διαφορετικά επίπεδα του πολέμου από το στρατηγικό μέχρι το τακτικό, αντιστοιχίζοντας δράσεις μεταξύ πολιτικού και στρατιωτικού επιπέδου. Τέλος μπορεί στοχοποιήσει και να στραφεί εναντίων τόσο συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων και υποδομών στον πολιτικό τομέα, όσο και συγκεκριμένων στόχων και μαχητών στον στρατιωτικό τομέα.

Όσον αφορά τα αντίμετρα που εφαρμόζει το NATO και η ΕΕ μέσω των προγραμμάτων HORIZON. Διαπιστώθηκε ότι και οι δύο φορείς έχουν αναγνωρίσει την παραπληροφόρηση ως απειλή και αναπτύσσουν ένα μπουκέτο αντιμέτρων που κινούνται προς την κατεύθυνση της επίτευξης της ψηφιακής ανθεκτικότητας προς υπεράσπιση των αξιών που πρεσβεύουν. Διαπιστώνεται ότι το NATO αναπτύσσει αντίμετρα για την σκόπιμη παραπληροφόρηση ενώ η ΕΕ έχει στον σχεδιασμό της την αντιμετώπιση και της μη σκόπιμης. Αυτό εκτιμάται ότι οφείλεται στην διαφορετική φύση των δύο οργανισμών με το NATO να είναι προσανατολισμένο σε έναν αμυντικό χαρακτήρα έναντι κακόβουλων τρίτων.

Διαπιστώθηκε ότι απουσιάζουν, ειδικά από το πρόγραμμα HORIZON, εξειδικευμένα προγράμματα εκπαίδευσης για την προστασία και την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης από τους στρατιωτικούς. Δεδομένου ότι τα μέλη των ενόπλων δυνάμεων μπορούν όπως είδαμε να αποτελέσουν δυνητικό της στόχο και μάλιστα με κρίσιμα αποτελέσματα προτείνεται όπως αφενός μελλοντικές έρευνες εξετάσουν τα ενδεδειγμένα αντίμετρα στα τρία επίπεδα της μάχης για τον στρατιωτικό τομέα, αφετέρου ενταχθούν προγράμματα εκπαίδευσης για αυτή την κοινωνική ομάδα στον σχεδιασμό τόσο της ΕΕ όσο και του NATO.

Καταλήγοντας μπορούμε να πούμε ότι η αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης είναι ένα δίκοπο μαχαίρι. Η επιλογή των κατάλληλων αντιμέτρων θα πρέπει να γίνεται κατά περίπτωση ενώ δεν φαίνεται να υπάρχουν συνταγές εγγυημένης επιτυχίας. Μάλιστα τόσο από ιστορικά δεδομένα όσο και από τις σύγχρονες μελέτες προκύπτει ότι ενίοτε τα αντίμετρα στην παραπληροφόρηση έχουν το αντίθετο από το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα ενισχύοντας την διάδοση της. Γίνεται παράλληλα κατανοητό ότι η αποτελεσματική αντιμετώπιση της θα πρέπει να θέσει ως στόχο και την επίλυση

βαθύτερων κοινωνικών προβλημάτων, βασισμένη σε μια άλλη ανάγνωση της παραπληροφόρησης και της πληροφοριακής αταξίας. Κατ' αυτήν εάν εστιάσουμε το πρόβλημα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, τις ξένες κυβερνήσεις και την στους πολίτες τείνουμε να χάσουμε τις πραγματικές αιτίες της διαταραχής πληροφόρησης, εστιάζουμε στα συμπτώματα και όχι στις αιτίες. Θεωρεί ότι βασική αιτία είναι η πολυετής διάβρωση των κυβερνητικών θεσμών που έχει συντονιστεί με τα συμφέροντα των πολιτικών ελίτ που αδυνατούν να προωθήσουν την ατζέντα τους χωρίς αυξημένες δόσεις παραπληροφόρησης (Bennett & Livingston, 2021). Ενώ οι Freelon & Wells (2020) διαπιστώνουν ότι στον Δυτικό κόσμο ήδη από την δεκαετία του 1970 υπάρχει μια αυξανόμενη έλλειψη εμπιστοσύνης στον τύπο και τις παραγόμενες ειδήσεις που αντανακλά την ευρύτερη δυσπιστία στην δημοκρατική διακυβέρνηση της κάθε χώρας ενώ θεωρούν ότι το επιχειρηματικό μοντέλο των κομματικών μέσων, που ξεκίνησε από το ραδιόφωνο, συνέχισε στην τηλεόραση και πέρασε το διαδίκτυο έδειξε πόσο προσοδοφόρα μπορεί να είναι και την επιτυχία που μπορεί να έχουν μέσα που απευθύνονται σε συγκεκριμένα ακροατήρια και σε αυτό θα το μοντέλο θα πρέπει να αναζητηθούν οι ρίζες της ψηφιακής παραπληροφόρησης. Με βάση το παραπάνω πλαίσιο η αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης πρέπει να βασιστεί σε αντίμετρα που λαμβάνουν υπ' όψιν τόσο το ευρύτερο κοινωνικό, οικονομικό και διεθνές συγκείμενο όσο και τις υποκείμενες δομές του διαδικτύου σήμερα (Tworek, 2021).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αποστολοπούλου, Θ. (2023). *Ελληνική Δημόσια Ψηφιακή Διπλωματία: Πρακτικές Αντιμετώπισης της Παραπληροφόρησης από το Υπουργείο Εξωτερικών (Διπλωματική Εργασία)*. Αθήνα: Πάντειον Πανεπιστήμιο.
- Arendt, H. (2009). *Υπόσχεση Πολιτικής*. Κέδρος.
- Βακάκη, Α. (2022). *Hybrid Threats: Expanding Domains - Cross Domain Effects (Διπλωματική Εργασία)*. Αθήνα: Πάντειον Πανεπιστήμιο.
- Βαρελά, Α. (2017). *Τα δυσδιάκριτα όρια του Storytelling στην προπαγάνδα Ιστορική αναδρομή, σύγκριση, επιπτώσεις στην διαμόρφωση πολιτικής και κοινωνικής συμπεριφοράς του κοινωνικού συνόλου*. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Μαρωνίτη, Ν. (2009). *Πολιτική Εξουσία και «Εθνικό Ζήτημα» στην Ελλάδα, 1880 – 1910*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Νάννος, Γ. (2019). *Η Τούρκικη Απειλή και η Διαχείριση Κινδύνων Ασφαλείας: Από την Κρίση των Ιμίων μέχρι Σήμερα (Διπλωματική Εργασία)*. Κόρινθος: Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.
- Παπαναστασίου, Μ. (2019). *Οι πολιτικές της Ε.Ε. και των Η.Π.Α. για την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης στο διαδίκτυο (Διπλωματική Εργασία)*. Αθήνα: Πάντειον Πανεπιστήμιο.
- Ψύλλα, Μ. (2003). *Η πολιτική ως λόγος και δράση*. Τυπωθήτω.

Ξενόγλωσση

- AI4TRUST. (χ.χ.). Ανάκτηση December 31, 2023, από CORDIS - EU research results: <https://cordis.europa.eu/project/id/101070190>
- Altay, S., Berriche, M., Heuer, H., Farkas, J., & Rathje, S. (2023). A survey of expert views on misinformation: Definitions, determinants, solutions, and future of the field. *Harvard Kennedy School Misinformation Review*, 4(4). doi:10.37016/mr-2020-119
- ATHENA. (χ.χ.). Ανάκτηση December 30, 2023, από CORDIS - EU research results: <https://cordis.europa.eu/project/id/101132686>
- Balestrucci, A., & De Nicola, R. (2020). Credulous Users and Fake News: a Real Case Study on the Propagation in Twitter. *2020 IEEE Conference on Evolving and Adaptive Intelligent Systems (EAIS)*, (σσ. 1-8). Bari, Italy. doi:10.1109/EAIS48028.2020.9122764

- Balouchestani, A., Mahdavi, M., Hallaj, Y., & Javdani, D. (2019). SANUB: A new method for Sharing and Analyzing News Using Blockchain. *2019 16th International ISC (Iranian Society of Cryptology) Conference on Information Security and Cryptology (ISCISC)* (σσ. 139-143). Mashhad, Iran: IEEE. doi:10.1109/ISCISC48546.2019.8985152
- Barberá, P. (2020). Social Media, Echo Chambers, and Political Polarization. Στο N. Persily, & J. A. Tucker (Επιμ.), *Social Media and Democracy. The State of the Field, Prospects for Reform*. (σσ. 34-55). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781108890960
- Baroian, D. (2021). Building Digital Resilience Ahead of Elections and Beyond. Στο S. Jayakumar, B. Ang, & N. D. Anwar (Επιμ.), *Disinformation and Fake News* (σσ. 61-74). Palgrave Macmillan. doi:10.1007/978-981-15-5876-4
- Barry, D., McIntire, M., & Rosenberg, M. (2021, January 9). 'Our President Wants Us Here': The Mob That Stormed the Capitol. Ανάκτηση August 23, 2024, από Thw New York Times: <https://www.nytimes.com/2021/01/09/us/capitol-rioters.html>
- Bastos, M., & Mercea, D. (2017). The Brexit Botnet and User-Generated Hyperpartisan News. *Social Science Computer Review*, 37(1). doi:10.1177/0894439317734157
- Bastos, M., & Mercea, D. (2018). The public accountability of social platforms: lessons from a study on bots and trolls in the Brexit campaign. *Philosophical Transactions of the Royal Society A*, 376(2128). doi:10.1098/rsta.2018.0003
- BBC News. (2013, April 24). *AP Twitter account hacked in fake 'White House blasts' post*. Ανάκτηση May 18, 2024, από <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-21508660>
- Benkler, Y., Faris, R., & Roberts, H. (2018). *Network Propaganda: Manipulation, Disinformation, and Radicalization in American Politics*. New York: Oxford Academic. doi:10.1093/oso/9780190923624.001.0001
- Bennett, W., & Livingston, S. (2021). A Brief History of the Disinformation Age: Information Wars and the Decline of Institutional Authority. Στο W. Bennett, & S. Livingston (Επιμ.), *The Disinformation Age* (σσ. 3-40). Cambridge University Press. doi:10.1017/9781108914628
- Bergès, E. (2023). Cultural heritage and peacebuilding in Rakhine State, Myanmar. Στο T. Clack, & M. Dunkley (Επιμ.), *Cultural Heritage in Modern Conflict. Past, Propaganda, Parade*. (σσ. 207 - 231). Routledge. doi:10.4324/9781003262312
- Bialy, B. (2017). Social Media—From Social Exchange to Battlefield. *The Cyber Defense Review*, 2(2).

- Born, K., & Edgington, N. (2017). *Analysis of Philanthropic Opportunities to Mitigate the Disinformation/Propaganda Problem*. Hewlett Foundation.
- Bowe, T. (2017, Jan 1). News You Can Abuse. *Wired*. Ανάκτηση Dec 12, 2023, από <https://www.wired.com/1997/01/netizen-6/>
- Bradley , J. (2000). *Flags of Our Fathers*. Bantam.
- Casey-Maslen, S. (2014). Editor's Preface. Στο S. Casey-Maslen (Επιμ.), *Weapons Under International Human Rights Law* (σσ. XV - XX). New York: Cambridge University Press.
- Chi-Ying , C., Zon-Ying , S., Chien-Jen , C., Kuan-Yuh , L., Shu-Mei , T., & Shao-Liang , C. (2019). A Trusting News Ecosystem Against Fake News from Humanity and Technology Perspectives. *2019 19th International Conference on Computational Science and Its Applications (ICCSA)* (pp. 132-137). St. Petersburg, Russia: IEEE. doi:10.1109/ICCSA.2019.00011
- Choi, D., Chun, S., Oh, H., Han, J., & Kwon, T. (2020). Rumor Propagation is Amplified by Echo Chambers in Social Media. *Scientific Reports, 10*. doi:10.1038/s41598-019-57272-3
- Co-Inform*. (χ.χ.). Ανάκτηση December 30, 2023, από CORDIS - EU research results: <https://cordis.europa.eu/project/id/770302>
- COMPROP*. (χ.χ.). Ανάκτηση December 30, 2023, από CORDIS - EU search results: <https://cordis.europa.eu/project/id/648311>
- Coupland, R. M. (1996). The Effect of Weapons: Defining Superfluous Injury and Unnecessary Suffering. *Medicine & Global Survival, 3*.
- Coupland, R. M. (1998). Towards a Determination of Which Weapons Cause “Superfluous Injury or Unnecessary Suffering”. *Medicine & Global Survival, 5*(1), 28-34.
- Davidson, B. M., & Kobayashi, T. (2022). The effect of message modality on memory for political disinformation: Lessons from the 2021 U.S capitol riots. *Computers in Human Behavior, 132*. doi:10.1016/j.chb.2022.107241
- Davis, A. (2021). Hate Speech in Myanmar: The Perfect Storm. Στο S. Jayakumar, B. Ang, & N. D. Anwar (Επιμ.), *Disinformation and Fake News* (σσ. 103 - 116). Palgrave Macmillan. doi:10.1007/978-981-15-5876-4
- Defence, Uncertainty, 'Now Media': Mapping Social Media in Strategic Communications*. (χ.χ.). Ανάκτηση 5 12, 2023, από DUN Project: <http://www.dunproject.org/>

- DisAI*. (χ.χ.). Ανάκτηση December 30, 2023, από CORDIS - EU research results: <https://cordis.europa.eu/project/id/101079164>
- Dombrowski, P., & Demchak, C. C. (2014). Cyber war, cyber conflict, and the maritime domain. *Naval War College Review*, 67(2), pp. 70-96. Retrieved November 10, 2022, from <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26397758>
- Ducheine, P., van Haaster, J., & van Harskamp, R. (2017). Manoeuvring and Generating Effects in the Information Environment. Στο P. Ducheine, & F. Osinga (Επιμ.), *Netherlands Annual Review of Military Studies 2017: Winning Without Killing: The Strategic and Operational Utility of Non-Kinetic Capabilities in Crises* (σσ. 155-179). T.M.C. Asser Press. doi:0.1007/978-94-6265-189-0
- El Bermawy, M. (2016, November 18). Your Filter Bubble is Destroying Democracy. *WIRED*. Ανάκτηση June 11, 2023, από <https://www.wired.com/2016/11/filter-bubble-destroying-democracy/>
- Epstein, B. (2021). Why It Is So Difficult to Regulate Disinformation Online. Στο W. Bennett, & S. Livingston (Επιμ.), *The Disinformation Age* (σσ. 190 - 212). Cambridge University Press. doi:10.1017/9781108914628
- Erokhin, D., & Komendantova, N. (2023). The role of bots in spreading conspiracies: Case study of discourse about earthquakes on Twitter. *International Journal of Disaster Risk Reduction*. doi:doi.org/10.1016/j.ijdrr.2023.103740
- Espaliú-Berdud, C. (2023). Use of disinformation as a weapon in contemporary international relations: accountability for Russian actions against states and international organizations. *Profesional de la información*, 32(4). doi:10.3145/epi.2023.jul.02
- EU Commission. (2018). *Tackling online disinformation: a European Approach - COM/2018/236 final*. Ανάκτηση February 18, 2024, από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018DC0236>
- EU Hybrid CoE. (2019). *Countering disinformation: News media and legal resilience*.
- EU-HYBNET*. (χ.χ.). Ανάκτηση December 29 2023, από CORDIS - EU research results: <https://cordis.europa.eu/project/id/883054>
- EUNOMIA*. (χ.χ.). Ανάκτηση December 28, 2023, από CORDIS - EU research results: <https://cordis.europa.eu/project/id/825171>
- Falquet, G., Métral, C., Teller, J., & Tweed, C. (2011). Introduction. Στο G. Falquet, C. Métral, J. Teller, & C. Tweed, *Ontologies in Urban Development Projects* (σσ. 3-8). Springer. doi:10.1007/978-0-85729-724-2

- FANDANGO. (χ.χ.). Ανάκτηση December 30, 2023, από CORDIS - EU research results:
<https://cordis.europa.eu/project/id/780355>
- FARE. (χ.χ.). Ανάκτηση December 29, 2023, από CORDIS - EU research results:
<https://cordis.europa.eu/project/id/853566>
- Farwell, J. P. (2020). *Information Warfare*. Quantico, Virginia: Marine Corps University Press. Ανάκτηση January 21, 2024, από
https://muse.jhu.edu/pub/419/oa_monograph/book/85799/pdf
- FERMI. (χ.χ.). Ανάκτηση December 29, 2023, από CORDIS - EU research results:
<https://cordis.europa.eu/project/id/101073980>
- Ferrara, E. (2017). Disinformation and social bot operations in the run up to the 2017 French presidential election. *First Monday*, 22(8). doi:10.5210/fm.v22i8.8005
- Ferrara, E., Varol, O., Davis, C., Menczer, F., & Flammini, A. (2016). The Rise of Social Bots. *Communications of the ACM*, 59(7), 96-104. doi:DOI:10.1145/2818717
- Fidler, D. P. (2014). Cyberattacks and international human rights law. Στο S. Casey-Maslen (Επιμ.), *Weapons Under International Human Rights Law* (σσ. 299-333). New York: Cambridge University Press.
- Fraga-Lamas, P., & Fernandez-Carames, T. M. (2020). Fake News, Disinformation, and Deepfakes: Leveraging Distributed Ledger Technologies and Blockchain to Combat Digital Deception and Counterfeit Reality. *IT Professional*, 22(2), 53-59. doi:10.1109/MITP.2020.2977589
- Framer, L. (2018, July 18). *Viral WhatsApp Messages Are Triggering Mob Killings In India*. Ανάκτηση August 11, 2024, από npr:
<https://www.npr.org/2018/07/18/629731693/fake-news-turns-deadly-in-india>
- Freelon, D., & Wells, C. (2020). Disinformation as Political Communication. *Political Communication*, 35(2), 145-156. doi:10.1080/10584609.2020.1723755
- French, A., Storey, V. C., & Wallace, L. (2023). A typology of disinformation intentionality and impact. *Information Systems Journal*, 1-31. doi:10.1111/isj.12495
- GoodNews. (χ.χ.). Ανάκτηση December 30, 2023, από CORDIS - EU research results:
<https://cordis.europa.eu/project/id/812672>
- Guess, A., Nyhan, B., Lyons, B., & Reifler, J. (2018). *Avoiding the echo chamber about echo chambers: Why selective exposure to like-minded political news is less prevalent than you think*. Miami: John S. and James L. Knight Foundation.
- Guillaume, M. (2019). Combating the manipulation of information—a French case. *Strategic Analysis*, 1-8.

- Gupta, A., Lamba, H., Kumaraguru, P., & Joshi, A. (2013). Faking Sandy: characterizing and identifying fake images on Twitter during Hurricane Sandy. *WWW '13 Companion: Proceedings of the 22nd International Conference on World Wide Web* (σσ. 729 - 736). New York: Association for Computing Machinery. doi:10.1145/2487788.2488033
- Hall, P. A., & Lamont, M. (2013). *Social Resilience in the Neoliberal Era*. Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9781139542425
- Hanley, M. (2022). NATO's Response to Information Warfare Threats. Στο J. Chakars , & I. Ekmanis (Επιμ.), *Information Wars in the Baltic States* (σσ. 205-224). Palgrave Macmillan. doi:10.1007/978-3-030-99987-2_11
- Harris, K. R. (2023). Liars and Trolls and Bots Online: The Problem of Fake Persons. *Philosophy & Technology*, 36(35). doi:doi.org/10.1007/s13347-023-00640-9
- HERoS. (χ.χ.). Ανάκτηση December 30, 2023, από CORDIS - EU research results: <https://cordis.europa.eu/project/id/101003606>
- Himelein-Wachowiak, M., Giorgi, S., Devoto, A., Rahman, M., Ungar, L., Schwartz, A., . . . Curtis, B. (2021). Bots and Misinformation Spread on Social Media: Implications for COVID-19. *Journal Of Medical Internet Research*, 23(5). doi:10.2196/26933
- Hochwald, T. (2013). How Do Social Media Affect Intra-State Conflicts other than War? *Connections*, 12(3).
- Hooton, C. (2016, November 10). Social media echo chambers gifted Donald Trump the presidency. *Independent*. Ανάκτηση June 2023, 15, από <https://www.independent.co.uk/voices/donald-trump-president-social-media-echo-chamber-hypernormalisation-adam-curtis-protests-blame-a7409481.html>
- Horizon 2020. (χ.χ.). Ανάκτηση February 2, 2024, από European Commision Research and Innovation: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-2020_en
- Horizon Europe. (χ.χ.). Ανάκτηση February 21, 2024, από European Commision Research and Innovation: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe_en
- Hsu, S. S. (2017, March 24). *Comet Pizza gunman pleads guilty to federal and local charges*. Ανάκτηση July 15, 2024, από The Washington Post: https://www.washingtonpost.com/local/public-safety/comet-pizza-gunman-to-appear-at-plea-deal-hearing-friday-morning/2017/03/23/e12c91ba-0986-11e7-b77c-0047d15a24e0_story.html

- Humprecht, E., Esser, F., & Van Aelst, P. (2020). Resilience to Online Disinformation: A Framework for Cross-National Comparative Research. *The International Journal of Press/Politics*, 25(3), 493-516. doi:10.1177/1940161219900126
- Humprecht, E., Esser, F., Van Aelst, P., Staender, A., & Morosoli, S. (2021). The sharing of disinformation in cross-national comparison: analyzing patterns of resilience. *Information, Communication & Society*. doi:10.1080/1369118X.2021.2006744
- Hutchinson, A. (2020, June 11). *Twitter Says That it Removed 32,242 Accounts Linked to State-Backed Manipulation Campaigns*. Ανάκτηση May 14, 2024, από SocialMediaToday: <https://www.socialmediatoday.com/news/twitter-says-that-it-removed-32242-accounts-linked-to-state-backed-manipul/579705>
- Inside the First "Internet War"*. (1999, 1 1). Ανάκτηση 5 15, 2023, από Wired: <https://www.wired.com/1999/01/inside-the-first-internet-war/>
- Intelligence and Security Committee of Parliament. (2017). *Annual Report 2016–2017*.
- InVID. (χ.χ.). Ανάκτηση December 30, 2023, από CORDIS - EU research results: <https://cordis.europa.eu/project/id/687786>
- Ireton, C., & Posetti, J. (2018). *Journalism, fake news & disinformation: handbook for journalism education and training*. UNESCO Publishing.
- ISO/IEC. (2018). *International Standard ISO/IEC 27000*. Geneva, Switzerland: ISO/IEC.
- Jin, F., Wang, W., Zhao, L., Dougherty, E., Cao, Y., Lu, C.-T., & Ramakrishnan, N. (2014). Misinformation Propagation in the Age of Twitter. *Computer*, 47(12), 90-94. doi:10.1109/MC.2014.361
- Joshi, S. C., Gupta, K., & Manektala, S. (2022). Misinformation, Public Opinion, and the Role of Critical Thinking. *International Journal of Management and Humanities*, 8(9). doi:10.35940/ijmh.11483.058922
- Karlova, N. A., & Fisher, K. E. (2013). A social diffusion model of misinformation and disinformation for understanding human information behaviour. *Information Research*, 18(1). Ανάκτηση October 21, 2023, από <http://InformationR.net/ir/18-1/paper573.html>
- Karpf, D. (2021). How Digital Disinformation Turned Dangerous. Στο W. Bennett, & S. Livingston (Επιμ.), *The Disinformation Age* (σσ. 153-168). Cambridge University Press. doi:10.1017/9781108914628
- Katal, A., Singh, J., & Kundnani, Y. (2021). Mitigating the Effects of Fake News using Blockchain and Machine Learning. *2021 2nd International Conference for*

- Emerging Technology (INCET)*. Belgaum, India: IEEE.
doi:10.1109/INCET51464.2021.9456205
- Kellner, D. (1992). *The Persian Gulf TV War*. New York: Routledge.
doi:10.4324/9780429313509
- Keršansk, V. (2020). *DETERRENCE: Proposing a more strategic approach to countering hybrid threats*. The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats.
- Khalifa, A. S. (2021). Strategy and what it means to be strategic. *Journal of Strategy and Management*, 14(4), 381-396. doi:10.1108/JSMA-12-2020-0357
- Kitchens, B., Johnson, S. L., & Gray, P. (2020). Understanding echo chambers and filter bubbles: The impact of social media on diversification and partisan shift news consumption. *MIS Quarterly*, 44(4), 1619-1649. doi:10.25300/MISQ/2020/16371
- Kuklinski, J. H., Quirk, P. J., Jerit, J., Schwieder, D., & Rich, R. F. (2000). Misinformation and the Currency of Democratic Citizenship. *The Journal of Politics*, 62(3), 790-816. doi:10.1111/0022-3816.00033
- Kul, G., & Upadhyaya, S. (2015). A Preliminary Cyber Ontology for Insider Threats in the Financial Sector. *MIST'15* (σσ. 75-78). Denver: ACM.
- Lawson, S. (2014). The US military's social media civil war: technology as antagonism in discourses of information-age conflict. *Cambridge Review of International Affairs*, 27(2).
- Lindlof, T. R., & Shatzer, M. J. (1998). Media ethnography in virtual space: Strategies, limits, and possibilities. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 42(2), 170-189. doi:10.1080/08838159809364442
- Löffler, D., McGraw, J. J., & Johannsen, N. N. (2019). Weapons in and as History: On the Ontogenerative Function of Materialized Preemption and Intelligence in Weapons Technology. *Identities, Journal for Politics, Gender and Culture*, 16(1-2), 68-77.
- Luo, H., Meng, X., Zhao, Y., & Cai, M. (2023). Rise of social bots: The impact of social bots on public opinion dynamics in public health emergencies from an information ecology perspective. *Telematics and Informatics*, 85.
doi:10.1016/j.tele.2023.102051
- Maddock, J., Starbird, K., Al-Hassani, H., Sandoval, D., Orand, M., & Mason, R. (2015). Characterizing Online Rumoring Behavior Using Multi-Dimensional Signatures. *Proceedings of the 18th ACM Conference on Computer Supported Cooperative Work & Social Computing* (σσ. 228–241). Association for Computing Machinery.
doi:10.1145/2675133.2675280

- Maltby, S., Thornham, H., & Bennett, D. (2015). Capability in the digital: institutional media management and its dis/contents. *Information, Communication & Society*, 18(11), 1275-1296. doi:10.1080/1369118X.2015.1046893
- Marlin-Bennett, R. (2022). Soft power's dark side. *Journal of Political Power*, 15(3), 437-455. doi:10.1080/2158379X.2022.2128278
- Maronkova, B. (2021). NATO Amidst Hybrid Warfare Threats: Effective Strategic Communications as a Tool Against Disinformation and Propaganda. Στο S. Jayakumar, B. Ang, & N. D. Anwar (Επιμ.), *Disinformation and Fake News*, (σσ. 117-130). Palgrave Macmillan. doi:10.1007/978-981-15-5876-4_9
- McClelland, J. (2003). The Review of Weapons in Accordance with Article 36 of Additional Protocol I. *International Review of the Red Cross*, 85(850), 397 - 420. doi:10.1017/S0035336100115229
- McQuail, D. (2010). *McQuail's Mass Communication Theory*. London: SAGE.
- Merriam-Webster. (nd). *Disinformation*. Ανάκτηση February 14, 2024, από Merriam-Webster: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/disinformation>
- Merriam-Webster. (nd). *Weapon*. Ανάκτηση July 2, 2024, από Merriam-Webster: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/weapon>
- Milhazes-Cunha, J., & Oliveira, L. (2023). Doctors for the Truth: Echo Chambers of Disinformation, Hate Speech, and Authority Bias on Social Media. *Societies*, 13(10). doi:10.3390/soc13100226
- Moral, P. (2022). The Challenge of Disinformation for National Security. Στο J. C. Peña (Επιμ.), *Security and Defence: Ethical and Legal Challenges in the Face of Current Conflicts* (σσ. 103 - 122). Springer. doi:10.1007/978-3-030-95939-5
- NATO. (2015). *Allied Joint Doctrine for Information Operations (AJP 3.10)*. Ανάκτηση 1 22, 2024, από https://cld.pt/dl/thumb/40e71e02-28d0-4c6e-b2f4-248aebd8ca49/CPOS_HERANCA/Fase%20Conjunta/Anexos/6-AEOM/%28DCM%29%20-%20Doutrina%20Militar%20Conjunta/DMC%2010%20-%20Opera%C3%A7%C3%B5es%20de%20Informa%C3%A7%C3%A3o%2028INFO%20OPS%29/AJP-3.10-InfoOps%20Ed%2
- NATO. (2018, July 11). *Brussels Summit Declaration*. Ανάκτηση February 9, 2024, από NATO: https://www.nato.int/cps/ic/natohq/official_texts_156624.htm
- NATO. (2020, July 17). *NATO's approach to countering disinformation: a focus on COVID-19*. Ανάκτηση February 9, 2024, από NATO: <https://www.nato.int/cps/en/natohq/177273.htm>

- NATO. (2023, November 8). *NATO's approach to countering disinformation*. Ανάκτηση February 8, 2024, από NATO:
https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_219728.htm
- NATO. (2024, January 12). *Setting the record straight. De-bunking Russian disinformation on NATO*. Ανάκτηση February 9, 2024, από NATO:
<https://www.nato.int/cps/ra/natohq/115204.htm>
- Negroponte, N. (1995). *Being Digital*. New York: Alfred A. Knopf.
- Newman, N., Fletcher, R., Robertson, C. T., Eddy, K., & Nielsen, R. K. (2022). *Reuters Institute Digital News Report 2022*. Reuters Institute for the Study of Journalism.
- NEWTRAL. (χ.χ.). Ανάκτηση December 28, 2023, από CORDIS - EU research results:
<https://cordis.europa.eu/project/id/855556>
- Nguyen, C. T. (2020). Echo chambers and epistemic bubbles. *Episteme*, 17(2), 141–161. doi:10.1017/epi.2018.32
- Nissen, T. E. (2015). *#TheWeaponizationOfSocialMedia: @Characteristics_of_Contemporary_Conflicts*. Royal Danish Defence College.
- O'Connor, S., Hanson, F., Currey, E., & Beattie, T. (2020). *Policy Brief: Cyber-enabled foreign interference in elections and referendums*. The Australian Strategic Policy Inst.
- O'Shaughnessy, N. (2020). From Disinformation to Fake News: Forwards into the Past. Στο P. Baines, N. O'Shaughnessy, & N. Snow (Επιμ.), *The SAGE Handbook of Propaganda* (σσ. 55 - 71). SAGE.
- Office of the Chairman of the Joint Chiefs Staff. (2024). *DOD Dictionary of Military and Associated Terms*. Washington DC. Ανάκτηση Ιουλίου 2, 2024, από <https://www.hsdl.org>
- Ördén, H. (2019). Deferring substance: EU policy and the information threat. *Intelligence and National Security*, 34(2), 421-437.
- Pariser, E. (2011). *The Filter Bubble: What The Internet Is Hiding From You*. New York: Penguin Books Limited.
- Porche, I., Paul, C., York, M., Serena, C., & Sollinger, J. (2013). *Redefining Information Warfare Boundaries for an Army in a Wireless World*. RAND Corporation.
- Probst, C. W., Hunker, J., Gollmann, D., & Bishop, M. (2010). Aspects of Insider Threats. Στο C. W. Probst, J. Hunker, D. Gollmann, & M. Bishop, *Insider Threats in Cyber Security* (σσ. 1-16). New York: Springer.

- PROVENANCE. (χ.χ.). Ανάκτηση December 29, 2023, από CORDIS - EU research results.
- Qayyum, A., Qadir, J., Janjua, M. U., & Sher, F. (2019). Using Blockchain to Rein in the New Post-Truth World and Check the Spread of Fake News. *IT Professional*, 21(4), 16-24. doi:10.1109/MITP.2019.2910503
- Rhodes, S. C. (2022). Filter Bubbles, Echo Chambers, and Fake News: How Social Media Conditions Individuals to Be Less Critical of Political Misinformation. *Political Communication*, 39(1), 1-22. doi:10.1080/10584609.2021.1910887
- Roos, A., Kumpulainen, S., Järvelin, K., & Hedlund, T. (2008). The information environment of researchers in molecular medicine. *Information Research*, 13(3). Ανάκτηση May 14, 2024, από <http://InformationR.net/ir/13-3/paper353.html>
- Ross, B., Pilz, L., Cabrera, B., Brachten, F., Neubaum, G., & Stieglitz, S. (2019). Are social bots a real threat? An agent-based model of the spiral of silence to analyse the impact of manipulative actors in social networks. *European Journal of Information Systems*, 28(4), 394–412. doi:10.1080/0960085X.2018.1560920
- Ruiz, C. D., & Nilsson, T. (2023). Disinformation and Echo Chambers: How Disinformation Circulates on Social Media Through Identity-Driven Controversies. *Journal of Public Policy & Marketing*, 42(1), 18-35. doi:10.1177/07439156221103852
- Ruiz-Núñez, C., Segado-Fernández, S., Jiménez-Gómez, B., Hidalgo, P., Magdalena, C., Pollo, M., . . . Herrera-Peco, I. (2022). Bots' Activity on COVID-19 Pro and Anti-Vaccination Networks: Analysis of Spanish-Written Messages on Twitter. *Vaccines*. doi:10.3390/vaccines10081240
- Saad, M., Ahmad, A., & Mohaisen, A. (2019). Fighting Fake News Propagation with Blockchains. *2019 IEEE Conference on Communications and Network Security (CNS)* (σσ. 1-4). Washington, DC, USA: IEEE. doi:10.1109/CNS.2019.8802670
- Safi, M. (2018, July 3). *WhatsApp murders': India struggles to combat crimes linked to messaging service*. Ανάκτηση July 11, 2024, από the Guardian: <https://www.theguardian.com/world/2018/jul/03/whatsapp-murders-india-struggles-to-combat-crimes-linked-to-messaging-service>
- Santos-D' Amorim, K., & Miranda, M. (2021). Misinformation, disinformation, and malinformation: clarifying the definitions and examples in disinfodemic times. *Encontros Bibli*, 26. doi:10.5007/1518-2924.2021.e76900
- Shahid, W., Li, Y., Staples, D., Amin, G., Hakak, S., & Ghorbani, A. (2022). Are You a Cyborg, Bot or Human?—A Survey on Detecting Fake News Spreaders. *IEEE Access*, 10, 27069-27083. doi:10.1109/ACCESS.2022.3157724

- Shallcross, N. J. (2017). Social Media and Information Operations in the 21st Century. *Journal of Information Warfare*, 16, 1-12.
- Shane, S. (2018, February 18). *How Unwitting Americans Encountered Russian Operatives Online*. Ανάκτηση August 8, 2024, από The New York Times: <https://www.nytimes.com/2018/02/18/us/politics/russian-operatives-facebook-twitter.html>
- Shao, C., Ciampaglia, G., Varol, O., Flammini, A., & Menczer, F. (2017). The spread of fake news by social bots. *arXiv preprint arXiv:1707.07592*, 96(104).
- Sheeks, M. (2022). The Myth of the Good Epistemic Bubble. *Episteme*, 1–16. doi:10.1017/epi.2022.52
- Shin, J., & Thorson, K. (2017). Partisan Selective Sharing: The Biased Diffusion of Fact-Checking Messages on Social Media. *Journal of Communication*, 233-255. doi:10.1111/jcom.12284
- Shovon , P., Jubair , J. I., Shaila , S., Abdullah - Al - Haris , S., Sharif , A., & Amit , D. K. (2019). Fake News Detection in Social Media using Blockchain. *2019 7th International Conference on Smart Computing & Communications (ICSCC)* (pp. 1-15). Sarawak, Malaysia: IEEE. doi:10.1109/ICSCC.2019.8843597
- Shu, K. (2022). Combating disinformation on social media: A computational perspective. *BenchCouncil Transactions on Benchmarks, Standards and Evaluations*, 2(1). doi:10.1016/j.tbench.2022.100035.
- Silomon, J. (2018). Software as a Weapon: Factors Contributing to the Development and Proliferation. *Journal of Information Warfare*, 17(3), 106-123. Ανάκτηση April 24, 2024, από <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26633169>
- Smith, H., & Juola, C. (2019). *Putin 4.0 Trends – Is there anything new? Trend Report 1*. EU Hybrid CoE.
- SocialTruth*. (χ.χ.). Ανάκτηση December 29, 2023, από CORDIS - EU research results: <https://cordis.europa.eu/project/id/825477/reporting>
- SOMA*. (χ.χ.). Ανάκτηση December 30, 2023, από CORDIS - EU research results: <https://cordis.europa.eu/project/id/825469>
- Spoehr, D. (2017). Fake news and ideological polarization: Filter bubbles and selective exposure on social media. *Business Information Review*, 34(3), 150-160. doi:10.1177/0266382117722446
- Srba, I., Moro, R., Tomlein, M., Pecher, B., Simko, J., Stefancova, E., . . . Bielikova, M. (2023). Auditing YouTube’s Recommendation Algorithm for Misinformation Filter

- Bubbles. *ACM Transactions on Recommender Systems*, 1(1), 1-33.
doi:10.1145/3568392
- Starr, P. (2021). The Flooded Zone: How We Became More Vulnerable to Disinformation in the Digital Era. Στο W. Bennett, & S. Livingston (Επιμ.), *The Disinformation Age* (σσ. 67-94). Cambridge University Press. doi:10.1017/9781108914628
- Steinerova, J. (2018). Perceptions of the information environment by researchers: a qualitative study across disciplines. *Information Research*, 23(4). Ανάκτηση May 2024, 15, από www.informationr.net/ir/23-4/istic2018/istic1812.html
- Stilgherrian. (2020, January 7). *Twitter bots and trolls promote conspiracy theories about Australian bushfires*. Ανάκτηση May 14, 2024, από ZDnet:
<https://www.zdnet.com/article/twitter-bots-and-trolls-promote-conspiracy-theories-about-australian-bushfires>
- Sunstein, C. R. (2001). *Republic.com*. Princeton: Princeton University Press.
- Swire, B., Berinsky, A. J., Lewandowsky, S., & Ecker, U. K. (2017). Processing political misinformation: comprehending the Trump phenomenon. *Royal Society Open Science*, 1-21. doi:10.1098/rsos.160802
- Talamanca, G. F., & Arfini, S. (2022). Through the Newsfeed Glass: Rethinking Filter Bubbles and Echo Chambers. *Philosophy & Technology*, 35. doi:10.1007/s13347-021-00494-z
- Tandoc, E. (2021). Tools of Disinformation: How Fake News Gets to Deceive. Στο S. Jayakumar, B. Ang, & N. D. Anwar (Επιμ.), *Disinformation and Fake News* (σσ. 35 - 46). Palgrave Macmillan. doi:10.1007/978-981-15-5876-4
- Taylor, P. M. (2003). *Munitions of the Mind: a History of Propaganda from the Ancient World to the Present Era*. Manchester: Manchester University Press.
- The Times of India. (2018, July 20). *WhatsApp working on digital literacy programme to curb fake news*. Ανάκτηση August 18, 2024, από The Times of India:
<https://timesofindia.indiatimes.com/business/startups/companies/whatsapp-working-on-digital-literacy-programme-to-curb-fake-news/articleshow/65066869.cms>
- TITAN. (χ.χ.). Ανάκτηση December 29, 2023, από CORDIS - EU research results:
<https://cordis.europa.eu/project/id/101070658>
- Törnberg, P. (2018). Echo chambers and viral misinformation: Modeling fake news as complex contagion. *PLoS ONE*, 13(9). doi:10.1371/journal.pone.0203958

- TRESCA. (χ.χ.). Ανάκτηση December 30 2023, από CORDIS - EU research results:
<https://cordis.europa.eu/project/id/872855>
- TRUTHCHECK. (χ.χ.). Ανάκτηση December 30, 2023, από CORDIS - EU research results:
<https://cordis.europa.eu/project/id/854497>
- Tworek, H. (2021). Policy Lessons from Five Historical Patterns in Information Manipulation. Στο W. Bennett, & S. Livingston (Επιμ.), *The Disinformation Age* (σσ. 169-190). Cambridge University Press. doi:10.1017/9781108914628
- vera.ai. (χ.χ.). Ανάκτηση December 29, 2023, από CORDIS - EU research results:
<https://cordis.europa.eu/project/id/101070093>
- Vilmer, J.-B. (2021). Fighting Information Manipulation: The French Experience. Στο S. Jayakumar, B. Ang, & N. D. Anwar (Επιμ.), *Disinformation and Fake News* (σσ. 75-90). Palgrave Macmillan. doi:10.1007/978-981-15-5876-4
- Vineela Rani, B., Sathwik , P., Ganesh , S., Thanuja , O., & Vamsi , T. (2023). Building a Trustworthy News Ecosystem using Blockchain. *International Journal of Advanced Research in Science, Communication and Technology (IJARSCT)*, 3(6), 435-441. doi:10.48175/IJARSCT-9441
- Wahane, A., & Patil, B. (2022). Blockchains to curb Fake News in an Online World. *2022 International Conference for Advancement in Technology (ICONAT)* (σσ. 1-6). Goa, India: IEEE. doi:10.1109/ICONAT53423.2022.9725933.
- WeVerify. (χ.χ.). Ανάκτηση December 28, 2023, από CORDIS - EU research results:
<https://cordis.europa.eu/project/id/825297>
- Wittenberg, C., & Berinsky, A. J. (2020). Misinformation and Its Correction. Στο N. Persily, & J. A. Tucker, *Social Media and Democracy: The State of the Field, Prospects for Reform* (σσ. 163-198). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781108890960
- Zihiri , S., Lima , G., Han, J., Cha , M., & Lee , W. (2022). QAnon shifts into the mainstream, remains a far-right ally. *Heliyon*, 8(2). doi:10.1016/j.heliyon.2022.e08764
- Zuiderveen Borgesius, F., Möller, J., Kruijkemeier, S., Ó Fathaigh, R., Irion, K., Dobber, T., . . . de Vreese, C. (2018). Online Political Microtargeting: Promises and Threats for Democracy. *Utrecht Law Review*, 14(1), 82-96. doi:10.18352/ulr.420